بسم الله الرحمن الرحيم

د ایمان راوړلو طریقه

انسان چې له ژوند، کایناتو او انسان څخه کوم فکر لري او آن د دې نړۍ له پیدا کېدو د مخه او وروسته په اړه فکر کوي د هغه پر اساس بیدارېږي او پرمختګ کوي، نو باید چې د انسان په دغه وړ فکر کې، یو بنسټیز او اساسي بدلون راوستل شي او د بیدارۍ لپاره ورته بل نوی فکر ورکړل شي. ځکه چې یوازې فکر کولای شي، ترڅو انسان ته، له شیزونو څخه نوي مفاهیم ورکړي او دغه مفاهیم هلته تمرکز ومومي او انسان د هماغه مفاهیمو سره سم په خپل ژوند کې خپله ناسته، پاسته یعنې سلوک برابروي. همدا ده چې یو انسان له خپل دوست سره چې له هغه څخه د دوستۍ مفاهیم لري داسې راشه درشه کوي کوم چې له یوه دښمن او بدي لرونکي سړي سره یې نه شي کولای، ځکه چې له هغه څخه د کینې مفاهیم لري او یا هم له یو نا آشنا سره د هغه د سلوک خلاف عمل کوي، ځکه چې له هغه څخه هېڅ مفهوم نه لري. نو له همدې امله انساني سلوک د انسان په مفاهیمو پورې تړاو لري او دا زموږ په اراده کې شته، چې د انسان سلوک له ټیټ حالت څخه لوړ او مترقي حالت ته واړوو او دا هلته ترسره کېدای شي چې لومړی د هغه مفاهیمو ته بدلون ورکړو. الله ﷻ په دې هکله وایي:

... إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنفُسِهِمْ ...

"الله د یو قوم حال تر هغه پورې نه بدلوي، ترڅو چې هغوی په خپلو فکرونو او ځانونو کې بدلون رانه ولي." الرعد، ۱۱

د مفاهیمو د بــدلولو لپــاره یــوازې یــوه لار شــته، چــې د نــړۍ د ژوند په اړه فکر رامنځ ته کــړي، ترڅــو انســان تــه لــه هغــه څخــه ســم او صحیح مفاهیم ورکــړل شــي او د دنیــا لــه ژونــد څخــه فکــر تــر هغــه د پایلو د تر لاسه کولو لپاره نــه متمرکــز کېــږي، ترڅــو لــه انســان، ژونــد او کایناتو، تر هغه مخکــې او وروســته او لــه مخکــې او وروســته ســره یــې د تړاو په اړه فکر ونه کړي او پــه دې هکلــه یــو هــر اړخیــز او شــامل فکــر ور پیدا نه کړي، چــې د دغــه کاینــاتو، انســان او ژونــد تــر شــا څــه دي. ځکه چې دا هغه فکري قاعــده ده، چــې پــه هغــه بانــدې لــه ژونــد څخــه لاس ته راغلي ټول افکار دربــږي او لــه دغــو څیزونــو څخــه د هــر اړخیــز فکر ورکول د انســان د لــویې غــوټې پرانیســتل دي. چــې د دې غــوټې پــه پرانیستو سره پاتې نــورې غــوټې هــم پرانیســتل کېــږي، ځکــه چــې نــورې غــوټې د دې پــه نســبت جزیــي او وړې دي. ولــې یــوازې دغــه حــل د سمې بیدارۍ لامل نه شــي کېــدای، خــو چــې دغــه حــل صــحیح او ســم وي، یعنې د انسان له فطــرت ســره ســم وي، عقــل تــه قناعــت او زړه تــه ډاډ ورکړي.

ولې بیا هم دغه صــحیح حــل لــه کاینــاتو، انســان او ژونــد څخــه د یو روڼ اند (مســتنیر فکــر) څخــه پرتــه ترســره کېــدونکی نــه برېښــي. ځکه خو د بیدارۍ په لار تلونکی بایــد دغــه غوټــه لــه هــر څــه د مخــه پــه صحیح ډول د روڼ اند یــا مســتنیر فکــر پــه واســطه پرانیــزي، چــې دغــه حل عقیده ده او دا هغــه فکــري قاعــده ده چــې ټــول هغــه فرعــي افکــار وربانديې دربږي کوم چې پــه ژونــد کــې لــه چلنــد او د هغــه لــه نظــامونو څخه اخیستل شوي وي.

او دا اسلام دی چې د دغه لویې غوټې د پرانیستو تکل یې کړی او دغه غوټه یې له فطرت سره په همغږۍ، د عقل په قناعت او د زړه په ډاډ سره پرانیستې او ستونزه یې اواره کړې ده او پرته د دغه حل له عقلي منلو او په هغې باندې له اقرار کولو او ژبه خوځولو څخه هېڅوک نه شي کولای چې مسلمان شي، له همدې امله اسلام په یوه اساس باندې ولاړ دی چې هغه عقیده ده. او هغه دا چې د دې کایناتو، انسان، ژوند او ټولو مخلوقاتو تر شا یو پیدا کوونکی، خالق او د لوی څښتن سپېڅلی ذات شته، چې دا هر څه یې ټول پیدا کړي. خالق هر څه له نشت څخه رامنځ ته کړي او دی واجب الوجود دی، غیر مخلوق دی، مګر دا چې کله خالق وي، په دې متصف وي چې خالق دی هغه د دې غوښتونکی دی چې غیر مخلوق به وي او حکم کېږي چې واجب الوجود دی، ځکه چې هرڅه د ده په وجود ولاړ دي او دی په هېڅ څېز تکیه نه لري.

اما د څیزونو لپاره د خالق شتون حتمي دی ځکه، کوم څه چې عقل یې درک کولای شي، هغه انسان، ژوند او کاینات دي. دا څیزونه ټول محدود، عاجز، ناقص او په خپل وجود او شته والي کې بل چاته اړ دي، نو انسان محدود دی، ځکه چې په هر څه کې تر ټاکلې اندازې پورې وده کوي، له هغه څخه تېری نه کوي. ژوند ځکه محدود دی، چې یوه فردي پدیده ده او په حس سره د دغه لیدنه هم د فرد په واسطه سرته رسېږي، چې دا خپله محدوده ده. کاینات ځکه محدود دي چې دا د کتلو مجموعه ده او هره کتله بیا خپله محدوده ده او د محدودو څیزونو مجموعه حتما محدوده ده. نو انسان، ژوند او کاینات ټول په قطعي توګه محدود دي.

او کله چې مــورږ محــدودو څیزونــو تــه ګــورو، مومــو يــې، چــې محدود او تړاکل شوی شــی ازلــي نــه وي، بلکــې د بــل پــه لاس پيداشــوی وي او مخلــوق بيــا خــالق تــه اړتيــا لــري، چــې دا بيــا هماغــه الهــي او واجــب الوجــود ذات دی چــې د انســان، کاينــاتو او ژونــد خــالق دی. دغه خالق به يا د بل چا مخلــوق وي، يــا بــه د خپــل ځــان خــالق وي او يــا به واجب الوجــود او ازلــي وي. دا چــې د بــل چــا مخلــوق بــه وي ځکــه سمه نه ده، چې دی بــه بيــا محــدود وای، او محــدود بيــا د خلقــت وړتيــا نه لري، کــه د ځــان خــالق وي او خپلــه دی مخلــوق وي پــه عــين وخــت کــې دا هــم شــونې نــه ده، پــس دا حتمــي ده چــې دغــه ذات واجــب الوجود، ازلي او خالق دی او هغه الله ﷻ دی.

هــر هغــه څــوک چــې عقــل ولــري، هغــه څیزونــه چــې حــس کېدای شــي د هغــې څیزونــو شــتون درک کــړي، پــه دې پــوهېږي، چــې دغه هر څه چــې دی يــې وينــې ټــول مخلــوق او پيــدا شــوي دي او يــوه خــالق او پيــدا کــوونکي ذات تــه اړتيــا لــري، ليــدونکی پــه دې پــوهيږي چې دغه تــوکي نــاقص، عــاجز او نــورو تــه اړ دي، نــو دا پــه پــوره ډول مخلوق دي. لــه دې املــه دا کــافي ده چــې پــه کاينــاتو، ژونــد او انســان کې هر څه ته نظــر واچــوي او پــه هغــو ســره د خــالق، مــدبر ذات شــتون ثابت کړي. پس د کايناتو هر ســتوري تــه کتــل او د ژونــد پــه هــر مظهــر کې تامل کــول او پــه انســان کــې د هــرې نــاحيې مونــدل، ټــول د الله ﷻ په وجود باندې دلالت کوي. ځکــه خــو قرانکــريم هــم انســان دغــې خــوا تــه را کــاږي، ترڅــو خپــل ځــان، بنــکته، پورتــه او ټــول چاپيريــال او اړوندو شيانو (انســان، ژونــد او کاينــاتو) تــه وګــوري او لــه دې څخــه الله تعالی ﷻ ته ځــان ورســوي، کلــه چــې انســان څیزونــو تــه ګــوري او دا

درک کوي چې ځنګه يــو بــل تــه اړ دي، نــو پــوهېږي چــې دا يــو مــدبر خالق لــري او هغــه پــه قطعــي ډول پيژنــي، پــه دې هکلــه د قــرآن كــريم سلګونه آيتونه راغلي دي. لــه هغــې جملــې ځخــه د آل عمــران پــه ســورت کې راځي:

إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَءَايَٰتٍ لِّأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٠﴾

"رښتيا چې د ځمکې او آسمانونو په پيدايښت او د شپې او ورځې په بدلون کې د عاقلانو او هوښيارانو لپاره ډېرې نښې او دليلونه شته." **آل عمران، ١٩٠**

او راځي:

وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَٰنِكُمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّلْعَٰلِمِينَ ﴿٢٢﴾

"د هغه (دشته والي او وجود) له نښو ځخه د ځمکې او اسمانونو پيدايښت او هم ستاسې د ژبو او رنګونو بدلون او اختلاف او رنګارنګتوب دی، د عقل د څښتنانو لپاره." **روم، ٢٢**

او راځي:

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى ٱلْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَإِلَى ٱلْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى ٱلْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

"آيا دې ته نه ګورې چې دا اوښ څرنګه پيدا شوی، دا آسمان څرنګه پورته درول شوی او دا غرونه څنګه نصب شوي دي او ځمکه څنګه اواره شوې ده." **الغاشيه، ١٧-٢٠**

په بل سورت کې راځي،

فَلۡيَنظُرِ ٱلۡإِنسَـٰنُ مِمَّ خُلِقَ ۝٥ خُلِقَ مِن مَّآءٖ دَافِقٖ ۝٦ يَخۡرُجُ مِنۢ بَيۡنِ ٱلصُّلۡبِ وَٱلتَّرَآئِبِ ۝٧

"انسان دې وګوري چې دی له څه شي څخه پيدا شوی، له توپ وهونکو اوبو څخه چې د ملا او سينې له منځه راوتلې دي." **الطارق، ٥-٧**

په بل سورت کې راځي:

إِنَّ فِي خَلۡقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱلۡفُلۡكِ ٱلَّتِي تَجۡرِي فِي ٱلۡبَحۡرِ بِمَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن مَّآءٖ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٖ وَتَصۡرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ وَٱلسَّحَابِ ٱلۡمُسَخَّرِ بَيۡنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ۝١٦٤

"رښتيا چې د ځمکې او آسمانونو په پيدايښت او د شپې او ورځې بدلول او په بحرونو او دريابونو کې ګرځېدونکې کښتۍ، چې خلکو ته ګټه رسوي او له آسمان څخه را ښکته شوو او د ځمکې ژوندي کوونکې او شنې کوونکې اوبه او د ګرځېدونکو او

خوځېدونکو خواره کېدل او د ځمکې او آسمان تر منځ ګرځېدونکې ورېځې ټول د یو عاقل او هوښیار قوم لپاره نښې او دلیلونه دي." البقره، ۱۶۴

دا آیت او داسې نور آیاتونه دي، چې انسان را بولي ترڅو خپل ځان، چاپیریال او اړوندو شیانو ته ښه په غور سره وګوري او د مدبر، خالق او پیداکوونکي ذات الله ﷻ تعالی شتون ته ځان ورسوي، ترڅو په الله ﷻ باندې یې ایمان د عقل او وضاحت له مخې راسخ او ټینګ شي."

هو! په مدبر خالق باندې ایمان درلودل د انسان فطري غوښتنه ده، چې د وجدان له لارې منځ ته راځي، چې دا لار پایلې ته د رسېدو لپاره په امن نه ده او کله چې وجدان یوازې پرېښودل شي، نو مرکزي موخې ته نشي رسېدای، دا ځکه چې وجدان پخپله ډېر داسې څه له ځان سره په باورونو کې زیاتوي چې حقیقت به نه لري. مګر وجدان د هغه څه په اړه چې ایمان یې ورباندې راوړی لازمي صفات په تخیل کې راولي، چې په دې ډول سړی په کفر یا ګمراهۍ کې واقع کېږي. هغه که د بتانو عبادت، که د خطا او بې اساسه ګروهو، عقیدو شته والی دی. دا د وجدان له خطا پرته بل څه نه دي. ځکه خو اسلام د ایمان طریقه یوازې انساني وجدان ته پرېنښوده، ترڅو انسان الله ﷻ ته داسې صفات و نه مومي چې د هغه له الوهیت سره ټکر ولري. یا مادي څیزونو کې د تجسد امکان رامنځ ته کړي، یا ده ته د نژدېوالي لپاره د ځینو مادي اشیاوو د عبادت د امکان په اړه تصور وکړي، چې بیا یا د کفر، یا شرک او یا هم د ایمان ضد بې بنسټه اوهامو او خرافاتو په لور روان نه شي. د همدې لپاره اسلام د ایمان په طریقه کې له وجدان سره روښانه عقل

کارول هم حتمي کړل او مسلمان ته یې امر وکړ ترڅو له خپل روښانه عقل څخه د الله ﷻ د ایمان لپاره کار واخلي او په عقیده کې یې له تقلید څخه منع وکړه، له همدې امله یې په الله ﷻ باندې د ایمان لپاره عقل حکم و ګرځاوه. الله تعالی ﷻ وايي:

إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَأَيَٰتٍ لِّأُوْلِي ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٠﴾

"رښتيا چې د ځمکې او آسمانونو په پیدایښت او د شپې او ورځې په بدلون کې د عاقلانو او هوښیارانو لپاره ډېرې نښې او دلیلونه شته." آل عمران، ۱۹۰

ځکه خو په هر مسلمان باندې واجب ده چې له تفکیر، بحث، لید او ځیرنې څخه وروسته ایمان راوړي او په الله ﷻ باندې د ایمان لپاره مطلقاً عقل حکم وکړي. په کایناتو کې د فکر کولو لپاره بلنه د دې لپاره ده، ترڅو د هغه سنتونه ورڅخه استنباط کړي او د هغه د خالق لوري ته د ایمان راوړلو لپاره د لارښوونې لامل شي. د همدې لپاره دغه خبر په قرانکریم کې په سلګونو ځله په وار وار یادېږي، چې عاقل انسان باید له خپلو ځواکونو لکه پوره هوش، فکر او غور څخه له استفادې وروسته یې ایمان له عقل او څرګندونې څخه سرچینه واخلي او په پلرونواو نیکونو پسې، په پټو سترګو او بې له پلټنې او پوهې څخه روان نشي، ترڅو د هغو د حقیقت او ذاتي ثقه والي په اړه یې چې خبړنه وي کړې. هو، دا هغه ایمان دی چې اسلام یې غواړي او خلک ورته رابولي، نه د زړو ښځو ایمان. دا ایمان مستنیر، مستیقن ایمان بلل کېږي چې په اړه یې ډېره لیدنه کتنه

وشوه، بيا ډېر فکر وشو او بيا د ليدنې او تفکير څخه وروسته د الله ﷻ په لويئ او قدرت باندې يقين وشو.

سره د دې چې په الله ﷻ باندې د ايمان لپاره له عقل څخه ګټه اخيستنه واجب ده ولې عقل نشي کولای له خپل حس او عقل څخه پورته او لوړ شيان درک کړي او ځان پرې ورسوي او دا ځکه چې انساني عقل د انسان په شان محدود دی، ځواک يې هم محدود دی لکه څنګه يې چې په ټاکلو حدودو کې وده کړې ده او له هغه حدودو څخه يې تېروتنه نه ده کړې، له همدې امله محدود درک لري، ځکه چې دا حتمي ده چې عقل به د الله ﷻ د ذات د درک په هکله تقصير وکړي او د هغه د حقيقت او څرنګوالي د پيژندلو لپاره به عاجز شي، ځکه چې الله ﷻ د کايناتو، انسانيت او ژوندانه تر شا دی او انساني عقل د کايناتو، ژوند او انسان له ما وراء څخه حقيقت نشي لاس ته راوړی، له همدې امله د الله ﷻ د ذات له موندلو څخه عاجز دی. خو دا هم بايد څوک ونه وايي، چې بيا نو څرنګه انسان د خپل عقل له مخې په الله ﷻ باندې ايمان راوړي؟ ځکه چې انسان د الله ﷻ په شتون او يووالي باندې ايمان راوړي او وجود يې د مخلوق (کايناتو، انسان او ژوند) د شتون او ښکلي نظم څخه رابرسېره کېږي، چې عقل بيا په دې شيانو برلاسی دی اوله همدې لارې يې خپل خالق پيژندلی او ځان يې ورته رسولی دی. چې هغه الله ﷻ دی. ځکه خو د الله ﷻ په وجود باندې ايمان هم عقلي او د عقل په حدودو کې وي، ولې د الله ﷻ د ذات او څرنګوالي پيژندنه يو نه کېدونکی کار دی. ځکه چې د الله ﷻ ذات له کايناتو، ژوند او انسان څخه ماوراء دی او دا له عقل څخه هم ماوراء دی،

عقل ته له خپل ما وراء څخه ځکه د څه شي د حقيقت درک کول ممکن نه دي، ځکه چې هغه له خپل ماوراء څخه عاجز دی او دا بايد خپله د ايمان د تقويه کولو لپاره يو بل دليل او بله ستنه شي، نه د شک له عواملو څخه کوم عامل. کله چې زموږ ايمان هم د عقل او ادراک له لارې منځ ته راځي، نو د هغه د موجوديت په اړه به زموږ ادراک هم تام او بشپړ وي او کله چې زموږ شعور د هغه د وجود په اړه عقل ته نژدې وي، نو زموږ شعور د هغه په وجود باندې يقيني کېږي او دا هر څه موږ ته د اولوهيت د ټولو صفاتو په اړه بشپړ ادراک او يقيني شعور راکوي. له دې لارې موږ قانع کولای شي چې موږ د الله ﷻ د ذات حقيقت نشو درک کولای، سره له دې چې ورباندې ټينګ ايمان ولرو. له دې امله واجبه ده چې هغه څه ته تسليم شو په کومو يې چې موږ خبر کړي يو، په کومو کې چې ادراک ته يې عقل نه رسېږي او نه خپله هغه ته رسېدای شي، دا د انسان طبيعي عجز دی چې انساني عقل نسبي محدودو مقياسونو ته رسېدای شي، نه د مافوق څيزونو درک ته. حال دا چې دا ادراک داسې مقياسونو ته اړتيا لري چې غير محدود او غير نسبي وي او انسان د هغه خاوند نه دی او نه کولای شي چې د هغو څښتن شي.

اما د دې ثبوت چې رسولانو ته ولې اړتيا ده؟ ځکه چې انسان د الله ﷻ مخلوق دی او د هغه په فطرت کې يې تدين اېښی دی، چې هغه د غرايزو له جملې څخه يوه غريزه ده، انسان د خپل فطرت او پيدايښت له مخې د خپل رب، خالق، پيداکوونکي او پالونکي ذات عزت، تقديس او عبادت کوي او له هغه سره اړيکې ټينګوي او دا ډول تقديس عبادت دی او که د انسان او خالق دغه

اړیکه له نظام پرته پرېښودل شي، نو بیا انسان حیران، پرېشانه او د بل شي پر عبادت اخته کېږي، نو اړینه ده چې دا اړیکه د سم نظام له لارې سنبال شي، خو دغه د عبادت نظام بیا د انسان په لاس نه جوړېږي، ځکه هغه د خالق حقیقت نه شي درک کولای، چې خپل منځي اړیکه وربانديې ټینګه کړي، نو اړینه ده چې دا نظام د الله ﷻ له خوا څخه وي. نو له دې امله د دې اړتیا لیدله کېږي چې خالق دغه نظام انسان ته ورسوي، له همدې امله له رسولانو پرته نشي کېدای چې د الله ﷻ دین خلکو ته ورسولای شي.

دا چې انسان پخپل ژوند کې د خپلو غوښتنو د پوره کولو او غریزو مړولو ته اړتیا لري، نو که چېرې دغه کار پرته له کوم نظم څخه سرته ورسېږي نو خامخا به په کې غلطي او خرابي راځي، چې د انسان د بدبختۍ لامل به ګرځي. ولې دغه نظام چې د انسان غریزې او عضوي اړتیاوې تنظیموي، د انسان کار هم نه دی، ځکه چې هغه لا تر اوسه پورې د غرایزو او عضوي اړتیاوو د پوهېدلو لپاره د خپل چاپېریال او طبیعي کمزورۍ ښکار دي او نه شي کولای د یو شي په هکله بې لوریه او پاکه وینا وکړي، حتما به په هغو کې توپیر، تناقض او اختلاف وي چې دا خپله د انسان د بد بختۍ لامل کېږي او له دې امله دا ثابتېږي چې نظام هم باید د الله ﷻ له لوري څخه وي.

دا چې قرانکریم د لوی ښتن له لوري ریښتینی کتاب دی، ځکه چې دغه کتاب په عربي ژبه او د محمد ﷺ په لاسونو مونږ ته رارسېدلی دی، نو دا به یا د هغه جوړ شوی او یا هم د کوم بل عرب جوړ شوی کتاب او که نه بیا به د الله ﷻ کتاب وي او هېڅ امکان

نه لري چې له دغو درې واړو څخه دې یو نه وي، ځکه چې هغه عربي او عربي الاسلوب دی.

لومړی خبره خو ځکه سمه نه ده، چې قرآنکریم عربانو ته اعلان کوي، که د قرآنکریم مقابله کولای شئ نو همدغسې لس او یا هم یو سورت راوړئ

قُلۡ فَأۡتُواْ بِعَشۡرِ سُوَرٖ مِّثۡلِهِۦ هود، ۱۳

او یا

... قُلۡ فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّثۡلِهِۦ ... یونس، ۳٦

خو هغوی له ډېرو هڅو او لالهاندیو څخه وروسته بیا هم پاتې راغلل، نو ځکه دا د دوی کلام نه دی ځکه چې له چلینج سره یې له راوړلو څخه عاجز شول. د محمد ﷺ له خوا خو ځکه نه دی جوړ شوی، چې هغه هم له یوې خوا یو عربي ژبی انسان و، که ووایي چې هغه یو عبقري و، خو بیا هم بشر او یو عرب وو او د دوی له ټولنې څخه یو تن وو، چې نورو جوړ نکړای شو، نو دی به یې څنګه جوړ کړي. بلکه دا چې د هغه ډېر احادیث په صحیح، متواتر او یقیني ډول سره موږ ته رارسېدلې دي، خو کله یې چې له قرآنکریم سره پرتله کوو، نو بیا هر یو ځان ته خپل سبک او اسلوب لري او تر منځ یې هېڅ تړاو او په اسلوب کې تشابه نه پیدا کېږي، حال دا چې محمد ﷺ به نازل شوی آیت او حدیث په یوه وخت کې ویلو، د دوی دواړو تر منځ توپیر دی، د انسان خبرې که هر

خومره متنوع هم شي بیـا هـم پـه اسـلوب کـې سـره ورتـه والـی پیـدا کوي، ځکه چې لـه هغـه شخـه صـادرېږي. هېڅکلـه هـم د یـو لیکوال دوه لیکنې داسـې نشـي راتـلای. نـو دا پـه مطلـق ډول ثـابتېږي چـې دا د محمد ﷺ کلام نـه دی، ځکـه چـې د قـرآن او محمـد ﷺ د کلامونـو تـر منځ صریح توپیر شتون لـري. دا رنګـه عربـو دعـوی کولـه، چـې دا خـو محمد ﷺ له (جبر) نـومي نصـراني شخـه زده کـوي او بیـا یـې مـوږ تـه وایي: خو الله ﷻ دا موضوع داسې ردوي:

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ ۗ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَـٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾

"په تحقیق سره موږ په دې پوهېږو چې دوی وایي چې ده ته یې یو بل بشر ورښیي، د هغه سړي ژبه چې دوی ورته ګوته نیسي عجمي ده، خو دا قرانکریم په فصیحه او پاکه عربي ژبه نازل شوی دی." النحل، ۱۰۳

له پـورتني بحـث شخـه دا ثابتـه شـوه، چـې قـرآن کـریم نـه د عربو کـلام دی، نـه د محمـد ﷺ او پـه قطعـي توګـه د الله ﷻ کـلام او د هغه چا لپاره چې راوړی یې دی معجزه ده.

نو دا هـم ثابتـه ده، چـې دغـه قـران محمـد ﷺ راوړی دی، چـې د الله ﷻ کـلام او شـریعت دی او د الله ﷻ شـریعت او کـلام لـه انبیـاوو او رسولانو پرته بل چا تـه نـه ورکـول کېـږي. نـو پـه قطعـي ډول سـره د عقـل لـه مخـې دا ثـابتېږي، چـې محمـد ﷺ د الله ﷻ نبـي او رسـول ﷺ دی.

دا په الله ﷻ، د محمد ﷺ په رسالت او د قران کريم په اړه چې د الله ﷻ کلام دی، د ايمان عقلي دليل دی.

له دې امله په الله ﷻ باندې ايمان د عقل له لارې راتلای شي او دا اړينه ده چې دا ايمان بايد د عقل له لارې وي. نو پر دې اساس په مغيباتو باندې ايمان او په هر هغه څه باندې چې الله ﷻ موږ ته را استولي او ترې خبر کړي يې يو، هغه ومنو او ايمان پرې راوړو، ځکه چې کله هم موږ په الله ﷻ ايمان راوړو، هغه د الوهيت په صفاتو باندې موصوف دی او بيا نو د هغه په ټولو هغو خبرو باندې ايمان راوړو، کومې چې عقل يې درک کولای شي او کومې چې نشي درک کولای. ځکه چې الله ﷻ په هغو باندې خبر کړي يو. له دې ځايه په مرګ، له مرګ څخه وروسته په ژوند، جنت، دوزخ، حساب او عذاب، ملايکه، پيريان، شيطانان او نور هر هغه څه چې په قرآنکريم يا په يقيني او متواترو حديثونو کې راغلي دي، ايمان راوړو، که څه هم دغه ايمان په ښکاره د اورېدني او نقل له مخې ښکاري ولې په حقيقت کې دا هم د عقل پر بنسټ ولاړ دی، ځکه چې د ايمان بنسټ يې په عقل ولاړ دی او ثابت شوی دی. او په دې ډول سره پر انسان واجب ده چې د هغه ايمان د عقل او نقل يا يقيني سمع په دوو کلکو بنسټونو ولاړ وي، يعنې کوم چې په قرآن کريم او قطعي حديث چې متواتر دی ثابت شوی وي او پرته له دې دوو لارو (عقل او نص، يعنې کتاب او قطعي سنتو) څخه بل څه په عقيده کې ونه مني، ځکه ايمان پرته له يقين څخه له بل څه څخه نه اخيستل کيږي.

همدارنګه واجب ده چې د نړۍ له شته والي او پيدايښت څخه مخکې د الله ﷻ په شتون، وجود او د نړۍ له نړېدو وروسته د قيامت او آخرت په ورځ ايمان ولري، ترڅو په دې ډول سره خپل ژوند له مخکې، خپله ژوند او د هغه له وروسته او له نورو مخلوقاتو سره کلک وتړي، او دا چې انسان په ژوندکې عمل وکړي، له ژوند څخه د وروسته مهال او خپله ژوند او له بعث او نشور سره يې وتړي، محاسبه ورسره کېږي، نو دا اړينه ده چې دغه ژوند له مخکې او وروسته سره تړاو ولري او د انسان احوال به له دغه اړيکې سره مقيد وي، نو پر انسان واجبېږي چې د الله ﷻ له نظامونو سره سم په ژوند کې مخکې ولاړ شي او په دې عقيده ولري چې د قيامت په ورځ به يې د دنيا د اعمالو په اړه ورسره محاسبه کېږي.

له پورتنيو بحثونو څخه روڼ اند (مستنير يا عقلي فکر) د کايناتو او ژوند د ماوراء په اړه رامنځ ته کېږي، همدا راز له ژوند څخه وړاندې او له ژوند څخه وروسته په اړه چې د مخکې ژوند او وورسته ژوند سره اړيکه مومي. نو له دې امله هغه لويه غوټه پرانستل کېږي او لويې پوښتنې ته د اسلامي عقيدې پر بنسټ ځواب ويل کېږي.

کله چې انسان دغه حل ومومي او ده ته يې د دې امکان ورکړ چې د دنيا له ژوند څخه ريښتيني مفاهيم تر لاسه کړي، کوم چې له دغې عقيدې څخه يې سرچينه اخيستې وي، همدا د مبدا (ايډيولوژۍ) بنسټ جوړوي، له کومې څخه چې د ويښتابه او پرمختګ طريقه اخستل کېږي. دا هغه بنسټ دی چې د دغه ايډيولوژۍ فرهنګ وربانـدې ولاړ دی او هغه اساس دی چې نظامونه

ورڅخه اخيستل کېږي، هغه اساس چې دولت يې ورباندې درېږي او دا هغه اساس دی چې اسلام ورباندې ولاړ دی، يعنې فکره او طريقه چې هغه اسلامي عقيده ده. الله ﷻ وايي:

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ ءَامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَٱلْكِتَـٰبِ ٱلَّذِى نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَٱلْكِتَـٰبِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِن قَبْلُ ۚ وَمَن يَكْفُرْ بِٱللَّهِ وَمَلَـٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَـٰلًۢا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

"اې مؤمنانو په الله د هغه په رسول او نازل شوو کتابونو ايمان راوړئ او که څوک په الله د هغه په ملائکه وو، کتابونو، رسولانو او آخرت په ورځ کافر کېږي، نو ډېر سخت به بې لارې شوی وي." **النسأ، ۱۳۶**

اوس نو ثابته شوه چې بايد هر مسلمان په ټول اسلامي شريعت باندې ايمان ولري او که نه کافر به ګڼل کېږي، ځکه چې په قرآن کريم کې راغلي دي، رسول ﷺ ورباندې راتګ کړی، له همدې امله د يوه حکم نه منل داسې دي لکه د ټولو نه منل، يا يې په تفصيل سره غوڅ احکام، دا احکام که د عباداتو، معاملاتو، عقوباتو او يا هم له مطعوماتو څخه وي. د بېلګې په توګه د لمانځه نه منل داسې دي لکه د بيعې د حلالوالي او سود د حراموالي يا د غلا د حراموالي نه منل. يعنې د

وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ ... **البقره، ۴۳**

په آيت باندې کفر داسې دی لکه په

... وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلۡبَيۡعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰاْۚ ... البقره، ۲۷۵

او یا

وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ فَٱقۡطَعُوٓاْ أَيۡدِيَهُمَا ... المائده، ۳۸

او یا

حُرِّمَتۡ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةُ وَٱلدَّمُ وَلَحۡمُ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ ...

مائده، ۳

او همدا راز په نورو احکامو. او په شریعت باندې په عقلي ډول ایمان توقف نه مومي بلکې اړینه ده چې ټولو هغو احکامو ته چې د الله ﷻ له لوري راغلي دي، هغو ته تسلیم شي. لنډه دا چې الله ﷻ وایي:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤۡمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيۡنَهُمۡ ثُمَّ لَا يَجِدُواْ فِيٓ أَنفُسِهِمۡ حَرَجٗا مِّمَّا قَضَيۡتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسۡلِيمٗا ﴿٦٥﴾

"اما نه، ستا په رب مې دې قسم وي چې تر هغې به يې ایمان صحیح نه شي چې په هره شخړه کې ستا حکم ونه مني او بیا له زړه نه پرې خوښ نشي او ستا په پریکړه باندې هیڅ ستونزه په خپلو نفسونو کې و نه مومي او خپله تسلیمي او غاړه ایښودل په تسلیمېدو سره و نه ښایي." النسأ، ۶۵

قضا او قدر

الله ﷻ د آل عمران په سورت کې وايي:

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ كِتَٰبًا مُّؤَجَّلًا ...

"هېڅوک نشي کولای پرته د الله له امر او ټاکلې نيټې څخه مړ شي." ۱۴۵

په الاعراف سورت کې لوی متعال څښتن وايي:

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

"د هر چا لپاره يوه نېټه ده، چې کله راشي بيا نه وروسته کېږي او نه هم مخکې کېږي." ۳۴

په الحديد سورت کې الله ﷻ وايي:

مَآ أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَآ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾

"هېڅ کوم مصيبت په ځمکه او ستاسو په ځانونو کې پرته زموږ له ليکلو څخه نشي رسېدلای، رينښتيا دا کار الله ته آسان دی." ۳۴

په التوبه سورت کې وايي:

قُل لَّن يُصِيبَنَآ إِلَّا مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَىٰنَا وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

"ورته ووایه، چې موږ ته به هېڅکله پرته د الله له لیکلو، بل هېڅ را ونه رسېږي، هغه زموږ مرسته کوونکی دی او په الله باندې باید مؤمنان توکل وکړي." ۵۱

په سبا سورت کې الله ﷻ فرمايي:

... لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلْأَرْضِ وَلَآ أَصْغَرُ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٣﴾

"له هغه څخه یوه ذره هم نه په آسمانو کې پټېدای شي او نه په ځمکه کې او تر دې کوچنۍ او غټې په ښکاره کتاب کې شته دي." ۳

په الانعام سورت کې الله ﷻ وايي:

وَهُوَ ٱلَّذِي يَتَوَفَّىٰكُم بِٱلَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِٱلنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰٓ أَجَلٌ مُّسَمًّى ۖ ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾

"هغه ذات چې تاسې د شپې ویده کوي او د ورځې په کارونو مو پوهېږي، بیا مو په ټاکلې نېټه را ژوندي کوي، بیا به هغه ته ورګرځئ او په خپلو کړو به مو خبروي." ۶۰

په النساء سورت کې وايي:

... وَإِن تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا۟ هَٰذِهِۦ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۖ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا۟ هَٰذِهِۦ مِنْ عِندِكَ ۚ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ ۖ فَمَالِ هَٰٓؤُلَآءِ ٱلْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

"که نبه ور ورسېږي وايي، دا د الله له خوا دي، که بد ور ورسېږي وايي، دا د تا له خوا دي، ورته ووايه هر څه د الله له خوا دي، نو بيا ولې دغه قوم په هېڅ خبره نه پوهېږي." ۷۸

دغه او دې ته ورته ځينې نور آياتونه ځينې خلک د قضا او قدر په هکله دليل نيسي او انسان پخپلو ټولو کړو وړو کې مجبور ښيي او وايي چې انسان په هر څه باندې د الله ﷻ د ارادې او خوښې له مخې اړ دی. الله ﷻ دی چې انسان او د هغه ټول کړه وړه يې پيدا کړي دي او په تاييد يې د الله ﷻ دا قول راوړي چې وايي:

وَٱللَّهُ خَلَقَكُمۡ وَمَا تَعۡمَلُونَ ۝٩٦

"او الله تاسې او څه چې عمل کوی پيدا کړي ياست." الصافات، ۹۶

همدا راز په نورو احاديثو استدلال کوي، د هغو له جملې دا حديث شريف يادوي، چې وايي:

(نفث روح القدس فی روعي، لن تموت نفس حتی تستوفی رزقها و اجلها و ما قدر له)

"جبراييل عليه السلام زما په زړه راکړل چې يو څوک به تر هغې مړ نشي چې رزق يې نه وي پوره شوی، اجل يې نه وي رارسېدلی او تقدير يې نه وي پوره شوی."

د قضا او قدر مسئلې په اسلامي مذاهبو کې مهم دور راوستی و، او سخت زور يې اخيستی ؤ، اهل سنتو په دې اړه ويل: انسان په خپل اختيار سره هر څه کوي او همدغسې ورسره حساب هم کېږي. معتزله وايي: انسان د خپلو کړو وړو خالق او پيدا کوونکی دی او په همدې اساس ورسره حساب هم کېږي. جبريه وايي: الله ﷻ بنده او د هغه افعال ټول خلق کوي، نو له همدې امله

بنده په افعالو کې اړ دی او کـوم اختيـار نـه لـري. هغـه د ښکـې غونـدې دی چې کومې خوا ته يې الوزوي، هيڅ اختيار نه لري.

د قضـا او قـدر پـه مسـئله کـې دقيـق کـوونکی مـومي، چـې د بحث دقـت د مسـئلې د هغـه بنسـټ پوهېـدل دي، چـې بحـث وربانـدې پيل شوی. اساسي خبره دا نـه ده چـې انسـان خپـل کـړه وړه پيـدا کـوي او کـه الله ﷻ نـه دا د الله ﷻ علـم دی، چـې پـه هغـه کـې شـته يـا ور بانـدې محـيط دی، نـه دا د الله ﷻ اراده ده چـې بنـده د هغـه لـه ارادې سره سم اعمال ترسـره کـوي. کـه داسـې شـي د الله ﷻ اراده د بنـده پـه اراده پـورې تـړل کيـږي، پـس اړينـه ده چـې د الله ﷻ اراده پـه کـې موجوده ده او نه دا چې د بنده فعل پـه لـوح محفـوظ کـې ليکـل شـوی، پس اړينه ده چې له ليکل شوي فعل سره سم عمل وکړي.

هو، هغه اساس چـې دغـه بحـث ورڅخـه جـوړ شـوی پـه مطلـق ډول پورتنۍ موضوع ګـانې نـه دي. ځکـه چـې د انسـان کـړه وړه او پـه هغې باندې ثـواب او عـذاب پـه دې خبـرو پـورې نـه دی تړلـی، بلکـې د موضـوع تـړاو پـه هـر شـي بانـدې د الله ﷻ د محـيط علـم شـتون او د هغوی په رامنځ ته کولو کـې د هغـه اراده ده، چـې پـه ټولـو ممکنـاتو کـې راڅي او په لوح محفوظ کـې د هـر څـه ليکـل يـا احتـوا ده او دا چـې د عمل په کړلو ثواب يا عذاب تـر لاسـه کيـږي بيلـه موضـوع ده، يعنـې آيـا انسان د خير او شر پـه کـارونو کـې مجبـور ګرځـول شـوی او کـه يـې اختيار ورکړی؟ آيا انسـان د عمـل پـه سـرته رسـولو کـې اختيـار لـري او که مجبور دی؟

په افعالو کې لـه غـور او فکـر څخـه وروسـته څرګنـديږي، چـې د انسان په ژوند او چاپيريال کـې چـې کـوم کارونـه ترسـره کيـږي، هغـه

په دوه دايرو کې راځي، لومړۍ هغه دايره چې په پوره توګه د ده په واک کې دي او د واک تر څنګ په ځينو اعمالو کې محض اختيار لري او دويم هغه چې په پوره ډول د ده له اختيار څخه بهر دي، پر ده تسلط لري او دی په کې هيڅ رنګ لاس نه لري، که له ده څخه صادريږي او که په ده ور واقع کيږي.

هغه افعال چې انسان د هغه په موجوديت او ايجاد کې هيڅ لاس نه لري په دوه ډوله دي: يو هغه چې د وجود له نظام سره سم منځ ته راځي. دويم هغه چې د وجود له نظام سره سم منځ ته نه راځي او هم د ده له واک څخه بهر او وتلي دي. لومړی ډول هغه دي چې د وجود له نظام سره سم رامنځ ته کيږي، هغو ته انسان سر ټيټوي او په بدلون کې يې څه نه شي کولای او دا په انسان باندې جبرا دوران کوي. ځکه دا له کايناتو او ژوند سره د يوه ځانګړي نظام سره سم چې هيڅ وخت په کې بدلون او توپير نه راځي حرکت کوي. د بيلګې په توګه د کايناتو او ژوند چارې چې انسان په کې هيڅ بدلون نشي راوستلای او نه ورسره مخالفت کولای شي. نو ددې دايرې اعمال د انسان له ارادې څخه وتلي دي او دی په دې کې مجبور دی بلکې اختيار نه لري، انسان دنيا ته له خپلې ارادې پرته راغلی او ببرته به له خپلې ارادې پرته ورڅخه ځي او يا دا چې انسان نشي کولای چې په خپل جسم سره په هوا کې والوزي او نه د اوبو له پاسه په خپل طبيعي حالت سره سم تګ کولای شي، يا د خپلو سترګو لپاره رنګ نشي خلق کولای، نه د خپل سر شکل جوړولای شي، نه د خپل جسم حجم ټاکلی شي. دا ټول الله ﷻ جوړ کړي دي، پرته له دې چې د مخلوق بنده په کې کوم اغيز او يا کوم

تړاو وي، ځکه الله ﷻ هغه ذات دی چې د وجود نظام يې پيدا کړی او د شتون لپاره يې منظم کړی او کاينات په کې داسې څرخي چې د ده له امر څخه سرغړونه نشي کولای.

دويم ډول هغه افعال چې د انسان په قدرت کې نه دي، دفع يې نشي کولای او د وجود له نظام سره هم سمون نه لري. يا له انسان څخه صادرېږي او يا په انسان جبرا تپل کېږي او په مطلق ډول يې د دفعې توان نه لري. لکه د يو چا د ديوال له سره پر بل کس راغورځېدل او د هغه مړه کېدل، يا که يو انسان د مرغۍ د ويشتلو پر مهال خطا کېدل او د مرغه په ځای د انسان لګېدل او مړه کېدل، يا د موټر او اورګاډي ټکر او چپه کېدل او د خلکو مړه کېدل او يا د کومې ستونزې له مخې د الوتکې رالوېدل او د سپرلۍ وژل کېدل، چې د انسان له واکه بهر دي او د انساني امکاناتو په واسطه نشي تلافي کېدای او داسې نور، دا ټول له انسان څخه صادرېږي او يا پر ده، د ده له ارادې پرته ور واقع کېږي، دا د ده په قدرت کې نه دي او دا هم په هغه دايره کې داخلېږي چې پر ده تسلط لري، دغو ټولو ته قضا ويلی شي، ځکه چې يوازې الله ﷻ په دې هکله قضا، فيصله او پرېکړه کړې ده او بل هېڅوک په کې لاس نه لري او ځکه خو په دې هکله له انسان سره حساب هم نه کېږي دا که د انسان لپاره ګټه او يا ضرر هم ولري، ښه يې بولي او که يې بد بولي دا د انسان د تفسير له مخې دي. خو په خير او شر، ګټه او تاوان باندې يې پرته له الله ﷻ څخه بل څوک نه پوهېږي، ځکه چې انسان نه په کې لاس لري، نه ترې خبر دی، کيفيت يې ورته نه دی معلوم او په مطلقه توګه يې نه جلبولی، نه يې دفع کولی او نه يې هم څه کولی

شي. په انسان پوازې دا ده چې په دغه قضا ایمان راوړي او ووایي چې دا د الله ﷻ له لوري دي.

او قدر بیا دې ته وایي چې ټول هغه کړه وړه چې د انسان په واک کې دي او که نه دي، که کاینات دي، که ژوند دی او که انسان، الله ﷻ د دغو شیزونو لپاره ټاکلي خواص خلق کړي دي او په ټاکلې اندازې سره یې پیدا کړي دي او هر چا ته یې د هغه له فطرت او پیدایښت سره سم، په ټاکلې اندازه ځانګړي خویونه او واکونه ورکړي دي، چې هېڅکله هم ترې سرغړاوی نشي کولای لکه په اور کې یې د سوزولو او په لرګي کې یې د سوزېدلو خاصیتونه خلق کړي دي او په چاقو کې یې د غوڅولو خاصیت خلق کړی دی او دا ټول یې د وجود یا هستۍ له نظم سره سم منظم ګرځولي دي چې هېڅکله هم تخلف نه کوي.

که کله هم له خپل خوی او خاصیت څخه سرغړاوی کوي، نو الله ﷻ د هغه خاصیت سلب کړی دی، نو بیا به دا ډول شیز نه شمېرل کېږي او یو خارق العاده کار یا د الله ﷻ د رسولانو او انبیاوو معجزې بلل کېږي. لکله څنګه چې په اشیاوو کې الله ﷻ خاصیتونه ایښي، همدار ارز یې د انسان په خټه او فطرت کې هم څه خویونه، خاصیتونه، غوښتني او غریزې ایښې دي، لکه د نوعې د پایښت په غریزه کې یې جنسي میل، په عضوي اړتیاوو کې د لوږې او تندې اړتیا یا دې ته ورته خواص ایښې چې د وجود له نظام سره سمون لري. نو دغه ټاکل شوي خاصیتونه الله ﷻ په شیزونو، غریزو او عضوي اړتیاوو کې چې په انسان کې شتون لري ایښې دي چې دا قدر نومېږي، ځکه دا الله ﷻ دی چې شیزونه، غریزې او عضوي

اړتیاوې یې خلق کړې دي او خاصیتونه یې په کې مقدر کړي دي، نه دا د بنده له خوا دي، نه پرې کوم مطلق اغېز لري، نه په کې کوم رول لري. په انسان یوازې دا ده چې ایمان وربانديې ولري، ځکه دا هر څه له خاصیتونو سره یو ځای الله ﷻ پیدا کړي دي. د دې په واسطې سره انسان کولای شي چې ښه او یا هم بد، ګټور او یا زیانمن کارونه ترسره کړي. نو که دغه کار د الله ﷻ له امر سره سم وي ښه، خیر او ګټه بلل کېږي او که د هغه خلاف وي، نو شر، بد او تاوان بلل کېږي. برابره ده چې که څیزونه د خواصو له مخې کاروي او که غریزې او عضوي اړتیاوې پوره کوي، که د الله ﷻ له اوامرو سره سمې یې پوره کړي او یا یې وکاروي هغه خیر دي او که د الله ﷻ د اوامرو په مخالفت کې یې وکاروي او یا یې پوره کړي نو ورته شر دي.

مسلمان باید پوه شي چې کوم افعال چې د انسان له واک څخه بهر دي، هغه د الله ﷻ له خوا دي، هغه که خیر وي او که شر او همدارنګه د هر شي، عضوي غوښتنو او غریزو، هر ډول خوی او خاصیت دا برابره ده که پایله یې خیر وي او که شر، له دې امله دا په مسلمان باندې حتمي ده، چې د خیر او شر په قضا باندې ایمان ولري چې دا د الله ﷻ له لوري دي. یعنې په دې عقیده وکړي چې د انسان له واک څخه وتلي اعمال د الله ﷻ له لوري دي او د قدر په خیر او شر ایمان ولري، ځکه باید په دې عقیده ولري چې په طبیعت کې د شیانو خواص د الله ﷻ له لوري دي، برابره خبره ده، که پایله یې خیر وي او که شر، مخلوق انسان په کې هیڅ اغېز نه لري. نو د انسان اجل، رزق او نفس ټول د الله ﷻ له خوا دي. لکه جنسي

غوښــــتنه او د تملــــک غوښــــتنه چــــې د نــــوعې او پايښــــت پــــه غريــــزو کــــې شتون لري او لوړه او تنده پــه عضــوي غوښــتنو کــې شــتون لــري، دا ټــول د الله ﷻ له لوري دي.

دا د ټولو شــيانو د خواصــو او د هغــه افعــالو پــه اړه وو، چــې پــه انسان باندې تسلط لــري. امــا هغــه افعــال چــې انســان پــر هغــو تســلط لري، په هغو کــې انســان لــه هغــه نظــام ســره چــې د ځــان لپــاره يــې اختياروي بشپړ اختيــار لــري، هغــه کــه د خپــل واک او اختيــار پــه دايــره کې هر څه له شــريعت ســره ســموي او کــه مخالفــت ورســره کــوي. پــه دې دايره کې هغــه اعمــال دي چــې لــه انســان څخــه صــادرېږي، د هغــه په اراده کې دي، هغه که خــوراک، څښــاک، يــا تــګ راتــګ کــوي هــم يې خپله کوي او که يې نه کوي هم يــې پــه خپلــه کــوي او کلــه يــې چــې زړه شي سرته يې رســوي، کــه پــه اور ســوزول او کــه پــه چــاقو پرېکــول کوي، د نوعې د پايښــت د غريــزې لــه مخــې کــه ځــان مــړوي او مالــدار کوي يې، يا يــې وږى کــوي، کلــه چــې وغــواړي همغســې کــولاى شــي، مختار عمل کوي، په خپل اختيــار لــه هغــه عمــل څخــه ډډه کــولاى شــي، له همدې امله په دې دايره کې له ټولو اعمالو څخه پوښتل کېږي.

نــــو د شــــيانو، غريــــزو او عضــــوي اړتيــــاوو خاصــــيتونه الله ﷻ مقدر کړي او له هغــوى ســره يــې لازمــي ګرځــولي دي، دا هغــه څــه دي چې د فعل پــه پايلــه کــې اغيــز لــري، خــو خپلــه خاصــيت عمــل نشــي کولاى، بلکې انسان د دغــه پــه فعــل کــې اغيــز لــري او کلــه يــې چــې اســتعمالوي عمــل ورڅخــه مــنځ تــه راځي.لکــه جنســي غوښــتنه چــې د نوعې په غريزه کې شــتون لــري، د خيــر او شــر دواړو وړتيــا هــم لــري. د لوړې مړول هم يــو ډول عضــوي غوښــتنه ده، چــې دا هــم د خيــر او شــر

دوارو ورته‌یا لري. نو دا چې د خیر له مخې یې عملي کوي او که د شر، دا هم انسان دی نه غریزه او عضوي غوښتنه. نو ځکه الله ﷻ انسان ته عقل، ادراک، تمیز او پوهه خلق کړې ده او هغې ته یې د ښه او بد، خیر او شر دواړه لارې ښودلې دي.

وَهَدَيْنَـٰهُ ٱلنَّجْدَيْنِ ﴿١٠﴾ البلد

په انسان کې یې د فجور او تقوا ادراک ځای پر ځای کړی دی.

فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَىٰهَا ﴿٨﴾ الشمس

نو کله چې انسان خپلې غریزې او عضوي غوښتنې د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو سره سمې پوره کوي، نو ښه کار کوي او د تقوی لور ته ځي او که د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو خلاف یې ترسره کوي نو په ناسمه ځي، د فجور لوري ته مخه کوي. نو په دغو ټولو اعمالو کې انسان خیر او شر ترسره کوي او هم په انسان خیر او شر ترسره کېږي او په همدې اساس چې دا افعال په هغه دایره کې دي چې انسان ورباندې تسلط لري نو حساب هم ورسره کېږي، ځکه چې دغه کارونه دی له اړتیا پرته په خپلواکه توګه ترسره کوي، نو ثواب او عذاب ورکول کېږي. ځکه غریزې، عضوي غوښتنې او د هغو خاصیتونه د الله ﷻ له لوري دي او د خیر او شر وړتیا یې هم د الله ﷻ له لوري ده، خو دا الله ﷻ الزامي کړې نه ده چې دا به ترسره کوي. برابره خبره ده چې په هغه الله ﷻ راضي کېږي او که ناراضه کېږي، یعنې خیر او شر، دا خاصیتونه د دې لپاره په دغه څیزونو کې کېښودل شوي دي ترڅو یې فاعل له خپلې خوښې سره سم وکارولی شي. دا انسان دی چې په دغه سره عمل ترسره کوي او یا خیر لور ته یې بیایي او یا هم د شر لور ته او الله ﷻ چې کله انسان پیدا کړ، غریزې او عضوي غوښتنې یې ورته پیدا کړې نو عقل، پوهه، تمیز او ادراک یې هم

ورته ورکړل، ترڅو یو عمل ترسره کړي او یا یې سرته ونه رسوي، د عمل په کړلو او نه کړلو یې مجبور نه یو ګرځولي، د اشیاوو، غریزو او عضوي اړتیاوو خواص یې هم داسې و نه ټاکل چې په فعل او ترک سره ځوک مجبور کړي، له همدې امله انسان یې د یوه فعل په کړلو او نه کولو کې مختار کړ، دا صلاحیت یې تړول د عقل له مخې ورکړ او د شرعي مکلفیت اساس یې هم وګرځاوه. د خیر په کولو یې ورته ثواب وټاکه، ځکه چې عقل ته یې د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو د عملي کولو اختیار ورکړ او د شر په سرته رسولو یې عذاب ورته وټاکه، ځکه د ده عقل یې مختار کړ چې د هغه په واسطه حرام تشخیص او د غریزو او عضوي اړتیاوو له مخې یې د الله ﷻ د اوامرو خلاف یې عمل وکړ. نو په دې برخه کې د الله ﷻ جزا حق او عدل ده، ځکه چې انسان د دغه کارونو په کړنه کې مختار وو، نه مجبور او قضا او قدر په دې هکله هېڅ ګرم نه دي، بلکې مسئله دا ده چې بنده په خپل اختیار سره عمل ترسره کړ، ځکه خو الله ﷻ وایي:

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾

"هر سړی په خپلو کړو وړو باندې ګرو دی." المدثر، ۳۸

ولې د الله ﷻ علم او پوهه ځوک په دې نه مجبوروي چې یا دې ښه وکړي یا بد. د الله ﷻ علم په دې دی چې انسان به په خپل اختیار سره دغه عمل ترسره کوي او د انسان د کړنې لپاره د الله ﷻ علم اساس او علت نه دی، بلکې د هغه علم ازلي دی چې انسان به دغه چاره ترسره کوي او په لوح محفوظ کې لیکل یوازې دا معنی لري چې د الله ﷻ علم په هر څه محیط دی.

د الله ﷻ د ارادې معنی دا ده، چې د الله ﷻ اراده هم بنده نه مجبوروي چې یوڅه ترسره کړي بلکې هر څه په خپلې ارادې سره

ترسره کوي. نــه دا چــې دی بــل څــوک مجبــوروي، بلکــې دی پــه خپــل ملک کې هغه څه کــوي د کــوم څــه چــې اراده لــري، يعنــې د وجــود پــه نظام کې داسې څه نه ترسره کوي چــې هغــه لــه ده څخــه پــه جبــر صــادر شي.کله چې بنده يو کــار کــوي، کــولی يــې هــم شــي او الله ﷻ يــې هــم په هماغه وخت نه تــرې اړوي او مختــار يــې پرېــږدي، نــو دغــه کــار د الله ﷻ په اراده وو، خــو وربانــدې مجبــور هــم نــه وو. او داســې يــوه اراده د ده په کار کې وه چې دی يې په عمل مجبور کړی نه وو.

دلته ده چــې قضــا او قــدر پــه انســان د خيــر د ترســره کولــو او له شر څخه د ځان ســاتلو هڅــه کــوي او پــه دې يــې پوهــوي چــې الله ﷻ د انســان څــارونکی او حســاب کــوونکی دی، انســان تــه يــې د چــارو د کولو او نه کولو اختيار ورکړی. کــه پــه اعمــالو کــې يــې اختيــار ښــه نــه ګڼلی نو بيا يې ولې شديد عــذاب انســان تــه ټــاکلو، نــو دلتــه هــر صــادق مومن د قضــا او قــدر حقيقــت مونــدلی شــي او پــه حقيقــي ډول دا پېژنــي چــې الله ﷻ انســان تــه عقــل او اختيــار دوه لــوی نعمتونــه ورکــړي، نــو ځکه لــه انســان څخــه ســخت مراقبــت کــوي، لــه الله ﷻ څخــه ســخت وېرېږي، د الله تعالی ﷻ اوامــر پــر ځــای کــوي او لــه نواهيــو څخــه يــې ځان ســاتي، ترڅــو د الله ﷻ لــه عــذاب څخــه ځــان وســاتي او د جنتونــو په مينه او تمــه ســره يــا تــر دې هــم لــوړ مطلــب لپــاره يعنــې د الله ﷻ د خوښې او رضا لپاره هڅه او هاند کوي.

په اسلام کې فکري قيادت

کله چې د خلکو فکر وروسته پاتې شي، بيا نو د خلکو تر منځ د وطن پالنې اړيکه پيدا کېږي او دا له دې امله پيدا کېږي چې دوی په يوه ځمکه کې اوسيږي او په هماغه ځمکه پورې تړلي وي، نو د پايښت غريزه يې له ځان څخه دفاع ته هڅوي او د هغه ځای دفاع هم ورباندې تحميلوي، په کوم کې چې دوی اوسېږي، يا له هغه ځمکې څخه چې ورباندې ژوند کوي، له دغه ځايه د وطن پالنې اړيکه رامنځ ته کېږي، چې ډېره بې ګټې او بې کاره اړيکه ده، انسان ډېر وروسته پاتې کوي، دا په څارويو او مرغانو کې شتون لري، همدا راز په انسانانو کې هم شته او د عاطفې له مخې منځ ته راځي، په هغه وخت کې پيدا کېږي، کله چې د دوی په ځمکه يا وطن باندې پردی څوک يرغل وکړي او ورباندې غلبه وکړي، د وطن د سولې او ثبات پر مهال هيڅ شتون نه لري، ولې له دغه نيواک او تېري څخه له خلاصېدو وروسته، کله چې پردي يرغلګر وشړل شي، د دغه اړيکې عمل هم پای ته رسېږي، ځکه چې دا بې ګټې او ټيټه اړيکه ده.

کله چې فکر تنګ شي، د انسانانو تر منځ د قوم پالنې اړيکه رامنځ ته کېږي، دغه يوه په پراخ شکل سره عايلي (نسبي) اړيکه ده. په دې کې انسان د خپلې بقا او پايښت د غريزې په لمسون خپله مشري غواړي او دا په يوه فکري پست او ناوړه انسان کې په انفرادي توګه رامنځ ته کېږي. کله يې چې په دې اړه پوهه زياته شي نو د مشرۍ مينه يې هم زياتېږي. نو لومړی د خپلې کورنۍ، بيا قوم مشري غواړي، بيا دغه فکر له ده سره په افقي ډول وده کوي او دا

درک کوي، چې لومړی په وطــن کــې د خپــل قــوم مشــري غــواړي، کلــه يې چې په خپل وطن کې دغه مشري تــر لاســه کــړه، بيــا پــه نــورو بانــدې د خپلې مشــرۍ هڅــه کــوي. لــه همــدې کبلــه بيــا پــه کــورنۍ کــې د سيادت د تر لاسه کولــو لپــاره خپلمنځــي شــخړې را مــنځ تــه کېــږي، تــر هغې چې مشري يو کس تــر لاســه کــړي او د نــورو پــه وړانــدې نصــرت پيداکړي، بيا پــه نــورو کورنيــو بانــدې د خپلــې کــورنۍ د مشــرۍ لپــاره هڅو ته دوام ورکوي، چې په قــوم يــا پــه نــورو بېلابېلــو کورنيــو بانــدې د ځان او يا خپلــې کــورنۍ مشــري ومنــي، بيــا د دغــه کورنيــو تــر مــنځ د مشرۍ او لوړوالي پــه ســر پــه ژوندانــه کــې يــو لــه بــل ســره دښــمنۍ راپورته کېــږي، ترهغــې چــې د قــوم مشــري يــوې کــورنۍ او يــا د څــو بېلابېلو کورنيو د خلکو يوې ډلــې تــه پــه لاس ورشــي، بيــا د دغــه قــوم او نورو اقوامو تر منځ پــه ژونــد کــې د مشــرۍ او لــوړوالي پــر ســر دښــمنۍ رامنځ تــه کېــږي او د دغــې اړيکــو پــه خاونــدانو بانــدې دغــه عصــبيت برلاسی مــومي، پــه دوی بانــدې نفســي غوښــتنې غلبــه کــوي او ځينــې د دوی په ځينو نورو برلاسي کېــږي. لــه دې املــه دغــه اړيکــه غيــر انســاني ده، ځکه چې دغه اړيکــه کــه د بهرنيــو دښــمنيو لامــل نشــي نــو د خپــل منځي کورنيو دښمنيو رامنځته کوونکې ده.

د دريو لاملونو لــه مخــې دغــه اړيکــه فاســده ده: لــومړی دا چــې ډېره ناوړه او ټيټه اړيکه ده، ځکــه چــې نشــي کــولای يــو انســان لــه بــل انسان ســره ونښــلوي او د پرمختــګ پــه لــور يــې روان کــړي. دويــم دا چې يوه عاطفي اړيکه ده، چــې د بقــا لــه غريــزې څخــه ســرچينه اخلــي او له نفس څخه دفاع کوي، عــاطفي اړيکــه ډېــر تغيــر او تبــديل مــومي او پــه هميشني ډول د يوه انسان له بــل انســان ســره د تړلــو لپــاره غــوره نــه ده.

دریم دا چې یوه لنډمهالې اړیکه ده، چې د دفاع پر مهال رامنځ ته کیږي، او د ثبات پر مهال چې د انسان اصلي حالت دی، دغه اړیکه هیڅ شتون نه لري. نو له همدې امله د انسانانو تر منځ د تړاو وړتیا نه لري.

همدا راز قومي اړیکه هم د دریو لاملونو له مخې فاسده ګڼل کیږي: لومړی دا چې قبیلوي اړیکه ده او انسان له بل انسان سره د پرمختګ په لاره کې نشي سره تړلی. دویم دا چې یوه عاطفي اړیکه ده، چې د پاینښت له غریزې څخه سرچینه اخلي او د مخکښۍ او سیادت مینه پنځوي او دریم دا چې غیر انساني اړیکه ده، ځکه چې د دوستۍ پر ځای د چوکۍ پر سر دښمني را منځ ته کوي. نو له دې امله د انسانانو تر منځ د تړاو اړیکه نشي کېدای.

همدارنګه له هغه فاسدو اړیکو څخه چې شتون یې د خلکو تر منځ د اړیکې په توګه متصور دی مصلحت پالنه او روحي اړیکه ده. روحي اړیکه هغه اړیکه ده چې هیڅ داسې نظام نه لري چې ورڅخه سرچینه واخلي. د مصلحت پالنې اړیکه یوه لنډه مهاله اړیکه ده، چې انسانان نشي سره تړلی، ځکه دا د لویو ګټو د لاس ته راوړلو لپاره جوړجاړی دی او د مصلحت د ترجیح پر مهال یې شتون ناشونی کیږي. کله چې مصلحت تر لاسه شو او یا له منځه لاړ دغه اړیکه هم له منځه ځي او ورباندې راټول شوي انسانان یو له بل څخه تیت کیږي، ځکه چې دا د مصلحت له ختمېدو سره سمه پای ته رسیږي، نو ځکه دغه اړیکه د هغې خاوندانو ته ډېره خطرناکه ده.

بل ناوړه تړاو روحي اړیکه ده، چې هیڅ داسې نظام نه لري چې ورڅخه سرچینه واخلي، د ژوند په ډګر کې نه بلکې د تدین پر

مهال رامنځ ته کېږي. نو ځکه یوه جزيي غیر عملي اړیکه ده، له همدې امله د دې وړتیا نه لري چې د انسانانو تر منځ د هغوی د ژوند په چارو کې د یوې اړیکې په څېر پاتې شي، نو د بېلګې په توګه د نصرانیت عقیده نشي کولای په اروپا کې د ولسونو د تړاو اړیکه شي، سره له دې چې ټول نصرانیان دي، دا ځکه چې دا یوه روحي اړیکه ده، چې هېڅ نظام نه لري.

لنډه دا چې دغه ټولې پورتنۍ اړیکې شنډې، بې کاره او بې اساسه دي، ځکه چې د انسانانو تر منځ په ژوند د پرمختګ لپاره د تړاو لامل نشي کېدای او د انسانانو لپاره په ژوند کې د کار وړ او د پرمختګ لپاره یوازینۍ اړیکه هغه عقلي عقیده ده چې نظام ترې جوړېږي او دا مبدئي (ایډیالوژیکه) اړیکه ده.

مبداء (ایډیالوژي) هغه عقلي عقیده ده، چې نظام یې ورڅخه سرچینه اخلي او عقیده له انسان، ژوند او کایناتو څخه هر اړخیزه فکره ده، چې د دنیا له ژوند څخه وړاندې او وروسته، مخکې له ژوند او وروسته له ژوند سره تړاو مومي او بحث ورڅخه کوي. هغه نظام چې له دغې عقیدې څخه سرچینه اخلي، د انسانانو د ستونزو د اواري لارې چارې دي او د دغه حل لارو د اجرا کیفیت، د عقیدې ټینګه ساتنه او د مبداء د لېږدونې کیفیت بیانوي. نو د اجرا د کیفیت، د عقیدې د ساتنې او د دعوت د لېږد لپاره طریقه لري او طریقه بلله کېږي او تر دې پرته خپله عقیده او نورې معالجې فکره بلله کېږي. نو له دې ځایه ده، چې مبداء (ایډیالوژي) فکره او طریقه ده.

او مبداء (ایډیالوژي) اړینه ده چې د یوه شخص په ذهن کې راپیدا شي، یا د الله ﷻ په وحی سره، چې په رسولو او تبلیغ یې ورته امر کېږي. یا د عبقریت په واسطه چې په یوه شخص کې را پیدا کېږي. نو هغه مبداء (ایډیالوژي) چې د انسان په ذهن کې د وحې له لارې رامنځ ته شي سمه ده، ځکه چې د کایناتو، ژوندانه او انسان د خالق له لوري ده او هغه الله ﷻ دی او دا قطعي مبداء (ایډیالوژي) ده. هغه مبداء چې د یوه شخص په ذهن کې د عبقریت په واسطه رامنځ ته کېږي باطله مبداء (ایډیالوژي) ده، ځکه چې دغه له هغه محدود عقل څخه رامنځ ته شوې، چې په ټول وجود باندې احاطه نه لري، ځکه چې د انسان فهم د تنظیم لپاره له هغه چاپیریال سره په ټکر کې کېږي کوم چې انسان په کې ژوند کوي. اختلاف، تناقض او توپیر رامنځ ته کوي، ځکه چې له چاپېریال څخه داسې نظام اخلي چې د انسان د بدبختۍ لامل کېږي. نو ځکه هغه مبداء یا ایډیالوژي چې د شخص په ذهن کې رامنځ ته کېږي، د هغې عقیده او هغه نظام چې ورڅخه اخیستل شوی دواړه باطل دي.

له همدې امله د مبداء بنسټ له کایناتو، انسان او ژوند څخه ټولیزه او کلي فکره ده، دا طریقه ده چې مبداء په ټولنه او ژوند کې د هغې په واسطه شتون مومي او عملي کېږي او دا د دې فکرې لپاره یو لازمي امر دی، چې مبداء یې باید ولري. دا چې کلي فکره باید اساس او بنسټ جوړ کړي، هغه عقیده ده، فکري قاعده ده، فکري قیادت دی او په همدې اساس انسان فکري تګلاره جوړوي چې په دې سره ټول افکار بناء کېږي او هم یې د ژوندانه د ستونزو حل ورڅخه سرچینه اخلي او د طریقې شتون یو حتمي او

اړین امر دی، هغه نظام چې له عقیدې څخه سرچینه اخلي او د معالجو د اجرا کیفیت، د عقیدې د ساتنې کیفیت او د مبداء د لېږدولو لپاره د دعوت او بلنې د کیفیت بیان په کې نه وي تضمین شوی، نو دا خو بیا یوه پوچه، خیالي، فرضي او تشه فلسفه بلل کیږي، چې د کتابونو په منځ کې د پاڼو پر مخ به مسجله پرته وي، خو په ژوند کې به یې هیڅ اغېز نه وي. له همدې امله له یوې رښتینې عقیدې، د ستونزو له حل او د هغې د پلي کېدو له لارې (طریقې) پرته مبداء (ایډیالوژي) نشي جوړېدای. یوازې په دې چې یوه مبداء عقیده او نظام ولري د هغې په صحت دلالت نه کوي، بلکې یوازې په دې دلالت کوي چې دا یوه مبداء ده او په بل څه دلالت نه کوي.

هغه څه چې د مبداء په صحت او بطلان باندې دلالت کوي، هغه د مبداء عقیده ده، چې صحیح ده که باطله، ځکه چې عقیده هغه فکري قاعده ده، کومه چې ټول افکار وربانډې ولاړ دي، کومه چې ټول لورلیدونه ټاکي، کومه چې د هرې ستونزې حل په کې شتون لري او د هر څه طریقه په کې واضح وي. که دغه فکري قاعده سمه وي، نو مبداء به هم صحیح وي او که فکري قاعده یې باطله وي، نو مبداء هم له بنسټه باطله ده.

فکري قاعده، چې کله د انسان له فطرت سره سمون ولري او پر عقل ولاړه وي، نو دا قاعده صحیح ده او کله چې د انسان له فطرت سره مخالفه وي او پر عقل نه وي ولاړه نو باطله قاعده بلل کیږي. له انساني فطرت سره د فکري قاعدې د سمون معنا دا ده، چې د مدبر خالق عبادت او هغه ته احتیاج د انسان په فطرت کې

اړتيا ده او هغه ذات ته بايد د اړتيا لــه مخــې ســر ټيــټ کــړي، يــا پــه بــل عبارت د تدين لــه غريــزې ســره ســمون ولــري او دا چــې پــه عقــل بــه ولاړه وي، په دې معنی، چې په حل وسط او ماده به نه وي ولاړه.

که مــوږ نــړۍ تــه هراړخيــز نظــر وکــړو، تــر دريــو ايــډيالوژيو ډېــرې پــه کــې نشــو مونــدلای: پــانګوالي، اشــتراکيت يــا سوســياليزم او اسلام، لومړۍ دوې ايډيالوژۍ يو دولــت يــا څــو دولتونــه لــري، چــې دغــه ايډيالوژۍ نورې نــړۍ تــه لېــږدوي او درېيمــه ايــډيالوژي هــېڅ دولــت نــه لري، چې نــړۍ تــه يــې ولېــږدوي، يــوازې افــراد يــې پــه ولســونو کــې لېږدوي، سره لــه دې پــه نړيوالــه توګــه د ځمکــې پــه کــره کــې شــتون لري.

پــانګوالي، لــه ژونــد څخــه د ديــن د بېلتــون پــر اســاس بانــدې ولاړه ده او دغــه فکــره يــې عقيــده جــوړوي، همــدا يــې فکــري قيــادت دی، همدغه يې فکــري قاعــده ده، د دې فکــري قاعــدې لــه مخــې انســان د ځان لپاره خپله خپــل د ژوندانــه نظــام جــوړوي، لــه دې املــه د انســاني آزاديو له تحفظ پرته يــې بلــه چــاره نشــته، هغــه د عقيــدې آزادي، د بيــان آزادي، د ملکيــــت آزادي او شخصــــي آزادي ګــانې دي، د ملکيــــت لــــه آزادۍ څخه يــې پــانګوالي اقتصــادي نظــام رامــنځ تــه کــړی، لــه همــدې امله پانګوالي د دغــه ايــډيالوژۍ مهمــه او ډېــره برخــه جــوړوي او دا هــم د دغه ايډيالوژۍ لــه عقيــدې څخــه اخيســتل شــوې ده. لــه همــدې املــه دې ايډيولوژۍ يا مبداء تــه پــانګوالي ويلــه کېــږي، ځکــه چــې هــر څــه د هغې د ډېرې او ښکاره برخې په نوم نومول کېږي.

اما هغه ډيموکراسي چې دغــه ايــډيالوژي يــا مبــداء يــې لــه ځــان سره لري، له دې امله رامنځ ته شــوې ده چــې انســان ځــان تــه خپلــه نظــام

جوړوي، له همدې امله امت د ځواک مصدر دی، نظامونه وضع کوي، حاکم په اجاره نيسي، ترڅو پر دوی حکم وچلوي، کله چې امت اراده وکړي همغه مهال حکم ورڅخه اخلي، هغه نظام وضع کوي چې غواړي يې، ځکه حکم د ولس او حاکم تر منځ يو اجاره يي عقد دی، ترڅو په هغه نظام باندې حکم وکړي چې ولس ورته وضع کړی دی.

سره د دې چې ډيموکراسي د پانګوالۍ له مبداء څخه ده، بلکې د هغې تر اقتصادي نظام څخه په کې لويه او متبارزه نه ده، ځکه په لويديځ کې اقتصادي نظام په حکم اغېز لري او د پانګوالو لپاره يې سر تيټ کړی او غاړه يې ورته ايښې ده، آن تر دې چې پانګوال د دوی د هغه خاورو اصلي حکام او چارواکي دي کومو چې پانګوالي ايډيالوژۍ ته غاړه ايښې ده. همدا راز ډيموکراسي يوازې په همدې مبداء پورې تړلې نه ده، ځکه بل خوا ته کمونيستان هم د ډيموکراسۍ نارې وهي او امت ته د حکم په ورکولو باندې ګويا دي، ځکه نو تر ټولو دقيقه دا ده چې دا مبداء بايد په پانګوالۍ باندې اطلاق شي.

او د دغه مبداء په را منځ ته کېدو کې اصلاً په اروپا او روسيه کې د قيصرانو او شاهانو له خوا دين د ولسونو د غولولو، ظلم، وينې تويونې لپاره د يوې وسيلې په توګه وکارول شو، دوی به له ديني خلکو څخه د دغه کار لپاره د سپرلۍ کار اخيست. نو د دغه سختې مبارزې په ترڅ کې داسې فيلسوفان او پوهان منځته راغلل، چې ځينو له يوه سره له دين څخه انکار وکړ، ولې بلې ډلې که څه هم له دين څخه انکار ونکړ، خو له ژوند څخه يې د دين د بيلتون غږ

پورته کـړ. آن تـر دې چـې د ډېـرو فلاسـفه وو او مفکرینـو نظـر پـه دې یوه ګونې فکره باندې ودرېد، چې نـور بـه دیـن لـه ژونـد څخـه بېـل وي، په پایله کې یې په طبیعي ډول دین لـه دولـت څخـه بېـل کـړ. نظـر پـه دې ودرېد چې په دین باندې به نـور د اعتـراف او انکـار بحـث نـه کېـږي، پـه بحث کې د دې د وجـوب حصـر راغـی چـې دیـن لـه ژونـد څخـه بېـل کړي. او دا فکره د دیندارانو کومـو چـې اراده یـې درلـوده چـې هـر څـه باید د دین په نامـه د دوی تـابع وي او لـه دیـن څخـه د منکرانـو یـا روڼ اندو، کومو چې د دین لـه خلکـو څخـه یـې خلاصـون غوښـت، یـا هغـه کسان چې له دین څخه یـې انکـار نـه کولـو خـو پـه ژونـد کـې ورتـه د لاسوهنې حق نه ورکولو او لـه ژونـد څخـه یـې بېـل کـړ، تـر مـنځ یـوه منځنـۍ لاره بلـل کېـږي، دغـه عقیـده دوی تـه هغـه فکـري قاعـده وګرځېده، چې ټول افکـار یـې وربانـدې درېـدل، د هغـه پـر بنسـټ یـې فکري لیدلورې او له ژوند څخـه یـې لرلیـد انسـان تـه ټـاکلو، او د ژونـد ټولې سـتونزې یـې پـرې حـل کـولې او دا هغـه فکـري قیـادت دی چـې غرب یې نړۍ ته لېږدوي او نړیوال ورته رابولي.

له ژوند څخـه د دیـن د بېلتـون عقیـده، یـو ضـمني اعتـراف دی، چې د دین پـه نامـه هـم یـو شـی شـته دې، یعنـې د کاینـاتو، انسـان او ژوندانه لپاره یو خالق شـته، د آخـرت ورځ شـته، ځکـه چـې د دیـن اصـل او ماهیت د یوه دین په توګه همدغـه دی، چـې دغـه منـل بیـا لـه کاینـاتو، انسان، ژوندانه او له ژوندانـه څخـه مخکـې او وروسـته پـه خپلـه د یـوې فکرې ورکول دي، ځکه چـې دغـه د دیـن وجـود نـه نفـي کـوي، بلکـې کله چې یې له ژوندانه څخـه بېلـوي، ضـمناً یـې پـه وجـود اعتـراف هـم کـوي، څـو پـه پایلـه کـې د دیـن موجودیـت ثابـت کـړي او دا فکـره

ورکړي، چې دغه ژوند له مخکې او وروسته له ژوند سره هېڅ تړاو نه لري، دا مهال د دين او ژوند د بېلتون خبره کوي، چې دين يوازې د خالق او فرد تر منځ اړيکه ده. له دې امله (له ژوند څخه د دين د بېلتون) عقيده په شامل مفهوم سره، له کايناتو، انسان او ژوند څخه کلي فکره کېږي او له همدې ځايه پانګوالي مبداء يا ايډيولوژي لکه څنګه چې څرګنده شوه، د نورو ايډيالوژيو په څېر يوه ايډيالوژي ده.

خو اشتراکيت او کمونېزم بيا داسې ګڼي، چې ژوند، انسان او ټول کاينات يوازې ماده دي، چې دغه ماده د دې شيانو اصل او بنسټ بلل کېږي او د مادې له بشپړوالي او پرمختګ څخه هر شی منځته راغلي، د مادې تر شا بيا هېڅ مطلق څيز نشته، او دغه ماده په خپله ازلي او قديمه ده، هېچا نه ده پيدا کړې، په خپله منځته راغلې، يعنې واجب الوجود ده، له همدې امله څيزونه د خالق مخلوق نه ګڼي، يعنې په څيزونو کې له ټولې روحي برخې څخه انکار کوي او داسې تعبيروي چې د هغه په وجود باندې اعتراف ژوند ته خطر دی، له همدې امله دين د خلکو او ملتونو تباه کوونکي توکي يا افيون بولي، او له عملي کولو څخه يې خلک منع کوي. دوی له مادې پرته د نورو شيانو په وجود باندې ايمان نه لري. آن فکر هم پر دماغ باندې د مادې انعکاس بولي، ماده د فکر اصل ګڼي، د هر څه بنسټ يې بولي، لنډه دا چې ماده او د مادې بشپړوالی او پرمختګ هر څه رامنځ ته کوي. نو د دې پوهې له کبله دوی د خالق شتون نه مني او ماده يو ازلي شی بولي، له ژوندانه مخکې او وروسته له هر شي انکار کوي او له ژوند پرته په بل څه اعتراف نه کوي.

د انســـان، کاينـــاتو او ژوندانـــه پـــه اړه د بنســـتيز ليـــد پـــه اړه د دغه دواړو ايډيالوژيو پـر خپلمنځـي اخـتلاف سـربېره، پـه دې سـره متفـق دي، چې د انسان لـوړ ارزښـتونه او لـوړې مـوخې هغـه دي، چـې انسـان يې پخپله ځان تـه ټـاکي، نېکمرغـي او سـعادت دا دی چـې څـومره سـړی له بدني څيزونو څخه پـه ډېـره پيمانـه بـرخمن وي، ځکـه چـې د دوی پـه نظر همدا د نېکبختۍ وسـيله ده، بلکـې پـه خپلـه همـدا نېکمرغـي هـم ده او دواړې ايډيولوژي ګاني دا سره منـي، چـې انسـان تـه بايـد پـه دغـه لاړ کې هر رنګه شخصي آزادي ورکـړل شـي، ترڅـو پـه څيزونـو کـې داسـې تصرف وکړي، څنګـه يـې چـې زړه غـواړي او اراده يـې لـري، تـر هغـې چې په خپلو کړو وړو کـې نېکمرغـي وينـي. نـو لـه همـدې املـه دا دواړه مفکـورې يـا ايـډيولوژي ګـانې شخصـي کـړه وړه او شخصـي آزادي ګانې سپېڅلې بولي.

خو دا دواړې مبداء ګـانې پـه خپـل مـنځ کـې د فـرد يـا وګـړي او ټولني يـا اجتمـاع پـه اړه ځـانګړي ليدونـه لـري او د دوی لارې سـره بېلوي. پانګوالي يوه فـردي مبـدأ ده، چـې ټولنـه يـا مجتمـع د افـرادو يـا وګړو مجموعـه او ټـولګی دی، ټـولنې تـه د دويـم نظـر پـه سـترګه نـه ګوري، بلکې فـرد تـه خپـل نظـر ځـانګړی کـوي، لـه همـدې املـه دا واجبوي چې د فرد لپـاره آزادي ګـانې تضـمين کـړي. لـه همـدې ځايـه د عقيدې آزادي يو له هغه څـه څخـه وګرځـول شـوه چـې پـه تقـدس ورتـه قايـل وو، همـدا راز اقتصـادي آزادي مقدسـه ده، پـه دغـو آزادي ګـانو باندې د هغوی د فلسـفو لـه مخـې تقيـد نـه کـوي، بلکـې د دولـت لـه مخې ورباندې تقيد کوي چـې دغـه آزادي ګـانې يـې ورتـه تضـمين کـړې دي او دولت دغـه مقيـدوالي د قـانون پـه ټينګښـت او د پوځيـانو پـه زور

عملي کوي. مګر دولت په دې کې يوازې د وسيلې رول لري، نه د هدف له همدې امله په پايله کې سيادت د افرادو دی نه د ټولنې. نو په همدې بنسټ پانګوالي ايډيالوژي خپل فکري قيادت له ژوند څخه د دين د بېلوالي په فکر باندې لېږدوي، د هغه پر اساس د هغه په نظامونو باندې حکم کوي، خلک ورته رابولي او هڅه کوي ترڅو په هر ځای کې يې پلې کړي.

خو اشتراکيت – چې کمونېزم يې يوه برخه ده– داسې مبدأ يا ايډيولوژي ده، چې ټولنه د بشر او له طبيعت سره د هغه د اړيکو عامه مجموعه بولي، دا حتمي او محدودې اړيکې دي، چې دوی ورته په حتمي او عضوي ډول غاړه ږدي. دا مجموعه ټوله يو شی ده: طبيعت، انسان، او اړيکې ټول يو شی دي، يو له بل څخه بېل اجزاء نه دي، پس انسان طبيعت د خپل شخصيت يو اړخ بولي، دا هغه اړخ دی چې په خپل ذات کې يې له ځان سره لري، له همدې امله انسان پرمختګ نشي کولای خو چې د شخصيت په دغه اړخ پورې يې اړيکه پيدا کړې وي او هغه طبيعت دی، ځکه له طبيعت سره اړيکه، د څيز اړيکه ده له خپل نفس سره، له همدې امله ټولنه يوه واحده مجموعه ده چې ټوله په ټوليز ډول واحد پرمختګ کوي او فرد د دغه پرمختګ په پيروۍ داسې دوران ورپسې کوي لکه نټ چې په ټاير پسې تاوېږي. په همدې اساس د دوی په نزد د فرد لپاره نه عقيدوي او نه اقتصادي آزادي شته. پس عقيده په هغه څه پورې مقيده ده کوم چې دولت يې اراده لري، اقتصاد هم په هغه څه پورې تړلی دی کوم چې دولت يې اراده لري، له همدې امله دولت هم د هغه څه يوه برخه ده چې مبداء يې سپېڅلی ګڼي. له دغه مادي

فلسفي څخه يې د ژوند نظامونه راوتلي دي، اقتصادي نظام يې لومړنی اساس ګرځولی او هغه د ټولو نظامونو لپاره عام مظهر دی.

نو له دې کبله اشتراکي يا له هغه څخه کمونيستي مبداء يو فکري قيادت لېږدوي، چې هغه مادي قيادت او مادي پرمختګ دی او پر بنسټ يې نظامونه جوړوي، دعوت ورته کوي او هڅه کوي چې په هر ځای کې يې پلې کړي.

خو اسلام بيا دا بيانوي، چې د دې کون، انسان او ژوند شاته خالق او پيدا کوونکی ذات شته، چې دا هر څه يوازې ده پيدا کړي دي، هغه الله ﷻ دی، له همدې امله يې د الله ﷻ پر وجود عقيده د اعتقاد بنسټ دی، همدغې عقيدې بيا ورته روحي ناحيه ټاکلې ده، هغه دا چې انسان، ژوند او کون د يوه خالق مخلوق بلل دي، نو له همدې کبله يې له کون سره تړاو په دې صفت دی چې د خالق مخلوق دی او دا په کون کې روحي ناحيه ده. او د ژوند اړيکه له خالق سره په دې اساس چې د خالق مخلوق دی، په ژوند کې روحي ناحيه ده. او د مخلوق انسان اړيکه له خالق سره په انسان کې روحي ناحيه ده، له همدې ځايه روح له الله ﷻ سره د انسان د اړيکې موندل دی.

او په الله ﷻ باندې ايمان واجبوي چې پر محمد ﷺ د هغه په رسالت او نبوت، دا چې قرآن کريم د الله ﷻ کلام دی، له ايمان سره نژدې شي، پس په ټول هغه څه چې هغه محمد ﷺ راوړي دي ايمان واجبېږي. له همدې امله اسلامي عقيده حکم کوي چې له ژوند څخه په مخکې باندې چې الله ﷻ دی ايمان راوړي او پريکړه کوي چې په راتلونکي ژوند باندې هم ايمان راوړي چې هغه د قيامت ورځ

ده، او انسان د دنیا په دغه ژوند کې د الله ﷻ پر امرونو او نواهیو پورې مقید دی، او دا د ژوند له مخکې او وروسته سره اړیکه ده، د دې اوامرو په سرته رسولو او له دې نواهیو څخه د ځان ساتنې څخه په پیروۍ او محاسبه باندې مقید دی او دا د ژوند له مابعد سره اړیکه ده، له همدې امله په مسلمان باندې حتمي ده چې د اعمالو د سرته رسولو پر مهال له الله ﷻ سره اړیکه درک کړي، نو اعمال به د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو سره سم ترسره کوي، همدا د روح او مادې د یو ځای کولو په معنی ده او د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو له مخې عمل کول هغه موخه ده چې د الله ﷻ رضا او خوښي بلل کېږي. مقصوده موخه ورڅخه هغه ارزښت دی چې عمل یې رامنځ ته کوي.

نو له دې کبله د ټولنې د ساتنې لپاره لوړې موخې د انسان په لاس نه شي جوړېدای، بلکې هغه د الله ﷻ اوامر او نواهي دي، هغه ثابتې موخې چې نه بدلون مومي او نه پرمختګ کوي، نو د انسان د نوعې، عقل، انساني کرامت، نفس، فردي ملکیت، دین، امن او دولت ساتنه، د ټولنې د ساتنې لپاره لوړې موخې دي، چې بدلون او پرمختګ ورسره نشي یو ځای کېدای، چې د دې د ساتنې لپاره یې ډول-ډول عقوبات وضع کړي دي، پس د دغې ثابتو موخو د ساتنې لپاره یې حدود او عقوبات وټاکل، له همدې امله د دغه موخو ساتنه او عملي کول واجب وګڼل شول، ځکه دا د الله ﷻ اوامر او نواهي دي، نه د دې له امله چې دوی مادي ارزښتونه را منځ ته کوي. په همدې اساس مسلمان او اسلامي دولت خپل ټول اعمال د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو سره سم ترسره کوي، ځکه دا هغه څه

دي چې د انسان ټولي چارې تنظیموي، او د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو سره سم عمل کول، مسلمان ته اطمینان او ډاډ رامنځ ته کوي او له همدې ځایه سعادت د جسد اشباع او هغه ته د متاع ورکول نه دي، بلکې د الله ﷻ راضي کول دي.

اما عضوي اړتیاوې او غریزې هم اسلام په داسې شان سره تنظیم کړې دي، چې ټولي لوړې یې اشباع کوي، څه د معدې لوږه، د نوعې لوږه، روحي لوږه او یا دې ته ورته نورې لوږې. مګر داسې نه چې ځینې د ځینو نورو په حساب باندې مړې کړي، نه د ځینو په محرومیت او ځینو په مړښت او یا په ټولو دا ډول اطلاق، بلکې ټولې یې منظمې کړې دي او ټولې یې د یوه دقیق نظام له مخې مړې کړې دي، چې انسان ته یې رفاه او ډاډ ورکړی او د غریزو او حیواني درک له پلوه یې د انسان او حیوان تر منځ توپیر راوستی دی.

د دغه تنظیم د تضمین لپاره، اسلام ټولنې د کُل په اعتبار ګوري نه د برخو او اجزاوو په څېر، او فرد ته د دغه جماعت د یوه نه بېلېدونکي جز په اعتبار ګوري. مګر د هغه جزئیت له جماعت څخه داسې نه دی لکه د نټ جزئیت په ټایر کې، بلکې انسان له کُل څخه یو جز دی، لکه چې لاس د جسم یو جز دی، له همدې امله اسلام فرد د جماعت د یوه جز په صفت معنی کړی دی، نه داسې فرد چې له ټولنې څخه بېل وي، په داسې شان سره چې انسان د دغه ټولي په محافظت کې مرستندوی واقع شي، په عین وخت کې یې په جماعت کې بللی، نه د داسې کُل په څېر چې اجزا و نه لري، بلکې داسې کل چې له اجزاوو څخه جوړ شوی وي، لکه افراد چې دوی د جز په څېر د ساتنې لامل شي، رسول ﷺ فرمایلي دي:

«مَثَلُ القَائِمِ عَلَي حُدُودِ اللهِ والوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَومٍ استَهَمُوا عَلَي سَفِينَةٍ فَأَصَابَ بَعضُهُم أَصَابَ بَعضُهُم أَعلاهَا وبَضُهُم أَسفَلَهَاَ، فَكَانَ الَّذِينَ في أَسفَلِهَا إِذَا استَقَوا مِنَ الَماءِ مَرُّوا

عَلَي مَن فَوقَهُم، فَقَالُوا: لَو أَنَّا خَرَقنَا في نَصِيبِنَا خَرقاً ولَم نُؤذِ مَن فَوقَنَا، فَإِن تَرَكُوهُم وَ مَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعاً، وَ إِن أَخَذُوا عَلَي أَيدِيهُِم نَجَوا و نَجَوا جَمِيعاَ.»

"د هغه چا بېلګه چې د الله حدود قايموي او د هغه چا چې په هغو کې واقع وي، په شان د هغه قوم دی چې په کښتۍ باندې پچه واچوي، نو يو شمېر ته پورتنۍ برخه ورسېږي او يو شمېر نورو ته ښکتنۍ برخه، او کله چې د لاندينۍ برخې افراد اوبه اخلي نو د پورتنۍ برخې له لارې تېرېږي، ځکه نو دوی وايي، که مونږ په خپله برخه کې سوری وکړو (د اوبو اخيستلو لپاره) د پورتنۍ برخې افراد به هم له تکليف څخه خلاص شي، نو که چېرې د دوی د دغه کار خنډ نه شول، نو ټول به هلاک شي او که يې له دغه عمل څخه منع کړل، دوی به هم له هلاکت څخه خلاص شي او نور ټول وګړي به هم له هلاکت څخه وژغورل شي."

همدغه د فرد او ټولنې په اړه ليد او نظر دی، چې مجتمع ته ځانګړی مفهوم وربښي، ځکه دا خلک د جماعت اجزا دي، اړينه ده چې دوی بايد داسې افکار ولري ترڅو يو له بل سره يې وتړي، د هغو له مخې به ژوند کوي، دوی به واحد احساسات ولري، چې له هغو څخه به اغېزمن وي او د هغو له مخې به هڅول کېږي او دوی به واحد نظام ولري چې د ټولو د ژوند ستونزې يې ورحل کړې دي.

له همدې ځايه اجتماع يا ټولنه له انسان، افکارو، احساساتو او نظامونو څخه جوړه شوې ده. او انسان هم په ژوند کې په دغه افکارو، احساساتو او نظامونو باندې مقيد دی. له همدې امله مسلمان د ژوند په هر څه کې په اسلام باندې مقيد دی او ده لره مطلقې آزادي ګانې نشته.

پس د مسلمان عقيده د اسلام په حدودو کې مقيده ده، نه مطلقه. له همدې امله ارتداد يې لويه ګناه بلل کېږي، که چېرې له

ارتداد شخه وانه وړي، د قتل مستحق کېږي. شخصي ناحیه هم د اسلام په نظام پورې تړلې ده، له همدې امله زنا هغه ګناه ده چې له مهربانۍ پرته، سره له تشهيره مجازات کېږي:

وَلۡيَشۡهَدۡ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٞ مِّنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٢

"ترڅو د دوی دواړو عذاب یوه ډله مومنان ووینې." النور، ۲

همدارنګه د شرابو څښل یو لوی جرم دی چې څښونکي ته يې سزا ورکول کېږي، پر نورو خلکو تېری کول هم یو جرم دي، چې د جرم د نوعيت له مخې لکه قذف، قتل او دېته ورته نور جرمونه، بېلابېلې سزاګانې لري، اقتصادي ناحیه هم په شرع او هغو اسبابو پورې مقيده ده چې د هغه تملک يې فرد ته مباح ګرځولی دی او د دغه فردي ملکيت په حقيقت سره شارع کولی شي چې هغه ته له هغه عين څخه د ګټې اخیستلو اجازه ورکړي. له دغو قيدونو څخه وتل جرم بلل کېږي چې د نوعيت په توپير سره توپير مومي لکه غلا، غصب او دېته ورته نور. د دې لپاره اړينه ده چې دولت شتون ولري او دغه جماعت او فرد به ساتي، نظام به په ټولنه پلي کوي، او اړينه ده چې د قبولې کړې مبداء اغېز يې موجود وي، ترڅو خلک په خپله په طبيعي ډول نظام وساتي. له همدې امله مبداء هغه څه ده چې دوی ورپورې تړلي دي او ساتي يې او دولت يې پلي کوونکی دی. د دې لپاره سيادت د شرعې دی نه د دولت او امت، که سلطه د امت شي او مظهر يې په دولت کې وي، نو طريقه د تنفيذ يې نظام دی، چې دولت بلل کېږي، نو که اعتماد په فرد باندې له الله ﷻ څخه د مومن په تقوا باندې وو، ترڅو اسلامي احکام عملي کړي. نو دولت ته

اړینه ده چې هغه تشریع وکړي چې دولت یې عملي کوي او د مومن فرد لپاره باید داسې توجیه شي، ترڅو اسلام له الله ﷻ څخه په تقوا باندې عملي کړي. له همدې ځایه اسلام عقیده او نظامونه دي، د اسلام مبداء فکره او طریقه ده، چې د همدغې فکرې له جنسه ده، نظام یې هم له همدغې عقیدې څخه سرچینه اخیستې ده، فرهنګ یې هم په ژوند کې ټاکلی چوکاټ لري. د دعوت په لېږدولو کې یې طریقه دا ده چې دولت یې باید عملي کړي، ترڅو فکري قیادت نړۍ ته ورسوي څو همدا د اسلامي نظام د فهم لپاره بنسټ شي او عمل ورباندې وکړي، عمل هم باید په ټولنه کې وي په داسې شان سره چې په اسلامي نظام باندې حکم وشي، اسلامي دعوت خپور کړي، ځکه د اسلامي نظام پلي کول په غیر مسلمانانو باندې د دعوت عملي طریقه ده، په تحقیق سره د دا ډول پلي کولو لوی اغېز د دغه لوېې ګرد چاپېره اسلامي نړۍ په رامنځ ته کولو کې موجود وو.

لنډه دا چې په نړۍ کې درې ایډیالوژۍ یا مبداء ګانې وجود لري: پانګوالي، اشتراکیت چې له هغه څخه کمونېزم او درېیمه یې اسلام ده، دغه هره ایډیالوژي ځانګړې عقیده لري، چې نظامونه یې ورڅخه جوړ شوي دي، دوی په ژوند کې د انسان د اعمالو لپاره مقیاس او معیار لري، له ټولنې څخه ځانګړی نظر او لید لوری او د نظام د تنفیذ لپاره ځانګړې طریقه لري.

اما د کمونیزم مبداء د عقیدې له پلوه داسې ده، چې ماده د اشیاوو اصل بولي، د دوی په نظر ټول شیان د مادې له پرمختګ او پراختیا څخه لاس ته راغلي دي. پانګوالي مبداء بیا وایي، چې باید دین له ژوند څخه جلا کړي، په پایله کې دین له دولت څخه بېلېږي، نو پانګوال د دې بحث اراده نه لري چې آیا خالق شته او که نه، بلکې دوی د دې بحث کوي چې خالق په ژوند کې هېڅ دخالت نه لري، برابره ده

که د هغه ذات په شتون اعتراف وکړي او که انکار، له همدې امله دوی ته د خالق د شتون منونکي او منکر په عقیده کې سره برابر دي، او هغه له ژوند څخه د دین بېلتون دی.

اما اسلام وايي چې الله ﷻ د دې وجود پیدا کوونکی او خالق دی او همدغه الله ﷻ دی چې نبیان او رسولان يې له خپل دین سره بني انسان ته را استولي دي، او دی به د قیامت په ورځ له انسانونو سره د کړو وړو حساب کوي، نو له دې امله د دوی عقیده پر الله ﷻ، د هغه په پرښتو، کتابونو، رسولانو او د آخرت په ورځ او د قضا او قدر په خیر او شر چې د الله ﷻ له لوري دی په دغو ټولو باندې ایمان درلودل دي.

له عقیدې څخه د نظام او قانون د را ایستلو په هکله کمونېزم وايي، چې نظام د انتاج له وسايلو څخه باید واخیستل شي، ځکه په یوه غوځوونکې مجتمع کې کېدای شي چې تبر وسیله د انتاج وي، له همدې څخه د غوځولو نظام اخیستل کېږي او کله چې ټولنه د پانګوالۍ مرحلې ته پرمختګ وکړي نو آله یا ماشین وسیله د انتاج او تولید کېږي. له همدې څخه د پانګوالۍ نظام اخلي، نو د دوی نظام له مادي پرمختګ څخه اخیستل کېږي. اما د پانګوالۍ مبداء وايي کله چې انسان دین له ژوند څخه بیل کړ نو ورته اړینه ده چې د ځان لپاره د ژوند له ذات څخه نظام جوړ کړي، نو دوی نظام له هغه واقعیتونو څخه جوړوي چې د ځان لپاره يې وضع کړي دي. اما اسلام وايي چې الله ﷻ دوی ته په ژوند کې نظام برابر کړی، زموږ سید محمد ﷺ يې له دغه نظام سره رالېږلی دی او موږ ته يې رسولی دی، نو لازمه او واجب ده چې د هغه له مخې عمل وکړو، له همدې امله هغه ستونزه تدریس کوي او د حل لپاره يې له کتاب او سنتو څخه احکام استنباط کوي.

اما په ژوندانـــه کـــې د اعمـــالو د معیـــار او مقیـــاس پـــه هکلـــه بیـــا کمونېزم وايي چې همدغـــه مادیـــت یعنـــي مـــادي نظـــام د ژونـــد معیـــار دی،

او څـــومره چـــې پرمختـــګ کـــوي هـــومره معيـــار هـــم ورســـره پرمختـــګ کوي. پانګوالي مبداء بيا پـــه ژوندانـــه کـــې د اعمـــالو معيـــار نفعيـــت بـــولي، چې د نومـــوړي نفعيـــت پـــه وســـيله اعمـــال انـــدازه کېـــږي او پـــه همـــدې اساس عمل کوي. اســـلام بيـــا پـــه ژوندانـــه کـــې د اعمـــالو معيـــار حلالـــ او حرام بولي، يعنې د الله ﷻ اوامـــر او نـــواهي، چـــې پـــه حلالـــو عمـــل کېـــدای شي او حرام پرېښودل کېږي، چې هـــېڅ تغييـــر او بـــدلون نـــه منـــي او نـــه پـــه کـــې نفعيـــت کـــوم لاس لـــري، بلکـــې يـــوازې شـــريعت پـــه کـــې حـــاکم ګرځول کېږي.

اما ټولنې ته په کتو ســـره کمـــونيزم داســـې انګيـــري چـــې ټولنـــه لـــه ځمکـــې، توليـــدي وســـايلو، طبيعـــت او انســـان څخـــه د يـــوې عـــامې مجموعې په څېر جوړه شوې ده چې دا ټـــول بيـــا لـــه يـــوه شيـــز څخـــه جـــوړ دی او هغـــه مـــاده ده، چـــې د طبيعـــت لـــه پرمختـــګ ســـره انســـان هـــم پرمختګ کوي، بيا ټوله ټولنـــه هـــم ورســـره پـــرمخ ځـــي، لـــه همـــدې املـــه ټـــولنې مـــادي پرمختـــګ تـــه غـــاړه ږدي او انســـان يـــوازې بايـــد تناقضـــات ومومي، چې دغـــه پرمختـــګ ښېړنـــی کـــړي او کلـــه چـــې مجتمـــع پرمختـــګ وکړي، د هغې په پرمختګ سره فـــرد هـــم پرمختـــګ کـــوي پـــس داســـې لـــه هغې سره دوران کوي لکه نټ په ټاير کې.

او پـــانګوالي مبـــداء وايـــي چـــې ټولنـــه لـــه افـــرادو څخـــه جـــوړه شوې ده، کله چې د وګـــړي چـــارې تنظـــيم شـــي نـــو د ټـــولنې چـــارې هـــم تنظيمېږي، نو له همدې املـــه اړينـــه ده چـــې يـــوازې فـــرد تـــه پـــام وکـــړي، پس دولت د فـــرد لپـــاره کـــار کـــوي، پـــه همـــدې خـــاطر پـــانګوالي فـــردي مبداء ده.

خو اسلام د ټولنې اساس عقیده بولي، چې افکار او احساسات له ځان سره لېږدوي، نظامونه ورڅخه سرچینه اخلي، نو دا مهال اسلامي افکار او احساسات رنګ پیدا کوي، په خلکو باندې اسلامي نظام پلی کېږي، اسلامي ټولنه جوړېږي، له همدې امله ټولنه یا مجتمع له انسان، افکارو، احساساتو او نظامونو څخه جوړه شوې ده. او انسان یوازې له بل انسان سره ټولی یا جماعت جوړوي، بلکې مجتمع یا ټولنه نشي جوړولای مګر په هغو افکارو سره چې انسان یې له ځان سره لېږدوي، په هغو احساساتو سره چې له انسان سره شته او په هغو نظامونو سره چې په هغه پلي کېږي، ځکه هغه څه چې د یوه انسان او بل انسان تر منځ اړیکه پیدا کوي هغه مصلحت دی، نو که په همدغه مصلحت سره افکار متحد شول او یا هم احساسات متحد شول نو رضا او غضب یې هم متحد کېږي، او که هغه نظام چې د دوی ستونزې ورحلوي سره متحد او یو شي، نو د یوه انسان له بل انسان سره اړیکه رامنځ ته شوه، او که افکار یې د مصلحت په اړه مختلف شول، یا یې احساساتو توپیر پیدا کړ، نو رضا او غضب یې نشي سره متحد کېدای، او که په هغه نظام کې چې د دوی ستونزې ورحلوي، توپیر رامنځ ته شو، د دوی تر منځ اړیکه نشي رامنځ ته کېدای، نو وروسته ټولنه نشي رامنځ ته کېدای، ځکه ټولنه له انسان، افکارو، احساساتو او نظامونو څخه جوړه شوې ده، چې د دوی تر منځ اړیکه او تړاو رامنځ ته کوي او جماعت یا ټولی په ټاکلې مجتمع یا ټولنه باندې بدلوي.

نو اوس که ټول خلک مسلمانان وي، خو هغه افکار چې له ځان سره یې لري پانګوالي او ډیموکراسي وي، او احساسات یې

روحي، کهنوتي او وطني وي، او هغه نظام چې پر دوی پلی کېږي پانګوالي او ډیموکراسي وي، نو دا ټولنه غیر اسلامي ټولنه بلل کېږي، که ډېری اهل یې مسلمانان هم وي.

اما کمونیستي مبداء یا ایدیولوژي د کمونیستي نظام د پلي کېدو له پلوه، یوازې دولت د لښکر په زور او د قانون په ځواک سره نظام پلی کوي، او له فرد او ټولنې څخه چارې اخلي، چې دا نظام ته پرمختګ ورکوي. او پانګوالي مبداء بیا دولت د آزادیو څارونکی او تیاروونکی بولي، کله چې یو فرد د بل پر آزادۍ باندې تېری وکړي، نو دولت د دغه تېري مخه نیسي، ځکه چې دولت د آزادیو د تضمین لپاره رامنځ ته شوی، خو که یو فرد د بل پر آزادۍ تېری ونه کړي، خو حقوق یې واخلي او یا یې وغولوي، ولې د هغه په خوښۍ سره، دې ته تېری نه ویل کېږي، په دې کې دولت لاسوهنه نه کوي، نو له همدې امله دولت د آزادیو د تضمین لپاره موجود دی.

خو اسلام بیا وایي، چې نظام به مومن فرد د خپل ایمان او له الله ﷻ څخه د تقوي له مخې نافذوي، او دولت به یې د ټولي یا جماعت د عدالت په شعور سره پلی کوي، امت به له حاکم سره د امربالمعروف او نهی عن المنکر په واسطه مرسته کوي، او د دولت په ځواک او سلطه سره به نظام نافذوي. دولت د جماعت او ټولي امور سنبالوي او د فرد چارې تر هغه نه سنبالوي، ترڅو چې هغه یې له سرپرستۍ څخه عاجز نشي، نظام د تل لپاره پرمختګ نه کوي. او کله چې د اجتهادونو پایلې ډېرې شي نو دولت د شرعي احکامو د تبني صلاحیت لري.

د اسلام د مبـــداء فکـــري قيـــادت د انســـان لـــه فطـــرت ســـره ســـم دی، هغه په ژوروالـــي ســـره آســـانه او د عملـــي کېـــدو وړ دی، ځنگـــه چـــې انسان ورتـــه خپـــل زړه او عقـــل پرانيـــزي، ځنگـــه چـــې دا ومنـــي چـــې پـــه اسلام باندې بايد پوه شي، ترڅـــو د بـــاريکيو پـــه پوهېـــدو کـــې يـــې پـــه مينـــه او تقدير سره ژور شـــي، ځکـــه تـــدين پـــه انســـان کـــې فطـــري دی، او هـــر انسان په فطرت ســـره متـــدين دی، او نـــه تـــوانېږي چـــې د هـــر ځـــواک پـــه واسطه له ده څخه دا فطرت واخيســـتل شـــي، ځکـــه هغـــه د يـــو انســـان پـــه بنسټ کې نغښتی. پس انســـان پـــه خپـــل طبيعـــت کـــې احساســـوي چـــې دا ناقص دی، او دلتـــه تـــر دې بشـــپړ ځـــواک هـــم شـــته، او دغـــه ځـــواک د تقديس وړ دی، تدين د مـــدبر خـــالق لپـــاره د اړتيـــا احســـاس دی، هغـــه هـــم د انسان په تکـــوين کـــې د طبيعـــي عجـــز څخـــه رامـــنځ تـــه کېـــدونکی دی، هغه ثابتـــه غريـــزه ده چـــې ټـــاکلې مرجـــع لـــري او هغـــه تقـــديس دی، لـــه همدې املـــه انســـانيت پـــه ټولـــو عصـــرونو کـــې متـــدين وو او د يـــو څـــه عبـــادت بـــه يـــې کـــاوه، د انســـان، افلاکـــو، ډبـــرو، حيـــوان، اور او دېتـــه ورته څيزونو عبادت به يې کاوه. کلـــه چـــې اســـلام لـــه خپلـــې عقيـــدې ســـره يو ځای راغی، د دې لپـــاره چـــې انســـانيت د مخلوقـــاتو لـــه عبـــادت څخـــه د هغه الله ﷻ د عبادت لـــوري تـــه وباســـي چـــې هـــر څـــه يـــې پيـــدا کـــړي دي. او کلـــه چـــې مـــادي مبـــداء ظهـــور وکـــړ او د الله ﷻ لـــه وجـــود او روح څخه يې انکار کاوه، و نه توانېـــده چـــې دغـــه طبيعـــي تـــدين لـــه منځـــه يوسي، بلکې د انسان تصور يـــې تـــر دې نـــور هـــم ځـــواکمن کـــړ، تقـــديس يې هم همدغه ځواک تـــه ور کـــډه کـــړ، دا ټـــول يـــې د ځـــواک تصـــور تـــه په مبداء او د هغې لېږد تـــه ور ولېـــږدول، د هغـــه تقـــديس يـــې يـــوازې دغـــه دواړو ته ورکړ، لکه چـــې شـــا تـــه ګرځېـــدلي وي، او د خلکـــو تقـــديس يـــې

د الله ﷻ له عبادت څخه د بنده ګانو عبادت ته ور نقل کړ، د الله ﷻ د آیتونو تقدیس یې د مخلوقاتو کلام ته ورکړ، نو دا ډول رجعیت په دې کې وو. خو بیا هم ونه توانېدل چې د تدین فطرت له منځه یوسي، بلکې په غلطۍ سره یې په رجعي ډول وګرځاوه. له همدې امله د دوی فکري قیادت د انسان له طبیعت سره مخالف او قیادت یې سلبي وو. له همدې ځایه د سوسیالیزم فکري قیادت له فطري پلوه وروسته پاتې کېدونکی وو، بلکې دوی ورته په معده باندې حل کول، د ورېو، ډار شوو او متضررو پام یې ځان ته اړولو، وروسته پاتې کېدونکو، په ژوند کې ناکامو، کینه کښو او د شاذو عقلونو خاوندانو وربانددې تمسک کولو، آن تر دې چې ورته ویل کېدل به چې دوی د فکر خاوندان دي، کله چې دوی د دیالیکتیي نظریې په اړه خبرې او بحث کوي، هغه دیالیکتیکي نظریه چې داسې یو څه یې رامنځ ته کړل چې فساد او بطلان یې په عقل او حس دواړو مشاهده کېده. او د ځواک او قوت په واسطه یې خلک خپلې مبداء ته تابع کول، له همدې امله یې تنګي، غوسه او غم را منځ ته کړ او داسې پاڅونونه او حرکتونه را پیدا شول، چې تخریب او پرېشاني یې تر ټولو مهم وسایل وو.

همدا راز د پانګوالي مبداء فکري قیادت د انسان د فطرت مخالف دی چې هغه فطرت تدین دی، ځکه د تدین فطرت په تقدیس او په ژوند کې د انسان د اعمالو په تدبیر کې راښکاربږي، ځکه انسان چې کله دغه تدبیر کوي نو تناقض او اختلاف په کې له ورایه ښکاربږي او دا یې د عجز نښه ده. له همدې امله دا اړینه چې دین باید د انسان په ژوند کې د هغه د اعمالو مدبر وي. نو له ژوند څخه

د دين ليرې کول د انساني فطرت خلاف عمل دی. ځکه په ژوند کې د دين معنی دا نه ده، چې دنيوي اعمال عبادات وګرځوي، بلکې په ژوند کې د دين معنی دا ده چې د الله ﷻ له خوا امر شوی نظام هغه نظام دی چې انسان يې خپلې ورځنۍ ستونزې ورباندې اوارې کړي. دا نظام له هغه عقيدې څخه راوتلی چې د انسان د فطرت لپاره مقرر شوی، نو له هغه څخه ليرې کول او د داسې نظام اخيستل چې له داسې عقيدې څخه راوتلی وي چې د تدين له غريزې سره سمون نه مومي او د انسان د فطرت مخالف دی. له همدې امله د پانګوالۍ فکري قيادت له فطري پلوه ناکام او وروسته پاتې کوونکی دی، ځکه هغه د دين او ژوند په بيلتون او له ژوند څخه د تدين په ليرې والي سره يو سلبي قيادت دی او دغه مسئله يې د الله ﷻ د امر کړل شوي نظام د انساني ستونزو له معالجې څخه په ليرې والي سره فردي موضوع ګرځولې ده.

او اسلامي فکري قيادت له دې امله چې عقل يې په الله ﷻ باندې د ايمان راوړلو لپاره اساس ګرځولی دی، يو ايجابي قيادت دی، کله چې په کون، انسان او ژوند کې نظر واچول شي په جزم او قاطعيت سره د الله ﷻ وجود ته رسيږي چې دا ټول مخلوقات يې پيدا کړي دي، انسان ته دا ټاکي چې په خپل فطرت د هغه له مطلق کمال څخه بحث کوي، هغسې مطلق کمال چې نه په انسان، کون او ژوند کې را منځ ته کيدای شي، بلکې عقل يې هغه ته لارښود کيږي، نو دا درک کوي او ايمان ورباندې راوړي.

اما کمونيستي فکري قيادت پر ماديت باندې ولاړ دی، نه پر عقل، که دوی ته عقل ورسيږي، نو له فکر څخه وړاندې د مادې

د شتون په ویلو او د هرڅيز لپاره د مادې په اصل ګرځولو سره، مادي دی. اما پانګوالي فکري قيادت پر هغه منځني حل باندې ولاړ دی چې دوی ته له يوې پرلپسې نزاع او کشمکش څخه کوم چې ځو پيړۍ د کليسا د خلکو او د فکر د خاوندانو تر منځ دوام درلود، رامنځ ته شوی او پايله يې دا وه چې دين له دولت څخه بېل کړي.

له دې امله پانګوالي او کمونيستي فکري قيادتونه شنډ دي، چې دواړه له فطرت سره متناقض دي او پر عقل باندې نه دي ولاړ.

لنډه دا چې، يوازې اسلامي فکري قيادت سم او صحيح قيادت دی، او نور ټول فاسد او بې معنی قيادتونه دي، ځکه چې اسلامي فکري قيادت پر عقل باندې ولاړ دی، حال دا چې نور فکري قيادتونه پر عقل نه دي ولاړ، او دا هغه فکري قيادت دی چې د انسان له فطرت سره موافق دی، په ځواب کې يې ويل کېږي چې نور فکري قيادتونه له انساني فطرت سره مخالف دي. دا ځکه چې: کمونيستي فکري قيادت پر عقل نه بلکې پر ماديت ولاړ دی، ځکه چې وايي ماده له فکر څخه مخکې کوي، په دې معنی چې له عقل څخه هم مخکينۍ ده، له همدې امله کله چې ماده په دماغ باندې انعکاس کوي، نو فکر را منځ ته کوي، نو په هغه څه کې انسان فکر کوي چې پر مغز يې انعکاس کړی وي. اما په دماغ باندې د مادې له انعکاس څخه وړاندې فکر نشي رامنځ ته کېدای، له همدې امله هر څيز پر ماده ولاړ دی، نو د کمونېزم د عقيدې اساس يعنې کمونيستي فکري قيادت مادي دی نه فکر.

خو دا خبره د دوو لاملونو له امله ناسمه ده: لومړی دا چې د مادې او دماغ تر منځ هېڅ ډول انعکاس نشي رامنځ ته کېدای، نه

دماغ پر ماده باندې منعکس کېږي او نه ماده پر دماغ باندې، ځکه چې په يو شيز باندې انعکاس، په هغه کې د انعکاس د قابليت شتون ته اړتيا لري، لکه هېنداره، چې نوموړي پر هغې باندې د انعکاس قابليت ته اړتيا لري، چې دا نه په دماغ او نه په مادي واقعيت کې وجود لري، ځکه چې د مادې او دماغ تر منځ مطلق انعکاس نه رامنځ ته کېږي، ځکه ماده پر دماغ باندې انعکاس نه کوي او نه ورته ورلېږدېږي، بلکې احساس پر ماده باندې دماغ ته د حواسو په واسطه انتقالېږي، نه د دماغ انعکاس پر ماده باندې او دا د مادې حس کول دي، په دې کې د حواسو له مخې د عين او غير تر منځ توپير نشته، نو له لمس کولو، بويولو، خوند څکلو، اورېدلو څخه داسې احساس رامنځ ته کېږي لکه له ليدلو څخه چې رامنځ ته کېږي. دلته ځکه دا له شيزونو څخه لاسته راځي، نه د مادې له انعکاس څخه پر دماغ باندې، دا د شيزونو احساس کول دي. نو انسان د پنځه ګونو حواسو په واسطه شيزونه حس کوي، بلکې پر دماغ باندې يې شيزونه انعکاس نه کوي.

دويم دا چې يوازې له حس څخه فکر منځ ته نه راځي، بلکې يوازې حس ورڅخه منځ ته راځي، يعنې د واقعيت احساس، يا احساس له بل احساس سره زياتېږي، يا ميليون احساسات سره يو ځای شي، څومره چې د احساس د ډولونو شمېر زيات شي، له هغو څخه يوازې احساس لاس ته راځي، مطلق فکر ورڅخه لاسته نشي راتلای، بلکې اړينه ده چې پخواني معلومات شتون ولري، ترڅو د هغو په واسطه حس شوی واقعيت تفسير شي، تر دې چې فکر ورڅخه منځ ته راشي. که موږ اوسنی انسان واخلو او سرياني کتاب

ورکړو، که د سرياني په اړه ورسره هيڅ معلومات نه وي، حس يې په کتاب باندې واقع کېږي، په ليدلو او لمس کولو سره، دا حس هم ميليون ځله تکرارو، نو له دې ځخه د دې هيڅ امکان نشته چې يوه کلمه ورځخه درک وکړو، تر دې چې د سرياني ژبې په اړه معلومات ورکړل شي، کله يې چې د سرياني ژبې په اړه معلومات ومونډل، همدا مهال فکر کول پيلوي او درک کوي يې. همدا راز که مور هغه ماشوم چې احساس ورسره شته خو هيڅ معلومات نه لري را واخلو، له مخې سره يې يوه–يوه ټوټه طلا، مس او ډبره کېږدو، ټول احساسات يې د دغه اشياوو په حس کې شريک کړو، نو د دې هيڅ امکان نشته چې درک يې کړي، هر څومره که دغه احساسات متنوع او تکرار هم شي. مګر کله چې په دې اړه معلومات ورکړل شي او حس يې کړي، نو له معلوماتو ځخه په ګټه اخيستنې سره يې درک کوي. که دغه طفل لوی شي، شل کلنۍ ته ورسيږي او هيڅ معلومات تر لاسه نه کړي، نو دی داسې پاتې کېږي لکه کوم چې په لومړۍ ورځ وو، يوازې څيزونه يې احساس کول، نو که هر څومره يې دماغ هم لوی شي درک کولای يې نه شي، ځکه هغه څه چې درک ته يې تياروي دماغ نه دی، بلکې پخواني معلومات دي سره له دماغه او سره له هغه واقعيته کوم چې يې حس کوي، چې دا د عقلي ادراک له مخې دي. اما د شعوري ادراک له مخې بيا له غريزو او عضوي اړتياوو ځخه منځ ته راځي، کوم چې حيوان يې هم درک کولای شي، دا انسان درک له انسان سره هم منځ ته راځي، نو د منې او ډبرې د ورکړې له تکرار ځخه جوتيږي، چې منه خوړل کېږي او ډبره نه خوړل کېږي، لکه چې خر پوهيږي چې وربشې

خوړل کېږي او خاورې نه خوړل کېږي، بلکې دغه توپير او تميز نه فکر دی او نه ادراک، بلکې دا د غريزو او عضوي اړتياوو ځواب او اشباع دی او دا د انسان په څېر له حيوان سره هم شته، له همدې امله امکان نه لري چې تر هغې دې فکر رامنځ ته شي، ترڅو چې د واقعيت د احساس په اړه پخواني معلومات د حواسو په واسطه په دماغ کې رامنځ ته نشي.

نو پر ده ده، چې عقل، فکر او ادراک د حواسو په واسطه دماغ ته د واقعيت د حس انتقال دی او د پخوانيو معلوماتو شتون دی چې د هغه په واسطه هغه واقعيت تفسير کېدای شي.

پر همدې اساس کمونيستي فکري قيادت ناسم او فاسد دی، ځکه پر عقل نه دی ولاړ، لکه چې د دوی په وړاندې د عقل او فکر معنی فاسده ده.

همدا راز د پانګوالۍ فکري قيادت په منځني حل باندې ولاړ دی کوم چې د کليسا د مسوولينو او مفکرينو تر منځ را منځ ته شوی دی، دا د دوی تر منځ له خونړيو مبارزو څخه وروسته چې څو پېړۍ يې د رجال دين او مفکرينو تر منځ دوام وکړ، يوه منځني حل ته ورسېدل، چې دين يې له ژوند څخه بېل کړ، يعنې د دين په شتون يې ضمني اعتراف وکړ او له ژوند څخه يې بېل کړ، له همدې امله دا فکري قيادت پر عقل نه دی ولاړ، بلکې دا يو راضي کوونکی حل يا منځنی حل دی.

له همدې امله د منځني حل فکره له دوی سره د يوه اصل او بنسټ په څير موموو، دوی د منځني حل په واسطه د حق او باطل، ايمان او کفر، نور او ظلمت تر منځ نږدې والی راولي، سره له دې

چې منځنی حل هېڅ شتون نه لري، ځکه چې مسئله دا ده چې یا به حق وي او یا باطل، یا ایمان او یا کفر، یا نور او یا تیارې، مګر هغه منځنی حل چې خپلې عقیدې یې وربانديې ولاړې دي، فکري قیادت یې وربانديې ولاړ دی، دوی یې له حق، ایمان او نور څخه لیرې کړي دي، له همدې امله یې فکري قیادت فاسد دی ځکه چې پر عقل نه دی ولاړ.

اما اسلامي فکري قیادت پر عقل باندې ولاړ دی، ځکه چې په مسلمان باندې فرض کوي چې د الله ﷻ په وجود، د محمد ﷺ په نبوت او په قرآن کریم باندې د عقل له مخې ایمان راوړي. او په مغیباتو باندې ایمان وربانديې فرض کوي، ځکه چې دا له هغه څه څخه منځ ته راځي چې شتون یې په عقل ثابت شوی دی، لکه قرآن او متواتر حدیث، ځکه نو دا فکري قیادت پر عقل ولاړ دی.

دا له عقلي پلوه وو، له فطري پلوه هم اسلامي فکري قیادت له انساني فطرت سره موافق دی، ځکه چې دوی د دین په شتون باندې ایمان لري، په ژوند کې یې اړین او واجبې بولي او د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو له مخې ژوند کوي. تدین فطري دی ځکه دا له غریزو څخه یوه غریزه ده، چې ځانګړې رجع لري او هغه هم تقدیس او سپیڅلتیا ده، او د دې رجع له نورو غریزو څخه توپیر لري، ځکه دا یوه طبیعي رجع ده د ټاکلې غریزې لپاره، له همدې ځایه په دین باندې ایمان رامنځ ته کیږي او دا اړینه کیږي چې په ژوند کې د انسان اعمال د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو سره سم ترسره شي، چې دا هم غریزې دي او له فطرت سره موافق دي، له همدې امله انسان ته ځواب ورکوي.

او دا د کمونیستي او پانګوالي فکري قیادتونو پر خلاف ده ځکه دا دواړه فکري قیادتونه له فطرت سره مخالف دي، او کمونیستي فکري قیادت په مطلق ډول د دین له شتون څخه انکار کوي، ځوک چې ورباندې اعتراف کوي له هغه سره جګړه کوي، نو دا له فطرت سره په ټکر کې ده. پانګوالي فکري قیادت بیا نه په دین اعتراف کوي او نه ورځخه انکار کوي، نه له دین څخه انکار او په هغه باندې اعتراف د دوی د بحث موضوع ده، بلکې دا وایي چې دین باید له ژوند څخه بېل وي، دوی اراده لري چې ژوند باید محضې ګټه وي چې دین په کې هېڅ رول ونه لري او دا له فطرت سره په ټکر او له فطرت څخه لیرې دی. له همدې امله له انساني فطرت سره متناقضه ده.

له همدې ځایه یوازې اسلامي فکري قیادت وړ دی، ځکه چې له انساني فطرت او عقل سره سمون لري او له دغه پرته نور ټول باطل دي. له همدې ځایه یوازې اسلامي فکري قیادت سم او یوازې همدا بریالی هم دی.

اوس یوه مسئله پاتې شوه، چې آیا مسلمانانو اسلام عملي کړی دی؟ یا دوی اسلامي عقیده منلې وه، خو نور احکام او نظامونه یې پلي کړي دي؟! دې ته ځواب دا دی چې مسلمانانو یوازې اسلام په ټولو عصرونو کې پلی کړ، له هغې چې رسول ﷺ مدینې ته ورسېد، تر ۱۳۳٦ هـ یا ۱۹۱۸ م کال پورې چې د اسلامي دولت آخر د استعمار په لاس سقوط وکړ او دا تطبیق شامل او هر اړخیز وو آن تر دې چې په دغه تطبیق کې د بریالیتوب تر وروستیو حدودو پورې ورسېدل.

دا چې مسلمانانو اسلام عملاً پلی کړ، حال دا چې نظام دولت پلی کوي او په دولت کې دوه کسان د نظام پلي کوونکي وي، لومړی يې قاضي وي، چې د خلکو تر منځ دښمنۍ فيصله کوي او دويم حاکم وي چې د خلکو تر منځ حکم کوي. کوم چې قاضي وي، په تواتر سره دا نقل شوې، چې قاضيان د رسول الله ﷺ له زمانې راهيسې په استانبول کې د خلافت تر پايه پورې د خلکو تر منځ د شخړو او دښمنيو فيصلې د شرعې شريفې د احکامو له مخې د ژوند په ټولو برخو کې کړې دي، برابره ده، هغه که يوازې د مسلمانانو تر منځ وو او که د مسلمانانو او نامسلمانانو خلکو تر منځ. او هغه محکمه چې د خلکو تر منځ به يې ټولې دښمنۍ له حقوقو، جزاء، شخصي احوالو او نورو برخو کې فيصله کول، يوه محکمه وه چې يوازې په اسلامي شرع باندې يې حکم کولو. هېڅوک داسې روايت نه لري، چې هېڅ کومه قضيه يې دې د اسلامي شريعت له احکامو پرته فيصله شوې وي او يا داسې محکمه چې په اسلامي خاورو کې يې دې له اسلام پرته حکم کړی وي، مخکې له دې چې محکمې د استعمار له اغېز څخه په شرعي او نظامي محکمو باندې و وېشل شوې. پر دې تر ټولو نېږدې او ستر دليل د شرعي محکمو سجلونه دي چې په پخوانيو ښارونو کې محفوظ دي، لکه په قدس، بغداد، دمشق، مصر، استانبول او نورو ښارونو کې، دا يو يقيني دليل دی، چې يوازې اسلامي شريعت به قاضيانو پلی کاوه.

ان تر دې چې غير مسلمانانو، يهودي او نصاراوو به اسلامي فقه لوسته او تأليفات به يې په کې کول، لکه سليم الباز د مجلې شارح او نور هغه چې په اسلامي فقه کې يې په وروستيو عصرونو تأليفات کړي دي. اما کوم قوانين چې ور دننه شول، هغه د علماوو د فتواګانو سره سم داخل شول، چې د اسلام له احکامو سره مخالفت نه لري، چې په همدې اساس په ۱۲۷۵ هـ ـ ۱۸۵۷م کال کې عثماني جزايي قانون، او په ۱۲۷۶ هـ کال چې له ۱۸۵۸م

کال سره سمون لري د حقوق او سوداګرۍ قانونونه ورداخل شول. بيا په ۱۲۸۸ هـ ۱۸۷۰ م کې محکمې دوه ډوله شوې، شرعي او نظامي محکمې او هرې يوې ته ځانګړي نظامونه جوړ کړای شول، بيا په ۱۲۹۵ هـ ۱۸۷۷ م کې د نظامي محکمو د جوړښت لايحه جوړه شوه. بيا په ۱۲۹۶ هـ کې د حقوقي او جزايي محکمو د اصولو قانون وضع شو. کله چې داسې علما ونه موندل شول چې دولت ته د مدني قانون د ادخال جواز ورکړي نو مجله يې د معاملاتو قانون وضع کړ او مدني قانون يې ليرې کړ او دا په ۱۲۸۶هـ کې ترسره شول. پس دا ټول قوانين داسې وضع شول لکه هغه احکام چې اسلام ورته اجازه ورکوي او د عمل لپاره وضع نه شول، مګر کله يې چې د هغه د اجازې لپاره فتوا واخيسته، وروسته له هغې چې شيخ الاسلام ورته اجازه ورکړه، لکه چې له صادرو شوو نښو څخه څرګند شول. که څه هم استعمار له ۱۹۱۸ م کال يعني له هغه وخت راهيسې چې ځينې خاورې يې لاندې کړې، په حقوقي او جزايي مسايلو کې يې په شريعت باندې فيصلې نه کولې، خو بيا هم هغه دولتونه چې که څه هم د استعمار زور پرې اغېز کړی و، خو چې لښکرې يې نه وې ور داخلې شوې، لکه حجاز، نجد، يمن او افغانستان، تر نژدې وخته پورې په اسلامي فقه فيصلې کېدې، که څه هم اوسمهال په دې هېوادونو کې حکام اسلام نه پلي کوي، خو سره له دې مونږ وينو چې اسلام په قضايي سيستم کې پلي شوی، د اسلامي دولت په ټولو عصرونو کې بل څه نه دي پلي شوي.

اما د حاکم لــه پلــوه د اســلام پلــي کــول پــه پنځــو ځــايونو (د ټولنې په اړوندو شــرعي احکــامو، پــه اقتصــاد، تعلــيم، بهرنــي سياســت او د حکومت پــه نظــام کــې) تمثيلېــداى شــي. پــه اســلامي دولــت کــې دا پنځــه واړه څيزونــه پلــي شــوي دي. او پــاتې شــو د ښــځو او نارينــه وو اجتماعي نظام او د دوى تر مــنځ علاقــه او قــانون، نــو دا خــو تــر اوســه د استعمار او کفريه قوانينو پــه وجــود کــې هــم اســلامي دي او بــل شــى نــه دي پلي شوي.

اما ټولنيز نظــام، چــې د ښــځې او نــر تــر مــنځ اړيکــې ټــاکي او نــور ټــول هغــه څــه چــې پــه دغــه اړيکــه بانــدې مرتــب دي، يعنــې د شخصيت احوال، نو دا ټــول لا تــر اوســه پلــي کېــږي، ســره لــه دې چــې استعمار او د کفر حکم هــم شــتون لــري، آن تــر ننــه پــورې لــه اســلامي اجتماعي نظام پرته بل څه نــه دي پلــي شــوي. امــا اقتصــادي نظــام پــه دوو برخو کې تمثيلېږي: لــومړى لــه عــامو وګــړو څخــه د خلکــو د ســتونزو د حل په موخه د مــال اخيســتلو کيفيــت، دويــم د هماغــه مــال ويشــل دي. د اخيستلو کيفيــت يــې دا دى، چــې زکــات لــه مــالونو، ځمکــو، څــارويو څخه د عبادت پــه اعتبــار اخيســتل کېــږي او يــوازې پــه هغــه اتــو ډلــو باندې ويشل کېږي، کوم چــې پــه قــرآن کــريم کــې يــې يادونــه شــوې ده او د دولت په چــارو کــې هــېڅ نــه لګــول کېــږي، مګــر د شــريعت لــه حکــم ســره ســم د دولــت او امــت د چــارو د پرمختــګ لپــاره مالونــه اخيستل کېږي، نو په ځمکــه خــراج، لــه غيــر مســلمانانو څخــه جزيــه او د بهرنــۍ او کــورنۍ ســوداګرۍ لــه ســوداګرو څخــه ګمرکــي محصــلولونه هم اخيستل کېږي، هېڅ مال پرته لــه اســلامي شــريعت څخــه نــه تــر لاســه کېږي. اما د مال ويش د عاجز لپــاره پــه نفقــه، د بــې عقــل او مبــذر لپــاره

په ګوښه کولو او همدارنګه بــه هغــوی تــه وصــي ټاکــل کېــږي، دوی بــه په هر ښار کې پــه ځــايونو کــې اوســېدل، د حــج پــه لاره کــې، د فقيــر، مســـکين او مســـافر لپـــاره د ډوډۍ ورکـــول، د دغـــو ټولـــو آثـــارو لا تـــر اوسه د مسلمانانو د ښارونو پــه مورانــو کــې تــر ســترګو کېــږي. پــه يــوه جمله کې چې د مال ويــش د اســلامي شــريعت لــه مخــې ترســره کېــده او هېڅ د بل څه له مخې نه ويشل کېــده او هغــه څــه چــې پــه دې برخــه کــې تقصير ليدل شوی، هغــه هــم د شــريعت پرېښــودل او نــاوړه تطبيــق دی نــه هم د شريعت نه پلي کول.

اما د تعلــيم سياســت هــم د اســلام پــر اســاس ترســره کېــده، د تعليم پــه منهجونــو کــې اســلامي ثقافــت بنســټ او اســاس وو، د پرديــو ثقافت به ترکومه ځايه چــې د اســلام خــلاف وو نــه اخيســتل کېــده. امــا د مدارسو د خلاصون په برخــه کــې چــې کــوم تقصــير تــر ســترګو کېــده، هغه هم د عثمــاني خلافــت پــه وروســتيو کــې و، چــې پــه ټولــو اســلامي خاورو کې يــو ډول و، چــې د فکــري انحطــاط لامــل شــوې، چــې پايلــه يې نن ته رسېږي. اما پــه نــورو عصــرونو کــې دا پــه نــړۍ کــې مشــهوره وه، چې يــوازې اســلامي خــاورې د علمــاوو او متعلمينــو پــه ســترګو کــې وې، د قرطبې، بغــداد، دمشــق، ســکندريې او قــاهرې پوهنتونونــو پــه نــړۍ کې د تعليم په خپرېدا کې لوی اغيز درلود.

په خارجي سياســت کــې هــم دولــت پــر اســلامي بنســټ ولاړ و، پس اسلامي دولــت لــه نــورو دولتونــو ســره خپلــې اړيکــې د اســلام پــه اساس ټينګولې، ټولــو هېوادونــو هــم هغــه تــه د يــوه اســلامي دولــت پــه سترګه کتل، بهرنــۍ اړيکــې يــې ټــولې د اســلام او مســـلمانانو د مصــلحت پــر اســاس د دې لــه مخــې چــې دوی مســلمانان يادېــدل ټينګــولې، د

اسلامي دولت بهرني سیاست، اسلامي سیاست وو چې په نړۍ کې یې نړیوال شهرت موندلی وو، چې په دلیل باندې ثابت دی.
اما د حکومت د نظام په اړه، هغه په اتو ادارو یا جهازونو باندې ولاړ و:

خلیفه د دولت رییس، تفویضي مرستیال، تنفیذي مرستیال، د جهاد امیر، والیان، قضاء، دولتي مصالح، د امت مجلس، دا ټول جهازونه موجود وو، په مسلمانانو باندې هیڅ داسې دوره نه ده تېره شوې چې دوی خلیفه نه درلود، مګر وروسته له هغه چې کافر استعمارګر مصطفي کمال په کرغېړنو لاسونو باندې په ۱۳۴۲ هـ ۱۹۲۴ م کال کې خلافت ړنګ شو. خو له دې مخکې د مسلمانانو خلیفه په دایمي ډول موجود و، یو خلیفه تر هغې نه تلو ترڅو به یې چې پر ځای بل نه وو راغلی، آن د مسلمانانو د ضعف په عصرونو کې هم مسلمانانو خلیفه درلود.

کله به چې خلیفه رامنځ ته شو، نو هلته به اسلامي دولت هم رامنځ ته کېده، ځکه چې اسلامي دولت په خپله خلیفه دی، او د خلیفه مرستیالان هم په ټولو عصرونو کې موجود وو، دوی به په حکم او تنفیذ کې د خلیفه مرستیالان وو، مګر دوی وزیران نه وو، سره د دې چې د عباسي خلافت په وخت کې دوی ته وزیران ویل کېدل، خو په حقیقت کې دوی هم معاونین او مرستیالان وو، دوی د اوسني دیموکرات نظام په څېر د وزارت هیڅ ډول صفت نه درلود، بلکې د خلیفه له خوا یې په حکم او تنفیذ کې د هغه په تفویض سره مرستیالي کوله، خو واک او واکې به ټول له خلیفه سره وو. اما والیان، قاضیان او د دولت د مصالحو شتون ثابت دی. کله به چې

کفارو کوم هېواد ونیو، نو چارې بــه بیــا بــل ډول شــوې، پــه ټولــو چــارو کــې بــه یــې والیــان، قاضــیان، د دولــت مصــالح او د دولــت لوړپــوړي کسان وو، چې دا هېڅ دلیل تــه اړتیــا نــه لــري. امــا د جهــاد امیــر بــه د اسلامي پوځ چارې ســنبالولې، هغــه هــم پــه دې اعتبــار ســره چــې دا یــو اسلامي لښکر دی او تل به یــې پــه ذهــن کــې دې خبــرې ځــای نیــولی و، چې اسلامي پوځ هېڅکلــه هــم مــاتې نــه خــوري. امــا د امــت د مجلــس کړنو ته لــه راشــده خلفــاوو څخــه وروســته دومــره پاملرنــه و نــه شــوه، لامــل یــې دا دی چــې دا د حکــم لــه جهــازونو او د قواعــدو څخــه دي، پس شورا په راعي باندې د رعیــت حــق دی، کــه یــې دا چــاره ســرته ونــه رسوله نو تقصیر یې وکړ، مګــر حکــم بیــا هــم اســلامي دی. ځکــه شــورا د نظر د اخیســتلو لپــاره نــه د حکــم کولــو لپــاره، چــې دا د ډیموکراســۍ د پارلمــانونو د وکیلانــو پــر خــلاف ده، ځکــه دوی د ولــس واک تمثیلوي، کوم چــې د پــانګوالۍ پــه حکــومتي نظــام کــې بنســتیزه قاعــده ده، سره له دې چې پــه اســلام کــې ســیادت د شــرعې دی. لــه دې څخــه جوتېږي چې حکومتي نظام هم د اسلام له مخې پلی شوی.

همدارنګه د خلیفــه د بیعــت د مســئلې پــه هکلــه، پــه قطعــي ډول په خلافت کې وراثت نشته، یعنې وراثــت پــه دولــت کــې مقــرر حکــم نــه شي کېدای، چې حکم تر لاســه کــړي، یعنــې د دولــت ریاســت پــه وراثــي ډول واخلي، لکه څنګه چــې نــن پــه شــاهي نظــام کــې اخیســتل کېــږي او په دولت کــې مقــرر حکــم دا وو چــې د حکــم د تــر لاســه کولــو لپــاره بیعت دی، چې په ځینــو عصــرونو کــې بــه لــه مســلمانانو څخــه اخیســتل کېده، لږ څه وروسته د اهــل حــل و عقــد پــه واســطه بیعــت کېــده او پــه وروستۍ (انحطاط) دوره کــې د شــیخ الاســلام پــه واســطه ترســره کېــده.

کوم چې بیعت د اسلامي دولت په ټولو عصورو کې عملي شوی، ځکه چې هېڅ خلیفه نه دی منصوب شوی مګر د بیعت په واسطه، پرته له بیعت څخه په مطلق وراثت سره هم نه دی نصب شوی، هېڅ داسې روایت او پېښه نشته چې خلیفه له بیعت پرته په وراثت سره ټاکل شوی وي. پرته له دې چې د بیعت اخیستنه په ناوړه طریقه سرته رسېدله، یعنې خلیفه به له خلکو څخه په خپل ژوند کې د خپل زوی، ورور، د کاکا زوی او یا د کورنۍ بل غړي ته بیعت اخیست، چې د خلیفه له وفات وروسته به خلیفه کېده، چې د وراثت او ولیعهدۍ نه بلکې د بیعت د پلي کولو ناوړه ډول و. لکه څنګه چې په ډیموکراسۍ کې د پارلماني ټاکنو د نظام ناوړه تطبیق، انتصاب نه بلکې ټاکنې نومول کېږي، سره د دې چې که په ټاکنو کې هغه کسان هم بریالي شي چې حکومت یې اراده لري، له همدې امله په دې ټولو کې موږ وینو چې اسلامي نظام په عملي ډول پلي شوی دی او د اسلامي دولت په ټولو عصرونو کې له اسلام پرته بل څه نه دي پلي شوي.

اما د دغه مشرۍ بریالیتوب عملي وو، یعنې بریالیتوب یې بې بېلګې و، چې دوه دلیلونه لري:

لومړی دا چې اسلامي فکري قیادت عربي ټولنه د وروسته پاتې والي، کورني تعصب، د تیاره جهل له تیارو څخه د یوې فکري بیدارۍ په لور ولېږدوله، چې د اسلام په نور سره ځلېده، چې رڼا یې له عربو څخه کمي نه کوله، بلکې په ټوله نړۍ کې عامه شوه. نو مسلمانان د ځمکې په کره کې تیت شول او اسلام یې نړۍ ته ولېږداوه او په فارس، عراق، شام، مصر او شمالي افریقا باندې یې

حکومت وکړ. چې دغه هر ولس له نورو قومونو څخه ځانګړي قومیتونه درلودل، ځانګړې ژبې یې درلودې، فارسي قومیت په فارس کې په شام کې له رومي قومیت سره تو پیر درلود، همدا راز قبطي قومیت په مصر کې د شمالي افریقا له بربري قومیت سره توپیر درلود، د دوی دودونه، تقلیدونه او دینونه ټول سره متفاوت وو. کله چې د اسلامي حکومت ترسیوري لاندې راغلل، په اسلام باندې پوه شول، آن تر هغه چې په اسلام باندې ټول مشرف شول، ټول یو امت وګرځېدل، هغه اسلامي امت دی. له همدې امله د اسلامي فکري قیادت بریالیتوب د دغه ولسونو او قومونو په وینبتابه کې بې بېلګې وو، سره له دې چې د مواصلاتو وسیله یې اوښه او اوښ و او د خپراوي وسایل یې ژبه او قلم و.

اما فتح د ځواک او زور په واسطه د ځواک او زور ماتول او لیرې کول، د مادي موانعو ماتول، آن تر دې چې د خلکو تر منځ به یې هغه لارې پرانیستلې چې عقل به ورته ښودې، فطرت به هم ورته حیرانېده، نو له همدې امله د الله ﷻ په دین کې پوځ پوځ کسان داخل شول. اما ظالمانه فتح د فاتح او مفتوح، غالب او مغلوب تر منځ فاصله رامنځ ته کوي، لسګونه کاله په شرق باندې د غرب استعمار شته، پرته له دې چې وربانـدې بریالی شي، بلکې ډېر ورڅخه لیرې دي، که چېرې د دوی د ګمراه کوونکي ثقافت اغېزې او د مزدورانو ظلم او زیاتي له منځه لاړ شي، نو بېرته د اسلام دایرې، د هغه مبداء او نظام ته ګرځېدل د سترګو له رپ څخه هم اسانه و... او راګرځو نو وایو: چې د اسلامي فکري قیادت بریالیتوب د دغه ولسونو په وینبولو کې بې بېلګې و، دغه ولسونه تر

نن ورځې پورې مسلمان دي، سره له دې چې استعمار په خپله چټلي او مکر سره د هغوی د عقايدو په فساد او افکارو په مسمومولو بوخت دي، ژر ده چې دا سيوری به وربانـدې خپور شي، د قيامت تر اقامې پورې به اسلامي امت سره يو وي. هيڅ په مطلق ډول داسې نه ده پيښه شوې چې له ولسونو څخه چې کوم ولس اسلام قبول کړی وي له اسلام څخه بېرته وګرځي.

خو د اندلس مسلمانان د نصراني تفتيشي محکمو، د اورونو په کورونو او د جلادانو په غوځوونکو لاسونو پوپنا شول، دارنګه د بخارا، قفقاز او ترکستان په مسلمانانو باندې هم هغسې ټکه راغله، لکه په کومو چې پخوا راغلې وه، ولې بيا هم د دې ولسونو اسلام او د دوی يو امت او يو موټی ګرځېدل او د هغوی د حرص شدت په خپلو عقيدو باندې، د اسلامي نظام په پلي کولو کې د اسلامي فکري قيادت او اسلامي دولت د برياليتوب ښکارندوی دي.

دويم امر چې د اسلامي فکري قيادت په برياليتوب باندې دلالت کوي، هغه دا چې اسلامي امت په نړۍ کې د فرهنګ، تمدن، ثقافت او علم په ډګرونو کې تر ټولو لوړ امت وګرځېد، اسلامي دولت په نړۍ کې تر ټولو لوی دولت وګرځېد، چې دوولس پيړۍ يې دوام وکړ: له اوومې ميلادي پيړۍ څخه د اتلسمې ميلادي پيړۍ تر نيمايي پورې، يوازې همدا د نړۍ لوړ هېواد و، د دغه مودې په اوږدو کې د امتونو تر منځ ځلېدونکی لمر و، دا ټول د دغه قيادت په برياليتوب باندې تاکيد کوي او په خلکو باندې د اسلام د عقيدې او نظام د تطبيق برياليتوب ښيي.

او کله چې اسلامي دولت او اسلامي امت د دغه فکري قيادت له لېږد څخه بې برخې شول او کله يې چې اسلام ته دعوت پرېښود، د اسلام په پوهه او پلي کولو کې يې تقصير وکړ، د امتونو تر منځ وروسته پاتې راغی.

ځکه خو موږ وايو چې يوازې دغه اسلامي فکري قيادت صالح دی او اړين دی چې نړۍ ته ولېږدول شي. کله چې هغه اسلامي دولت تاسيس شي کوم چې دغه قيادت نړۍ ته لېږدوي، نو ژر ده چې دغه قيادت به د تېر په څېر اوس بيا بريالی شي.

موږ وايو، چې اسلام له انساني فطرت سره په هغه څه کې موافقت کوي، کوم چې له هغو څخه يې نظامونه سرچينه اخلي، له دې امله انسان د يوه توليدي موجود په صفت چې په خط کش باندې ژوند وکړي نه پېژندل کېږي او نظام بې له کوم توپيره په دقيقه هندسي اندازه باندې پلی کوي، بلکې انسان د يوه اجتماعي موجود په صفت چې نظام هم د يوه اجتماعي موجود په څېر پلی کوي، په هغه کې ځواکونه او خاصيتونه توپير کوي، د طبيعت له مخې له يوه پلوه غواړي چې د خلکو تر منځ نيژدېوالی راولي نه مساوي والی، سره له دې چې ټولو ته ډاډ تضمين کړي، د طبيعت له مخې له بل پلوه غواړي، چې دا د اوسني بحث لپاره وړ هم ده، چې په دې اعتبار باندې سختي وشي، ځکه د دغه نظام له پلي کولو څخه ځينې افراد دي چې ورسره مخالفت کوي، له همدې امله اړينه ده چې په ټولنه کې به فاسقان او فاجران، کافران او منافقان، مرتدان او ملحدان شتون لري، مګر له ټولنې څخه تعبير هغه مجموعه ده چې په هغې کې افکار، احساسات، نظامونه او خلک شتون لري، پس هغه

ټولنه اسلامي ټولنه بلله کېږي چې اسلام په کې پلې‌کېږي، کله چې دغه ځيزونه په کې اسلامي ښکاره شي.

په دې باندې دا دليل دی چې هېڅوک نه شي کولای چې نظام داسې پلی کړي لکه څنګه چې محمد رسول الله ﷺ اسلامي نظام پلی کړ، سره له دې چې د ده په وختونو کې هم کفار او منافقان، فاسقان او فاجران، مرتدان او ملحدان را پيدا شول، مګر هېڅ‌چا نه شو کولای چې په پرېکړې ډول ووايي: چې اسلام په بشپړه توګه پلی شوی دی، يا ټولنه بشپړه اسلامي وه. بلکې دغه تطبيق هم د هغه انسان له خوا وو چې هغه يو صناعي يا توليدي موجود نه بلکې يو ټولنيز موجود وو.

يوازې اسلام په اسلامي امت باندې په پوره ډول په عربو او غير عربو باندې پلی شو، له هغه مهاله چې رسول ﷺ په مدينه کې استوګن شو، تر هغې چې استعمار اسلامي هېوادونه لاندې کړل، نو هغوی پانګوالي نظام د اسلامي نظام پر ځای پلی کړ.

په همدې اساس اسلام په عملي ډول له لومړي هجري کال څخه تر ۱۳۳۶ هـ کال پورې چې د ۱۹۱۸ م کال سره سمون خوري پلی شوی دی او په اسلامي امت باندې د دغه وخت په اوږدو کې له اسلام پرته بل هېڅ نظام نه دی پلی شوی.

آن تر دې چې مسلمانانو خپله عربي ژبې ته فلسفه، علوم او بېلابېل اجنبي ثقافتونه وژباړل، مګر دوی هېڅ تشريع، قانون او نظام د هېڅ امت لپاره په مطلق ډول ونه ژباړه، نه يې د عمل او نه يې د تدريس لپاره ورکړل. مګر خلکو اسلام د يوه نظام په څېر په ښه او بد ډول پلی کړ، چې دې هم د دولت په قوت او ضعف، دقيق فهم

او د فهم په نشتوالي، د غــه فکــري قيــادت د لیــږد پــه قــوت او پــه هغــه کې په سستۍ پــورې اړه درلــوده، لــه همــدې املــه د اســلام نــاوړه تطبيــق په ځينو وختونو کې اسلامي ټولنه لــه وروســته والــي ســره مــخ کــړه، ولــې له هغې څخه هېڅکله هېڅ نظام ليــرې نــه شــو، ځکــه د هغــو پلــي کېــدل د بشر په واســطه ســره و، خــو نــاوړه تطبيــق پــه دې معنــی نــه دی چــې اسلام نه دی پلی شوی، بلکــې پــه قاطعيــت ســره اســلام پلــی شــوی دی، هېڅ نورې مبداءګانې او نظامونــه نــه دي پلــي شــوي، کلــه يــې چــې لــه تطبيق څخه موخه د هغــه قوانينــو او نظــامونو پلــي کــول وي چــې دولــت يې په عمل باندې امر کوي، اســلامي دولــت پــه دې برخــه کــې لــه اســلام پرته بل هېڅ نه دي پلي کړي، تــول هغــه څــه چــې ورڅخــه لاســته راغلــي دي، د ځينو حکامو پــه واســطه د ځينــو نظــامونو لــه نــاوړه تطبيــق څخــه راغلي دي. سره له دې، هغــه څــه چــې ښــايي واضــح وي، مــوږ تــه اړينــه ده، کله چې له تاريخ څخه د اسلام لــه پلــي کولــو ســره مــخ کېــږو، بايــد دوو څيزونو ته پام وکړو:

لومړی دا اړينه ده چې دغــه تــاريخ بايــد د اســلام لــه کينــه کښــو دښمنانو څخه نــه، بلکــې لــه پــوره تحقيــق او څېړنــې وروســته خپلــه لــه مسلمانانو څخه واخلــو، ترڅــو د اســلام نــاوړه څېــره وا نــه خلــو، بلکــې سمه څېره يې تر لاسه کــړو. دويــم دا جــايز نــه ده، چــې پــه ټولنــه بانــدې د ځينو افرادو له تــاريخ څخــه شــمولي قيــاس وکــړو، نــه د ټــولنې د يــوې برخې تاريخ پــه ټولــه ټولنــه قيــاس کــړو، دا ناســمه ده چــې د بېلګــې پــه توګه ټول امــوي عصــر د يزيــد لــه تــاريخ څخــه وګــورو، يــا د عباســي عصر تاريخ د دوی د خلفــاوو لــه ځينــو پېښــو څخــه واخلــو، همــدا راز دا جايزه نه ده چې د عباسي عصر پــه ټولنــه بانــدې لــه الاغــاني کتــاب څخــه

کوم چې د ليونيـــانو، شـــاعرانو او اديـــانو خبرونـــه پـــه کـــې تـــاليف شـــوي دي، حکم او پرېکړه وکړو، يا د تصـــوف لـــه کتـــابونو او هغـــه تـــه لـــه ورتـــه کتابونو څخه پرېکړه وکـــړو، ځکـــه کـــه لـــه دغـــو کتـــابونو څخـــه پرېکـــړه وکړو نو پـــه دغـــه عصـــر بانـــدې د فســـق او فجـــور يـــا زهـــد او انعزالـــ د عصر پرېکـــړه کـــوو، بلکـــې اړينـــه ده چـــې ټولـــه ټولنـــه پـــه پـــوره ډول را واخلو. په دې چې د اســـلامي ټـــولنې تـــاريخ پـــه هـــېڅ عصـــر کـــې نـــه دی ليکل شـــوی، څـــه چـــې ليکـــل شـــوي دي هغـــه هـــم د چـــارواکو او ځينـــو متنفذينو اخبـــار دي، هغـــه چـــا چـــې دا اخبـــار ليکلـــي هغـــوی هـــم موثـــق خلک نه وو، دوی يا مدح کـــوونکي او يـــا هـــم بـــد ويـــونکي وو، څـــه چـــې دوی ليکلي له تصفيې پرته د قبلولو وړ نه دي.

کله چې اســـلامي ټولنـــه پـــه دغـــه اســـاس بانـــدې لولـــو، يعنـــې لـــه ټولو اړخونو څخه يې پـــه دقيقـــه څېړنـــه ســـره مطالعـــه کـــوو، د ټولـــو ټولنـــو غوره ټولنه يې مومو، ځکـــه دا ټولنـــه پـــه لـــومړۍ، دويمـــه او درېيمـــه پېـــړۍ کې همداسې وه، بيا پـــه نـــورو پېړيـــو کـــې آن د دوولســـمې هجـــري پېـــړۍ تر نيمايي پورې، د دې ټولنې پـــه ټولـــو عصـــرونو کـــې دا مومـــو چـــې اســـلام په کې پلـــی شـــوی، آن د عثمـــاني دولـــت تـــر پايـــه پـــورې، چـــې اســـلامي دولت ورته ويل کېده. له همدې امله بيـــا هـــم بايـــد پـــه پـــام کـــې وي، چـــې له تاريخ څخه د فقهې او نظـــام د ســـرچينې پـــه توګـــه کـــار اخيســـتل جـــواز نه لري، بلکې نظام له خپلو فقهـــي ســـرچينو څخـــه اخيســـتل کېـــږي نـــه لـــه تاريخ څخه، ځکـــه تـــاريخ د هغـــې مصـــدر نـــه دی، پـــس کلـــه کـــه غـــواړو چې د کمونيزم نظام وپېژنـــو، هغـــه د روســـيې لـــه تـــاريخ څخـــه نـــه اخلـــو، بلکې د کمونيزم د مبداء له خپلـــو کتـــابونو څخـــه يـــې اخلـــو، او کلـــه کـــه وغواړو چې پـــه انګليســـي فقـــه بانـــدې پـــوه شـــو، د انګلســـتان لـــه تـــاريخ

څخه يې نه اخلو، بلکې لــه انګليســي فقهــې څخــه يــې اخلــو، همــدا ډول د هر نظام او قانون د پېژندلو لپاره همدا لاره کاروو.

او اسلام داسې مبــداء ده چــې عقيــده او نظــام لــري، پــس کلــه که غواړو چې هغه وپېژنو، يــا يــې واخلــو، نــو دا روا نــه ده چــې تــاريخ، د هغــه د پېژنــدلو، د احکــامو د اســتنباط او نــه هــم د هغــه لپــاره مطلــق مصدر وګرځوو.

اما د پېژنــدنې د مصــدر لپــاره يــې د اســلامي فقهــې کتابونــه او د احکامو د استنباط د مصدر لپــاره يــې تفصــيلي دلايــل کــاروو. لــه همــدې امله دا سمه نه ده چې تــاريخ د اســلامي نظــام لپــاره مصــدر وګرځــوو، نــه د پېژندنې لپاره، نــه پــه هغــه بانــدې د اســتدلال لپــاره، همــدا راز دا هــم صــحيح نــه ده چــې د عمــربن الخطــاب، عمــربن عبــدالعزيز، هــارون الرشــيد او نــورو تــاريخ د شــرعي احکــامو لپــاره د مرجــع پــه ډول وکاروو، دا کــار نــه پــه هغــو تــاريخي پېښــو کــې چــې لــه دوی څخــه روايت شوې دي او نه پــه هغــه کتــابونو کــې چــې د دوی پــه تــاريخ کــې تاليف شوې دي، ترســره کــولای شــو. کلــه کــه پــه کومــه پېښــه کــې د عمر ﷺ د رايــې پيــروي وشــي، لــه دې املــه يــې پيــروي کېــږي چــې د نومونړي رايه يــو شــرعي حکــم دی چــې عمــر ﷺ اســتنباط کــړی او پلــی کړی يې دی، لکه څنګــه چــې د هغــه احکــامو پيــروي کېــږي، کــوم چــې ابوحنيفه، شافعي، جعفــر او ديتــه ورتــه نــورو اســتنباط کــړي دي، لــه دې امله يې پيروي نه کېږي چې هغــه يــوه تــاريخي پېښــه ده. لــه همــدې املــه د نظام په اخيستلو او پېژندلو کــې تــاريخ تــه هــيڅ اړتيــا نشــته، او دا هــم له تاريخ څخه نه اخيستل کېــږي، چــې دا نظــام پلــی شــوی وو او کــه نــه، بلکې له فقهې څخه اخيســتل کېــږي، ځکــه د زمــانې پــه هــر عصــر کــې

څه ستونزې موجـــودې وې، دا ســـتونزې د نظـــام پـــه واســـطه حـــل کېـــدې، پس آن تر دې چـــې مـــورږ دا پېژنـــو چـــې کـــوم دی هغـــه نظـــام چـــې دغـــه ســـتونزې وربانـــدې معالجـــه کېـــږي؟ مـــورږ پـــه دې اړه تـــاريخي پېښـــو تـــه مراجعه نه کوو، ځکه چـــې دا مـــورږ تـــه د اخبـــار پـــه ډول رالېـــږدول کېـــږي، بلکې اړينه ده چې هغه نظام تـــه مراجعـــه وکـــړو چـــې هغـــه اســـلامي فقـــه ده او هغه پلی کېده. دې ته په مراجعـــې ســـره مـــورږ هـــېڅ بـــل داســـې نظـــام نـــه شو موندلای چې مســـلمانانو دې لـــه نـــورو څخـــه اخيســـتی وي، يـــا داســـې کوم نظام چـــې مســـلمانانو پـــه خپـــل اختيـــار ســـره را مـــنځ تـــه کـــړی وي، بلکې مومو چـــې ټـــول هغـــه شـــرعي احکـــام دي چـــې لـــه تفصـــيلي دلايلـــو څخه اســـتنباط شـــوي دي، ځکـــه مســـلمانانو لـــه ضـــعيفو روايتونـــو څخـــه د فقهې د سوچه والـــي ســـخت حـــرص درلـــود، يعنـــې لـــه ضـــعيفو اســـتنباطونو څخه، آن تر دې چې پـــه ضـــعيف قـــول بانـــدې يـــې لـــه عمـــل څخـــه منـــع وکړه، آن که هغه د مطلق مجتهد نظر هم وي.

له همدې املـــه پـــه ټولـــه اســـلامي نـــړۍ کـــې لـــه اســـلامي فقهـــې پرته بل تشريعي نه پيـــدا کېـــږي، بلکـــې څـــه چـــې موجـــود دي هغـــه يـــوازې اسلامي فقه ده. نه په امـــت کـــې يـــوازې داســـې فقهـــي نـــص ليـــدل کېـــږي چې له هغه سره بل نـــص ونـــه مونـــدل شـــي، چـــې پـــه دې دلالـــت وکـــړي چې امت په خپل تشريع کې له دغه نـــص پرتـــه لـــه بـــل څـــه څخـــه کـــار نـــه دی اخيستی.

او تاريخ ته چـــې کومـــه کتنـــه جـــواز لـــري، هغـــه د پلـــي کولـــو د څرنګوالي د لټولـــو لپـــاره روا او ســـمه ده. د دې امکـــان شـــته چـــې تـــاريخ ځينې سياسي پېښـــې ذکـــر کـــړي او پـــه هغـــه کـــې د پلـــي کېـــدو کيفيـــت وڅېړل شي. مګر دا هم تر هغـــه روا نـــه ده، ترڅـــو چـــې پـــه دقيقـــې څېړنـــې

سره خپله له مسلمانانو څخه وانه خيستل شي. د تاريخ لپاره لومړی تاريخي کتابونه، دويم آثار او نښې او دريم روايت د دريو مصادر يا سرچينو په توګه کاروو. دا سمه نه ده چې تاريخي کتابونه مطلق مصدر وبولو، ځکه دې په ټولو زمانو کې سياسي ظروفو ته سر ټيټ کړی دی، په دروغو باندې ورباندې حاشيې ليکل شوې دي، يا د هغه چا په پلوي چې دا کتابونه د هغه په زمانه کې ليکل شوي دي، يا د هغه چا په ضد چې ورڅخه کيسه کوي د نورو په زمانو کې ليکل شوي دي، دې ته نږدې دليل په مصر کې د علوي کورنۍتاريخ دی، چې له ۱۹۵۲ زيږديز کال څخه مخکې ورته يو ځلانده تصوير و، خو له۱۹۵۲ زيږديز کال څخه وروسته يې دغه تاريخ بدلون وموند، تور او د تېر تاريخ برعکس شو. همدا راز زمونږ په عصر او يا زمونږ څخه مخکې د سياسي پيښو تاريخ. له همدې امله دا سمه نه ده چې د تاريخ لپاره د تاريخ کتابونه د مصدر په توګه وکارول شي، آن تر دې که هغه شخصي يادښتونه هم وي چې خاوندانو يې خپله ليکلي وي.

اما دويمه سرچينه، آثار او نښې که په پاک او شفاف ډول ولوستل شي، نو له يو څه څخه د يوه تاريخي حقيقت تصوير ورکوي، سره د دې که دا تاريخي تسلسل نه شي جوړولای، مګر د ځينو پيښو په ثبوت باندې دلالت کوي. د مسلمانانو په خاورو کې د دوی د آثارو او نښو له څېړنې څخه هغه که ودانۍ، وسايل او يا نور څه وي، ټول تاريخي آثار او نښې بلل کېږي، دا په دې باندې قطعي دلالت کوي چې دا په ټوله اسلامي نړۍ کې نه شي رامنځ ته کېدای بلکې د اسلام، اسلامي نظام او يا اسلامي احکامو په واسطه رامنځ ته

شوي، د مسلمانانو ژوند، عـيش، پـه هغـو كـې تصـرف او نـور ټـول يـې پرته له اسلام څخه بل څه نه و.

اما دريېمـه سـرچينه يـا مصـدر (روايـت) دا لـه هغـو صـحيحو سرچينو څخه ګڼل کېـږي چـې كـه روايـت يـې سـم وي، بـاور وربانـدې كېږي، په دې كې د هغـه لارې پيـروي كيـږي چـې د حـديث پـه روايـت كې وربانديې تګ شـوى وي. پـه همـدې اسـلوب سـره تـاريخ هـم ليكـل كېږي. له همدې امله ليـدل كيـږي، چـې مسـلمانانو د تاليفـاتو د پيـل پـر مهال، د روايـت طريقـه وكارولـه، ځكـه پخـواني تـاريخي كتابونـه لكـه، طبري تاريخ، سيرة ابـن هشـام او دې تـه ورتـه نـور كتابونـه پـه همـدې اسلوب باندې تاليف شول.

پـه همـدې اسـاس مسـلمانانو تـه روا نـه ده، چـې د دوى زامـن تـاريخ لـه دا ډول كتـابونو، تاليفـاتو او سـرچينو څخـه زده كـړي، لكـه چې له تاريخي كتـابونو څخـه د اسـلامي نظـام د تطبيـق د بحـث اخيسـتل روا نه دي. له همدې څخه دا جوتيږي چـې پـه ټولـو زمـانو كـې بـل څـه نه بلكې يوازې اسلام په اسلامي امت باندې پلى شوى دى.

پرتـه لـه دې چـې كلـه لـومړۍ نړيوالـه جګـړه د متحـدينو پـه برلاسۍ پاى ته ورسېده او اللـورد اللنبـي چـې كلـه بيـت المقـدس ونيـو، ويې ويـل: (اوس صـليبي جګـړې پـاي تـه ورسـېدې.)، لـه دغـه مهـال راهيسې ښكېلاكګر كفـار پـه مـوږ بانـدې د ژونـد پـه ټولـو برخـو كـې پانګوالي نظام پلى كـوي، او غـوارې چـې د تـل لپـاره همداسـې برلاسـي وي. له همدې امله اړينه ده چـې دغـه فاسـد نظـام بـدلون ومـومي، كـوم چې د هغه په واسـطه ښـكېلاك زمـوږ پـه هېوادونـو كـې ځـاى نيـولى او پرته له دې مو هېڅ چاره نشـته چـې پـه ټـوليز او تفصـيلي توګـه يـې لـه

ريښو راوباسو، آن تر دې چې په دې و توانيږو چې اسلامي ژوند ته له سره ورستانه شو.

او دا له هغه سطحي فکر څخه دی چې زموږ د نظام پر ځای بل کوم نظام کېږدو، دا هم له ډېر ټيټ فکر څخه دي، چې ګومان وکړو که چېرې امت نظام پرته له عقيدې د ستونزې حل وګڼي، نو اړينه ده چې لومړی بايد امت په اسلامي عقيده منګولې ولګوي او بيا له هغې عقيدې څخه منځته راغلی نظام پلی کړي، نو دا مهال د نظام تطبيق او په عقيده منګولې لګول د پرمختګ او ستونزو د اواري لامل کېږي.

دا د هغه امت په اړه وو، چې د مبداء پر بنسټ جوړ شوی وي، خپل دولت هم پر همدې اساس باندې رامنځ ته کوي، اما د نورو هغو ولسونو او امتونو په اړه، هغوی ته اړينه نه ده چې مبداء ومني او پر ځان يې پلی کړي، بلکې هغه امت ته اړينه ده چې مبداء ومني او نورو ته يې ورسوي، په هر ولس او امت باندې يې پلې کوي، اګر که مبداء ته غاړه هم نه ږدي، ځکه هغه هم همدارنګه ويښېږي او د عقيدې منلو ته ورجذبېږي او په هغه چا چې مبداء پلي کېږي، د مبداء منل شرط نه دي، بلکې په هغه چا چې مبداء پلې کېږي په هغو کې مبداء ته غاړه ايښودل اساسي شرط دی.

او دا خطر دی چې قوميت او کمونيستي نظام غوره کړو، ځکه چې دا له مادي فکرې څخه بېله نه شي اخيستل کېدای، او دا چې هغه بيا نه اغېز او نه پايله لري، نه له مادي فکرې سره يو ځای اخيستل کېدای شي، ځکه چې هغه سلبي فکره ده چې د انسان له فطرت سره تناقض لري او د دې غوښتنه کوي چې اسلامي امت

اسلامي عقيده پرېږدي. دا هم نه ده روا چې موږ سوسياليستي مبداء واخلو او د اسلام روحي ناحيه ولرو، ځکه چې زموږ اخذ نه له اسلام څخه کېږي او نه له سوسياليزم څخه او دا دواړه يو له بل سره تناقض لري، او له هغه څخه چې يې اخلو په هغو کې نقصان رامنځ ته کېږي، ځکه چې موږ داسې نظام اخلو چې هغه جامد دی او هيڅ روح نه لري، بلکې اړينه ده چې اسلام بشپړ له عقيدې او نظامونو سره يو ځای واخيستل شي او کله چې د هغه دعوت لېږدوو د هغه فکري قيادت هم بايد ولېږدوو.

نو زموږ د وينبستيا لاره يوه ده او هغه هم چې اسلامي ژوند بېرته راستون کړو. او د اسلامي ژوند د راستنولو لپاره بله هيڅ لاره نشته مګر د اسلامي دولت رامنځ ته کول، له دې څخه پرته بله لاره نشته، پرته له دې چې اسلام بشپړ واخلو: عقيده واخلو چې لويه غوټه مو پرانيزي، په هغې سره مو د ژوند لرليد متمرکز شي، داسې نظام واخلو چې له همدغې عقيدې څخه راوتلی وي، چې اساس يې بايد د الله ﷻ کتاب او د هغه د رسول ﷺ سنت وي او ثروت يې ثقافت وي، هغه هم اسلامي ثقافت، چې له فقهې، حديث، تفسير، ژبې او نورو څخه اخيستل شوی وي، او دې ته پرته له دې بله لاره نشته، څو اسلام په بشپړه توګه په هر ځای کې ايجاد شي، آن تر دې چې فکري قيادت امت او دولت په ټوليز ډول ولېږدوي، موږ نړۍ ته د دغه فکري قيادت په لېږدولو باندې راپورته شوي يو.

دا د وينبتيا او نهضت لپاره يوازنۍ لاره ده چې: د اسلامي ژوند د بېرته راستنولو لپاره اسلامي فکري قيادت ټولو مسلمانانو ته او بيا ټولو خلکو ته د اسلامي دولت له لارې ولېږدول شي.

د اسلامي دعوت څرنګوالی

مسلمانان له دې امله وروسته نه دي پاتې چې دوی په خپل دين باندې منګولې لګولې دي، بلکې هغه وخت د دوی وروسته پاتې والی پيل شو، کومه ورځ چې دوی په دين باندې منګولې لګول پرېښودل او په دې هکله يې سستي وکړه او پردي فرهنګ او تمدن ته يې غاړه کېښوده، ترڅو د دوی هېوادونو ته دغه پردي ثقافتونه ننوزي. د غرب مفاهيمو د دوی ذهنونه هغه مهال ونيول کله يې چې ذهنونه له اسلامي مخکښ فکر څخه خالي شول، اسلام ته يې له دعوت څخه مخ واړولو او د اسلامي حکمونو په پلي کولو کې لار ورکي شول. نو اړينه ده چې يو ځل بيا اسلامي ژوند ته مخه کړي، ترڅو يو ځل بيا په خپلو پښو ودرېږي او ويښ شي، تر هغه به دا اسلامي ژوند بېرته راستون نه شي، ترڅو چې اسلامي دعوت د مخکښ اسلامي فکر په واسطه و نه رسول شي او په همدې دعوت سره يو اسلامي دولت جوړ کړي چې اسلامي مخکښي د اسلام د دعوت په لېږدولو کې را منځ ته کړي.

او دا څرګندونه واجب ده چې د فکري مخکښۍ لېږدونه د اسلامي دعوت په واسطه د مسلمانانو د نهضت لپاره ترسره کېږي او دا ځکه چې يوازې اسلام په نړۍ کې د اصلاح وړتيا لري، حقيقي نهضت نه شي را منځ ته کېدای مګر په اسلام سره، هغه که د مسلمان او يا غير مسلمان لپاره وي، بيا واجب ده چې پر همدې بنسټ دغه فکر تر ټولې نړۍ پورې ورسېږي.

او په دې ټينګار هم واجب دی چې دعوت بايد د نړۍ لپاره د يوې فکري مخکښۍ په څېر ورسول شي، چې له هغو څخه

نظامونه سرچینه واخلـــي او نـــور ټـــول افکـــار پـــه همدغـــه فکـــري مخکښـــې باندې بنا شي او لـــه همدغـــه افکـــارو څخـــه ټـــول هغـــه مفـــاهیم رامـــنځ تـــه شي چې له نړۍ څخه په لرلید کې له استثنا پرته اغېزمن وي.

او اوس هم اسلامي دعـــوت د پخـــوا پـــه څېـــر تـــر خلکـــو ورســـول شي. په رسول الله ﷺ پســـې پـــه داســـې اقتـــدا ســـره چـــې د رســـول ﷺ لـــه لارې د یوه وېښته په اندازه هم پـــه کلیـــاتو او جزیـــاتو کـــې کـــوږ نـــه شـــي. پرته له دې چې د وختونو تـــوپیر تـــه د تـــوپیر پـــه څېـــر وکتـــل شـــي، ځکـــه کوم توپیر چې رامنځ تـــه شـــوی هغـــه د وســـایلو او اشـــکالو تـــوپیر دی، امـــا جوهر او معنی هـــېڅ تـــوپیر نـــه دی کـــړی او هېڅکلـــه بـــه یـــې و هـــم نـــه کړي که هرڅومره وختونـــه یـــو پـــر بـــل پســـې راشـــي او ولســـونه او لیکـــې یې توپیر ومومي.

له همـــدې املـــه د اســـلامي دعـــوت لېږدونـــه صـــراحت او زړورتیـــا ته اړتیا لري، قوت او فکر غواړي، ترڅـــو ټـــول هغـــه څـــه لـــه منځـــه یوســـي، کوم چې له فکرې او طریقې ســـره تـــوپیر لـــري او بـــې لـــه دې چـــې پـــایلو او اوضاع ته وکتل شـــي د نـــورو فکرونـــو او دینونـــو بـــاطلوالی هـــم پـــه ډاګـــه شي.

د اسلامي دعوت رســـول دا غـــواړي چـــې بـــې لـــه دې چـــې ولـــس ورســـره موافقـــه او یـــا مخالفـــت کـــوي، مطلـــق ســـیادت دې لـــه اســـلامي ایډیالوژۍ سره وي، کـــه د خلکـــو دودونـــو او یـــا خوښـــې تـــه وکتـــل شـــي او که یې مات کړي، خلـــک یـــې کـــه ومنـــي او کـــه یـــې رد کـــړي. نـــو د دعوت رسوونکی به ولس تـــه چاپلوســـي او غـــوړه مـــالي نـــه کـــوي. نـــه بـــه یې له هغه کسانو چـــې د چـــارو واګـــې یـــې پـــه لاس کـــې دي پټـــوي او نـــه به یې مجملوي. نه به یـــې د خلکـــو لـــه دودونـــو او تقلیـــدونو ســـره همغـــږي

کوي او د خلکو په ردولو او منلـو بـه يـې فکـر نـه کـوي. بلکـې يـوازې په مبدأ باندې به منګولې لګـوي او د مبـداء لـه مخـې بـه مسـايل روښـانه کوي بې له دې چې له مبداء پرتـه بـل څـه تـه حسـاب وکـړي او د نـورو ايډيالوژيو خاوندانو ته داسې نـه ويـل کيـږي چـې پـه خپلـو مبـداء ګـانو باندې پاتې شئ، بلکې پرتـه لـه اکـراه څخـه بايـد دې خـوا تـه را وبلـل شـي ترڅـو حـق لارې تـه را واوړي، ځکـه چـې دعـوت د دې غوښـتنه کوي چې سيادت بايد يوازې له اسلام سره وي نه له نورو سره:

هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوۡ كَرِهَ ٱلۡمُشۡرِكُونَ ﴿٣٣﴾

"الله هغه ذات دی چې خپل رسول يې له هدايت او حق دين سره را استولی ترڅو پر ټولو باطلو دينونو باندې برلاسی شي، که څه هم مشرکين يې بد ويني." التوبه، ۳۳

نو ګورو چې رسول ﷺ نـړۍ تـه لـه رسـالت سـره پـه ښـکاره او ننګوونکې توګه او په حـق بانـدې ايمـان لرونکـي تـه چـې هغـه تـه يـې دعوت کولو، ټولې نـړۍ تـه يـې ګـواښ وکـړ. لـه سـور پوسـتو او تـور پوستو ټولو سـره يـې د جګـړې اعـلان وکـړ. بـې لـه دې چـې د هغـوی تقليدونو، عادتونو، عقيدو، دينونـو، تـه پـام او درنـاوی وکـړي او يـا يـې هم چارواکو او ښارونو ته پاملرنه وکـړي. پـه اسـلام بانـدې يـې لـه خپـل رسالت څخه بل هيڅ شي ته پـام و نـه کـړ. لـومړی يـې پـه قريشـو پيـل وکړ، د دوی په خدايانو کـې يـې عيـب پلټنـه پيـل کـړه او د دوی عقايـد يې له ننګونې سره مخ کـړل او هغـې تـه يـې عبـادت د بـې عقلانـو کـار وباله. حال دا چـې هغـه تـر ټولـو يـوازې کـس وو، هغـه (ص) نـه کـوم

تياری، نه مرستندوی او نه يې هم كومه بله وسله درلوده، يوازې په اسلام باندې يې عميق ايمان درلود او هغې ته يې خلک رابلل. نوموړي د عربو په عادتونو، دودونو، تقليدونو، دينونو او عقيدو باندې د دوی چارې منظمې نه كړې او نه يې دوی ته د هغو د يوې برخې د عملي كولو اجازه وركړه او نه يې هم د هغو په عملي كولو كې له چا سره مراعات وكړ.

همدا راز د دعوت لېږدوونكی له هر څه څخه تېرېدونكی او ننګوونكی وي، لكه: د عادتونو، رواجونو، تقليدونو، مستقيمو افكارو او ناسمو مفاهيمو ننګوونكی، د عامه نظر ننګوونكی كله چې خطا وي، كه د مبارزې توان ورسره ولري، د عقايدو او دينونو ننګوونكی كه د هغو د اهل د تعصب له تېري سره مخ شي او د جامدينو د بې لارۍ د كينې ننګوونكی وي. د اسلامي دعوت لېږدونه د احكامو د پلي كولو حرص غواړي چې په بشپړه توګه احكام پلي شي، په هېڅ شي كې تساهل نه كوي كه څېرې ډېر واړه هم وي، د دعوت لېږدوونكی هېڅ غوړه مالي او آسانتيا نه مني، نه تفريط خوښوي او نه تأجيل، بلكې امر په بشپړه توګه اخلي، په بيړه پای وركوي، په حق كې د هېڅا شفاعت نه مني، له دې امله رسول ﷺ د ثقيف د وفد دا غوښتنه ونه منله چې تر دريو كلونو پورې به د دوی لات بت نه ماتوي او دا چې كه په اسلام كې داخل شي نو له لمانځه څخه به بښل كېږي او دا يې هم ورسره ونه منله چې لات ورته د دوو كلونو لپاره او بالاخره د يوې مياشتې لپاره پرېږدي، له دغو ټولو سره يې مخالفت وكړ، مخالفت يې قطعي وو، هېڅ شک او آسانتيا په كې نه وه، ځكه انسان كه ايمان راوړي او كه يې رانه وړي، پايله

يې يــا جنــت ده او يــا دوزخ، خــو رســول ﷺ دا ورســره ومنلــه چــې د دوی بت لات به خپله نــه مــاتوي خــو ابوســفيان او مغيــره ابــن شــعبه يــې وکيلان کــړل ترڅــو لاړ شــي او د دوی بــت مــات کــړي. هــو هېڅکلــه يې بل څه نه منل يوازې بشپړه عقيده بــه يــې منلــه او هغســې اجــرا بــه يــې منله چې تمه به يې کېده، امــا وســيله او شــکل د کړنــې يــې ورســره منلــو، ځکه چــې هغــوی د عقيــدې حقيقــت تــه نشــوای رســېدای. نــو اســلامي دعــوت بــه خامخــا د فکــرې د بشــپړتيا او کمــال د پاينبــت لپــاره هڅــه کوله، همدا راز يې د هغې د اجــرا پــه بشــپړتيا کــې بــې لــه کــومې نرمــۍ ښخه هڅه کوله، ترڅو فکــره او طريقــه پــه بشــپړه توګــه عملــي شــي او د دغه کار لپــاره بــه يــې لــه خپلــې خوښــې ســره ســم وســايل او اســاليب کارول.

اسلامي دعــوت غــواړي چــې هــر عمــل د يــوې ټــاکلې مــوخې لپاره وکاروي، يعنې د دعــوت لېږدوونکــي بــه تــل د دغــې مــوخې تصــور کوي، تل به د دغې موخې د ترلاسه کولــو لپــاره هڅــې کــوي، تــل بــه پــه خپلو کړنو مواظبت کــوي چــې هــېڅ آرام بــه نــه مــومي ترڅــو يــې دغــه موخه نه وي تر لاسه کړې. لــه همــدې املــه دعــوت کــوونکی يــوازې پــه فکر نه راضي کېږي ترڅــو عمــل هــم ورســره ملګــری نــه شــي، کــه لــه فکر سره عمل نه وي يــوازې خيــالي فلســفه ورتــه ښــکاربږي چــې مخــدره وي او همــداراز يــوازې پــه فکــر او عمــل دواړو بانــدې هــم نــه راضــي کېږي ترڅو موخــه ونــه لــري، ځکــه يــوازې يــو تــاوېچ حرکــت ورتــه ښکاري چې بالاخره په جمــود او نــاهيلۍ پــای تــه رســېږي، بلکــې پــه دې ټينګار کوي چې عمل فکــر تــه نــژدې وي او دا چــې فکــر او عمــل ســره يو ځای وي، ترڅو هغه موخــه چــې تــر لاســه کــوي عملــي وګــوري او د

شتون لپاره ځان ورښکاره کړي. رسول ﷺ په مکه کې فکري مخکښي تر خلکو ورسوله، تر هغه پورې چې د مکې په ټولنه کې يې دا وموندل چې دلته اسلام د ټولنې لپاره د يوه نظام په توګه نه شي پلی کېدی، نو د مدينې په ټولنه کې يې کار پيل کړ، بيا يې هلته دولت جوړ کړ، اسلام يې پلی کړ، خپل رسالت يې ورسولو، امت يې دې ته تيار کړ چې له ده وروسته يې نوري نړۍ ته ورسوي، په هغه لاره يې حرکت وکړ، چې ده ﷺ ورته رسم کړې وه. له همدې امله کله چې د مسلمانانو خليفه نه وي د اسلامي دعوت لېږدونه په بشپړه توګه نه ترسره کېږي. نو د اسلامي ژوند د بېرته جوړولو لپاره بايد د اسلامي دولت د جوړښت لپاره ډېره هڅه وشي، ځکه هغه اسلام پلی کوي، رسالت نړۍ ته رسوي، نو له دې امله بيا د اسلامي ژوند له بېرته ژوندي کولو لپاره دعوت د دولت په واسطه نړۍ ته د اسلامي دعوت لېږدونه پيل کېږي، چې له سيمه ييز دعوت څخه په نړيوال دعوت بدلون مومي.

اسلام ته دعوت د عقايدو له اصلاح او له الله ﷻ سره د اړيکې له موندلو او انسانانو ته د دوی د ستونزو د حل له ښودلو پرته نه شي ترسره کېدای، دغه دعوت بايد د ژوند په ټولو ډګرونو کې ترسره شي. رسول ﷺ به په مکه کې خلکو ته دغه آيتونه تلاوت کول:

تَبَّتۡ يَدَآ أَبِي لَهَبٖ وَتَبَّ ﴿١﴾

إِنَّهُۥ لَقَوۡلُ رَسُولٖ كَرِيمٖ ﴿٤٠﴾

"دا د عزتمند رسول وینا ده" **الحاقه، ۴۰**

وَمَا هُوَ بِقَوۡلِ شَاعِرٖۚ قَلِيلٗا مَّا تُؤۡمِنُونَ ﴿٤١﴾

"نه د کوم شاعر وینا خو ډېرکم خلک ایمان راوړي." **الحاقه، ۴۱**

او په مکه کې به یې دا قول هم ورته وایه:

وَيۡلٞ لِّلۡمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾ ٱلَّذِينَ إِذَا ٱكۡتَالُواْ عَلَى ٱلنَّاسِ يَسۡتَوۡفُونَ ﴿٢﴾

وَإِذَا كَالُوهُمۡ أَو وَّزَنُوهُمۡ يُخۡسِرُونَ ﴿٣﴾

"تباهي ده کموونکو لره کله چې له خلکو نه څه اخلي نو پوره یې اخلي او کله یې چې پرې پلوري نو کموي یې." **المطففین، ۱-۳**

او دا به یې تلاوت کاوه:

إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُمۡ جَنَّٰتٞ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۚ

ذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡكَبِيرُ ﴿١١﴾

"په رینښتیا سره هغه کسان چې ایمان یې راوړی او نېک عمل کوي، هغوی لره جنتونه دي چې ترې لاندې به نهرونه بهېږي او همدغه لوی بریالیتوب دی." **البروج، ۱۱**

او په مدینه منوره کې یې بیا دا ورته تلاوت کاوه:

وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ ...

همدا راز به یې دا ورته تلاوت کاوه:

ٱنفِرُواْ خِفَافًا وَثِقَالاً وَجَـٰهِدُواْ بِأَمۡوَٰلِكُمۡ وَأَنفُسِكُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٌ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٤١﴾

"ووزئ سپک او درانده او د الله په لاره کې په خپلو مالونو او ځانونو سره جهاد وکړئ." **التوبه، ۴۱**

او دا به يې ورته لوست:

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيۡنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَٱكۡتُبُوهُۚ ...

"اې مؤمنانو کله چې تر ټاکلې مودې پورې پور ورکوئ نو ويې ليکئ." **البقره، ۲۸۲**

او دا به يې ورته لوست:

كَيۡ لَا يَكُونَ دُولَةَۢ بَيۡنَ ٱلۡأَغۡنِيَآءِ مِنكُمۡۚ ...

"ترڅو ستاسې مالدارانو په لاس کې مال او ثروت زيات نه شي." **الحشر، ۷**

او دا به يې وايه:

لَا يَسۡتَوِيٓ أَصۡحَـٰبُ ٱلنَّارِ وَأَصۡحَـٰبُ ٱلۡجَنَّةِۚ أَصۡحَـٰبُ ٱلۡجَنَّةِ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ ﴿٢٠﴾

"دوزخيان او جنتيان سره برابر نه دي، جنتيان بريالي وي." **الحشر، ۲۰**

له همدې امله اسلامي دعوت پرته له دې چې انسانانو ته نظامونه او د دوی د ستونزو د اواري لپاره غوره لارې ورکوي او د ژوند ستونزې يې وربانديې اواريږي، بل څه نه دی. ځکه چې د اسلامي دعوت د برياليتوب راز په دې کې دی چې د انسان ژوند د

یوه ژوي په توګه د هغه ټولي ستونزې د یوه انسان په توګه حل کوي او د هغه په ژوند کې بشپړ بدلون راوړي.

او د دې دعوت داعیان او بلونکي تر هغې پورې دغه مسؤلیت نه شي ترسره کولای، ترڅو چې په خپلو نفسونو کې د کمال تخم و نه کري او حقیقت پسي هڅه ونه کړي، تل یې ونه لولي، نا آشنا او ناسم ټکي ترې لرې نه کړي او صاف او پاک دین خلکو ته وړاندې نه کړي، ترڅو پاک او صاف افکار چې د بریالیتوب او د بریالیتوب د دوام ضامن دي را څرګند شي.

بیا هم د دعوت دغه بار ته باید په دې نیت اوږه ورکړي چې واجب د واجبو په څېر ادا کړي څکه چې الله ﷻ وربانـدې مکلف کړي دي او په داسې حال کې یې ومني چې د الله ﷻ د خوښی زیری ورکوونکي وي، نه دا چې د خپلو کړنو د جزاء غوښتونکي وي، نه له خلکو څخه د شکرېې او مننې تمه کوونکي وي او د الله ﷻ له خوښې پرته بل هېڅ شی نه پېژني او نه یې غواړي.

اسلامي فرهنګ او تمدن

د فرهنګ او مدنيت تر منځ توپير شته، فرهنګ له ژوند څخه د مفاهيمو مجموعې ته ويل کېږي او مدنيت د محسوسو څيزونو هغه مادي شکلونه دي چې د ژوند په چارو کې کارول کېږي. فرهنګ له ژوند څخه د ځانګړي لرليد څخه منځ ته راځي، په داسې حال کې چې مدنيت خاص او عام وي. نو هغه مدني شکلونه چې له فرهنګ څخه اخيستل کېږي لکه ځينې تماثيل (مجسمې) خاص مدنيت بلل کېږي او هغه مدني شکلونه چې د علم له پرمختګ، تخنيک او پراختيا څخه لاس ته راځي عام مدنيت بلل کېږي او ځينې بيا نړيوال وي لکه علم او تکنالوژي، چې په ځانګړو ملتونو پورې تخصيص نه مومي.

د فرهنګ او مدنيت تر منځ دا ډول بېلتون بايد تل داسې وڅېړل شي، لکه چې د هغه د مدني شکلونو تر منځ کوم چې له فرهنګ او يا هم چې له علم او ټکنالوژۍ څخه سرچينه اخلي. له دې امله د مدنيت د خپلولو پر مهال بايد د هغه د شکلونو تر منځ بايد توپير وڅېړل شي او همدا راز د فرهنګ او مدنيت تر منځ توپير هم وموندل شي. نو هغه غربي مدنيت چې له علم او ټکنالوژۍ څخه لاس ته راغلی د هغې په خپلولو کې هېڅ مانع نه شته. اما هغه غربي مدنيت چې د غربي ټولنې له فرهنګ څخه سرچينه اخلي هېڅکله د هغه خپلول جواز نه لري، ځکه چې غربي فرهنګ او ټولنه له اسلامي فرهنګ او ټولنې سره په بنسټ، له ژوند څخه په تصوير او د انسان د نېکمرغۍ په معنا کې يو له بل سره تناقض لري.

غربـي فرهنـګ او ټولنـه لـه ژونـد څخـه د ديـن د بېلـوالي پـر بنسټ ولاړه ده او له دې څخه انکار کـوي چـې ديـن پـه ژونـد کـې کـوم اغېز لري، نو له دې ځايه يـې لـه دولـت څخـه د ديـن د بېلتـون فکـره را پنځولې ده او له هغه چا سره چې ديـن لـه ژونـد څخـه بېـل بـولي طبيعـي شته او په ژوند کې د ديـن لـه اغېـز څخـه منکـر دي. نـو پـر دې بنسـټ ژوند کوي او د ژونـد نظـام جـوړوي. لـه ژونـد څخـه يـې تصـوير هـم منفعت او ګټـه ده، ځکـه دا يـې د خپلـو اعمـالو معيـار او مقيـاس بللـی دی. نو لـه همـدې املـه نفعيـت د دوی پـه نظـام او ټولنـه کـې ښـکاره مفهـوم ګرځېـدلی، ځکـه چـې دوی لـه ژونـد څخـه يـوازنی د منفعـت تصور لري. له همـدې املـه دوی تـه نېکمرغـي دا ده چـې يـو انسـان لـه اجناسو او متاع څخه اعظمـي ګټـه پورتـه کـړي او ډېـر اسـباب او وسـايل رامنځ ته کړي.

په دوی کې روحـي ناحيـه فـردي ده نـه ټـوليزه، چـې يـوه ډلـه کسان يې ولـري، هغـه د کليسـا او رجـال کليسـا پـه واک کـې ده، لـه همدې امله په غربـي فرهنـګ کـې اخلاقـي، روحـي او انسـاني ارزښـتونه نشته، هلته يـوازې مـادي او نفعـي ارزښـتونه مونـدل کېـږي، پـه همـدې بنسټ يې انساني اعمال لـه دولـت څخـه پرتـه پـه ځينـو نـورو ارګـانونو پورې وتړل، لکه د سـره صـليب موسسـه، تبشـيري رااسـتول شـوې ډلـې او دوی له ژونـد څخـه ټـول ارزښـتونه لـه منځـه يـووړل يـوازې مـادي ارزښت يې پرېښود چـې پـه هغـه کـې هـم سـود او ګټـه ده. نـو غربـي فرهنګ او ټولنه له ژوند څخه دغه د مفاهيمو مجموعه لري.

اسـلامي فرهنـګ او ټولنـه پـه داسـې اسـاس او بنسـټ ولاړه ده چې د غربي فرهنګ لـه اسـاس سـره تنـاقض لـري، لـه ژونـد څخـه يـې

تصویرونه هم له غربي فرهنګ سره توپير لري، همدا رنګه د سعادت او نېکمرغۍ مفهوم هم د اسلامي فرهنګ او غربي فرهنګ تر منځ بشپړ اختلاف لري. اسلامي فرهنګ په الله ﷻ باندې د ایمان پر بنسټ ولاړ ېږي او هغه د کایناتو، انسان او ژوند لپاره ټاکلی نظام لري، له همدې امله یې زموږ پیشوا حضرت محمد ﷺ د اسلام له دین سره را استولی، یعنې اسلامي فرهنګ یا ټولنه د اسلامي عقیدې پر بنسټ ولاړه ده او هغه په الله ﷻ، ملایکو، کتابونو، رسولانو، د آخرت په ورځ او د خیر او شر په قضا او قدر باندې ایمان درلودل دي. نو عقیده د اسلامي فرهنګ اساس دی او دغه اساس هم روحي دی.

په اسلامي فرهنګ کې د ژوند تصویر د اسلام په هغه فلسفه کې نغښتی دی چې له اسلامي عقیدې څخه سرچینه اخلي، په هغه باندې ژوند او خپلو اعمالو ته دوام ورکوي، دا فلسفه د مادې او روح په یوځایوالي باندې ټینګار کوي، یعنې اعمال د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو په بنسټ ترسره کوي او دا له ژوند څخه د تصویر بنسټ جوړوي.

انساني عمل ماده دی، د عمل د ترسره کولو پر مهال د انسان اړیکه له الله ﷻ سره چې دا کار یا حلال دی او یا حرام همدا خپله روح دی. نو پر همدې سره د روح او مادې تر منځ یوځایوالی راغی او په همدې باندې د مسلمان اعمال د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو سره سم رامنځ ته شول.

له اوامرو او نواهیو سره سم له عمل کولو څخه موخه د الله ﷻ خوښي ده او مطلق منفعت نه دی. اما د یوه عمل ترسره کول د

هغه ارزښت او هدف لپـاره دی چـې سـړی یـې کړلـو تـه اقـدم کـوي او دا ارزښتونه او موخې تر اعمالو پورې فرق کوي.

نو مـادي ارزښـت اوموخـه داسـې ده لکـه چـې یـو سـوداګر د ګټـې لپـاره سـوداګري کـوي، سـوداګري یـې مـادي عمـل دی او د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو سره سـم یـې چـې ترسـره کـوي نـو موخـه یـې د الله ﷻ خوښـي ده او همدغـه موخـه یـې لـه الله ﷻ سـره اړیکـه پیـدا کوي، چې روح بلل کېږي او کوم ارزښـت چـې لـه دغـه عمـل څخـه یـې ترلاسه کوي هغه ګټه ده او دا هم مادي ده.

روحـي ارزښـتونه، پـه لمانځـه، زکـوة، روژه او حـج کـې دي. همـدا راز صـدق، امانـت او وفـا اخلاقـي ارزښـتونه دي او همدارنګـه د غرق شوي کس ژغورنـه او نـور انسـاني ارزښـتونه بلـل کېـږي. انسـان د دې ارزښتونو د ترلاسه کولو لپـاره پـه یـوه کـار لاس پـورې کـوي، حـال دا چې دا د اعمالو لپاره ښه هڅه نـه ده او نـه هـم یـوه ښـه بېلګـه ده چـې انسـان یـې خپلـه موخـه وګرځـوي، بلکـې د عمـل ارزښـت دی چـې د عمل د ډولونو په اختلاف سره اختلاف کوي.

سـعادت او نېکمرغـي بیـا د الله ﷻ د خوښـي تـر لاسـه کـول دي، نه د انسان د لـوړو مـړول. ځکـه چـې د انسـان ټـولې هغـه لـوړې کومې چـې غریـزوي دي او کـومې چـې عضـوي اړتیـاوې دي د انسـان د ذات د ساتنې لپـاره لازمـه وسـیله ده او د دې لـه مړولـو څخـه نېکمرغـي نه رامنځ تـه کېـږي، دا پـه اسـلامي فرهنـګ کـې د ژونـد تصـویر دی او دا هغـه بنسـټ دی چـې د ژونـد تصـویر وربانـدې ولاړ دی او همـدا د اسـلامي فرهنـګ بنسـټ جـوړوي. دا لـه غربـي فرهنـګ سـره بشـپړ اختلاف او تنـاقض لـري، نـو ټـول هغـه مـدني شـکلونه چـې لـه دغـه

فرهنګ څخــه راوزي لــه هغــه مــدني شــکلونو ســره بشــپړ تنــاقض لــري کوم چــې لــه غربــي فرهنــګ څخــه ســرچينه اخلــي. د بېلګــې پــه ډول تصوير يو مــدني شــکل دی، غربــي فرهنــګ د يــوې لــوڅې ښــځې داســې تصوير جوړوي چــې ټــول فتنــه اچــوونکي اندامونــه يــې ښــکاري او دا يــو مدني شکل ګڼي، له ژوند څخه يــې د ښــځې پــه اړه لــه مفــاهيمو ســره هــم سمون خوري، له همــدې املــه يــې غربيــان يــې عــزت کــوي او يــو فنــي مدني شکل يې بولي او فنــي قطعــه هغــه څــه دي چــې د فــن شــروط پــوره کړي ولې همدغــه تصــوير د اســلام لــه فرهنــګ ســره متنــاقض دی او پــه ژوند کې يې له ښځې څخــه د مفــاهيمو ســره پــه ټکــر کــې دی او دې تــه هغه ملکيت ويل کېږي چــې بايــد مصــوون وســاتل شــي، نــو لــه همــدې امله دا ډول تصــوير منــع کــوي ځکــه چــې دا نــوع غريــزه اغېزمنــوي او بالاخره د اخلاقي ستونزو لامل کېږي.

همداراز که يو مســلمان د يــوه کــور اراده وکــړي چــې پــه کــې و اوســېږي دا هــم يــو مــدني شــکل بلــل کيــږي، نــو دا مســلمان دا مراعاتوي چې ښځه يې بايد بهــر تــه ښــکاره نــه شــي، نــو ورڅخــه دېوالــل تــاووي، دا د يــوه غربــي پــر خــلاف عمــل دی او دی د دې مراعــات د خپل فرهنګ له مخې نه کــوي. همــدا راز ټــول هغــه مــدني اشــکال لکــه، تماثيل او ورتــه څيزونــه چــې لــه غربــي فرهنــګ څخــه اخيســتل کيــږي. همدا راز هغه جامې چــې پــه کفــارو پــورې خاصــې دي، نــو لــه دې املــه چې د کفارو جامې دي مســلمان تــه يــې اغوســتل روا نــه دي. ځکــه چــې دا هم له ځان سره يو ځانګړې لرليــد لېــږدوي، کــه داســې نــه وي نــو بيــا هغه ټاکلې جامې بلل کېږي نــه د کفــر پــر اعتبــار، بلکــې هغــه د اړتيــا او

زينت له مخې کاروي او په دې کې بيا عام مدني اشکال راځي چې استعمال يې جايز دی.

هغه مدني شکلونه چې له علم او ټکنالوژۍ څخه لاس ته راغلي دي لکه رسنۍ، طبي او تخنيکي وسايل، ډکور او دې ته ورته نور شکلونه، دا نړيوال مدني شکلونه دي چې په اخيستلو کې يې د هيڅ شي رعايت نه کيږي ځکه چې دا له فرهنګ څخه نه دي راوتلي او نه په فرهنګ پورې تړاو لري.

نن چې د غربي فرهنګ په وړاندې کوم تبښتوونکی نظر په نړۍ کې حاکم شوی مونږ ته راښيي چې غربي نړۍ د انسانيت لپاره ډاډ او هوساينه نه شي راوستلای. بلکې د دې پرخلاف دوی د بشري نړۍ د ننني بدبختۍ لامل شوي دي او دغه ته لا دوام ورکوي. هغه فرهنګ چې د انساني فطرت پر خلاف د دين او ژوند د بېلتون پر بنسټ ولاړ وي او روحي ناحيې ته په هيڅ ارزښت نه وي قايل او ژوند ورته يوازې په ګټه کې متصور وي او په ژوند کې د انسان او انسان تر منځ اړيکه يوازې او يوازې ګټه بولي، دا ډول فرهنګ له بدبختۍ پرته بله هيڅ پايله نه لري، نو تر هغه چې دا ډول ګټه بنسټ وي نو شخړې په کې حتمي وي او په دې لاره کې مبارزه هم طبيعي ده او د بشر تر منځ د اړيکو په ټينګولو باور هم طبيعي دی. نو له همدې امله د دغه فرهنګ اهل طبيعي ښکېلاک کوي، ګډوډ اخلاق لري، ځکه چې يوازې ګټه د دوی د ژوند بنسټ جوړوي. په طبيعي ډول له ژوند څخه اخلاق د روحي ارزښتونو په ځير منفي کيږي او ژوند د مبارزې، تيري، ښکېلاک او رقابت پر بنسټ دوام مومي. د ننني نړۍ د بشر په نفسونو کې چې کومې

روحي ستونزې رامنځ ته شوې دي، تلنۍ کشمکش او پرلپسې پېټ شر د غربي فرهنګ پر پایلو ښه دلایل دي. کوم چې په ننني نړۍ باندې حکم کوي او همدغه د انساني ګواښونو د پایلو لامل شوی دی.

اسلامي فرهنګ ته په کتلو سره دا جوتېږي چې له اوومې زېږدیزې څخه د اتلسمې زېږدیزې پېړۍ تر وروستیو پورې مور ته را ښيي چې هېڅکله مستعمره نه وو او بلکې په طبیعت کې یې هم استعمار شتون نه درلود، ځکه چې دوی د مسلمانانو او نورو تر منځ توپیر نه کولو، د ټولو ولسونو لپاره یې عدالت تضمین کړی وو او دغه مسئله چې په دغه اوږده دوره واکمني کې ثابته ده. ځکه چې دا فرهنګ په روحي بنسټ باندې ولاړ دی کوم چې ټول ارزښتونه په کې راټولېږي او تحقق مومي: لکه مادي، روحي، اخلاقي او انساني. او په ژوند کې تر ټولو دروند وزن د عقیدې وي. له ژوند څخه یې تصور د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو څخه رامنځ ته شوی وي، د نېکمرغۍ معنی ورته د الله ﷻ خوښي وي. بیا به دغه اسلامي فرهنګ په ټولنه حاکم شي لکه څنګه چې پخواورباندې حاکم و، او همدا به د نړۍ د ستونز کفالت کوي او په ټولیز ډول به د انسانانو لپاره رفاه او هوساینه راوړي.

اسلامي نظام

اسلام هغه دین دی چې الله ﷻ د محمد ﷺ په واسطه د انسانیت د ټول ژوند د تنظیم او سمون لپاره رالېږلی دی، دغه دین د انسان اړیکې د هغه له رب او خالق، له بل انسان او له خپل ځان سره تنظیموي. له خپل خالق سره د ده اړیکې له عقیدې او عباداتو، له ځان سره یې اړیکې له اخلاقو، خوراکي توکو، څښاک او جامو او له بل سره یې اړیکې له معاملاتو او عقوباتو څخه عبارت دي.

نو اسلام یوه ایډیولوژي یا مبداء ده چې د ژوند ټولې چارې سنبالوي، نه لاهوتي دین دی او نه له کهنوتیت سره د لامل له مخې کوم تړاو مومي. اسلام په دیني استبداد او زورواکۍ یا اوتوکراسي باندې هم پښه اېښې او نه یې مني. له همدې امله په اسلام کې داسې کوم ټولی چې د دین رجال یا د دنیا رجال و بلل شي نشته، بلکې ټول هغه کسان چې اسلام ته غاړه ږدي، یو رنګ مسلمانان دي او د دین په وړاندې ټول یو شی دي. نو روحیون او زمنیون کسان هم په کې نشته.

په اسلام کې روحي ناحیه دا ده چې توکي او شیان د خالق مخلوق وبلل شي او د هغه په امر یې تدبیر کېږي. ځکه که په کایناتو، انسان، ژوند او دې ته اړوندو څیزونو کې ژور نظر واچول شي، نو لیدل کېږي چې انسان دغو ټولو څیزونو ته سخت ناقص، عاجز او اړ دی او همدا مسئله په دې دلالت کوي چې دا ټول د یوه خالق مخلوق دي او د هغه ذات په امر سره یې تدبیر کېږي. انسان باید چې د نورو په څېر په ژوند کې خپلې غریزې او عضوي غوښتنې د یوه نظام له مخې تنظیم کړي او دا نظام انسان ځکه نشي جوړولای

چې انسان عــاجز دی او پــه کاینــاتو، ژونــد او خپلــه انســان بانــدې يــې د علم احاطه نشته. ځکــه چــې د انســان لــه خــوا بــه د دې پــه تنظــيم کــې تفاوت، اخــتلاف او تنــاقض وي او همدغــه تنــاقض او تــوپير بــه د انســان د بدبختۍ لامل کيږي. له همــدې املــه دا حتمــي کيــږي چــې نظــام بايــد د الله ﷻ له لوري شي.

نو دا پــه انســان لازمــي ده چــې خپــل اعمــال د هغــه نظــام لــه مخې تنظيم کــړي کــوم چــې د الله ﷻ لــه لــوري څخــه دی، خــو کــه د ګټې له مخې خپل اعمال د يــوه نظــام لــه مخــې عملــي کــړي او هغــه پــه دې اساس نــه وي چــې دا نظــام د الله ﷻ لــه لــوري دی، نــو پــه دې کــې بيا روحي ناحيه نشته. بلکې هېڅ چــاره نشــته چــې انســان پــه خپــل ژونــد کې خپــل اعمــال د الله ﷻ د اوامــرو او نواهيــو لــه مخــې تنظــيم کــړي. يعنې په دې اســاس چــې لــه الله ﷻ ســره يــې اړيکــه درک کــړې وي، تــر دې چې په اعمالو کې يــې روح ومونــدل شــي. يعنــې هــيڅ لاره نشــته چــې انسان خپله اړيکه له الله ﷻ ســره ټينګــه نــه کــړي او پــر دې اســاس چــې له الله ﷻ سره يې داســې اړيکــه ټينګــه کــړې وي چــې اعمــال د هغــه لــه اوامرو او نواهيــو ســره ســم ترســره کــوي، آن تــر دې چــې د اعمــالو د ســرته رســولو پــر مهــال روح ومــومي او خپلــه روح لــه الله ﷻ ســره د اړيکې درک کول دي او لــه مــادې ســره يــې د ګــډولو معنــی دا ده چــې له الله ﷻ سره داســې اړيکــه درک کــړي چــې د اعمــالو د ســرته رســولو پر مهال د هغه اوامر او نــواهي پــر ځــای کــړي، يعنــې داســې اړيکــه چــې دا لــه الله ﷻ ســره اړيکــه ده، نــو عمــل مــاده ده او د ترســره کولــو پــر مهال له الله ﷻ ســره يــې اړيکــه روح ده، نــو کلــه چــې اعمــال د الله ﷻ

له اوامرو او نواهیو سره سم ترسره شي او له الله ﷻ سره اړیکه هم درک شي همدا د مادې او روح ګډون دی.

له همدې ځایه ده چې د غیر مسلمان اعمال د شرعي احکامو پر بنسټ چې له قرآن او سنتو څخه اخیستل شوي دي نه دي صحیح او روح هم نه لري. دلته د مادې او روح د ګډون مسئله هم نشي رامنځ ته کېدای، ځکه چې هغه په اسلام باندې ایمان نه لري، نو له الله ﷻ سره اړیکه نشي ټینګولی، بلکې شرعي احکام یې د داسې نظام په ډول چې خوښ شوی یې دی اخیستي او خپل اعمال یې د هغو له مخې تنظیم کړي دي، د دې پر خلاف مسلمان، چې د هغه اعمال د الله ﷻ د اوامرو او نواهیو له مخې، له الله ﷻ سره د اړیکې له درک سره یو ځای سرته رسوي او د هغه موخه له دا ډول عمل له نظام څخه یوازې ګټه نه بلکې د الله ﷻ خوښي وي. نو له همدې امله په ټولو څیزونو کې روحي ناحیه شتون لري او همدارنګه اعمال د سرته رسولو پر مهال روح لري.

د دې لپاره چې د ټولو لپاره دا موضوع روښانه وي، روحي ناحیه دې ته ویل کېږي چې څیزونه د خالق مخلوق وګڼل شي، ځکه چې پیدا کړي یې دي، یعنې د مخلوق اړیکه له خالق سره او روح د همدغه اړیکې موندل دي، یعنې چې انسان خپله اړیکه له خپل خالق سره درک کړي، همدغه روحي ناحیه او روح دی. یوازې له روح څخه همدا صحیح مفهوم دی او نور ټول په قطعي ډول ناسم دي، نو همدا وخت په کایناتو، انسان او ژوند کې ژور نظر اچول، صادقو پایلو ته رسېږي، ځکه چې له روح او روحانیت څخه به مو سم مفهوم ترلاسه کړی وي.

ځينو دينونو بيا كاينات په محسوس او مغيب باندې ويشلي دي، انسان يې له روحي پلوه لوړ او د جسد له پلوه ټيټ ګڼلی، په ژوند کې يې مادي او روحي ناحيې سره بېلې کړې دي. دا سمه ده چې محسوس له مغيب سره متعارض دي او روحي لوړوالی له جسدي پستۍ سره نشي يو ځای کېدلای او ماده له روح څخه بېله ده. نو دغه دواړې ناحيې د دوی په وړاندې سره بېلې دي، ځکه د دوی په طبيعت کې اساسي توپير او تعارض دی او يو ځای والی يې ناشونی دی، نو که څوک يوې ته ترجيح ورکوي د هغه بلې ناحيې وزن کمېږي، له همدې امله د آخرت غوښتونکی بايد روحي ناحيې ته ارزښت ورکړي. ځکه په مسيحيت کې دوه ځواکونه را پورته شول: روحي ځواک او زمني ځواک (هغه څه چې د قيصر لپاره دي، هغه قيصر ته ورکړئ او څه چې د الله ﷻ لپاره دي هغه الله ﷻ ته ورکړئ)، نو د دين کسان يې روحي ځواک او کهنوتيان وو او دوی کوښښ کاوه چې زمني ځواک يې په لاس کې ولوېږي، ترڅو روحي ځواک ته هلته هم ترجيح ورکړل شي. له دا ډول وېش څخه د دواړو ځواکونو تر منځ نزاع رامنځ ته شوه، چې په پايله کې رجال دين له روحي ځواک سره مستقل شول او په زمني چارو کې به يې لاسوهنه نه کوله، نو دين له ژوند څخه بېل شو ځکه کهنوتي شو او همدا د دين او ژوند بيلتون وو، د پانګوالی يا کپيټالېزم عقيده همدا ده، د غربي ټولنې او فرهنګ اساس همدا دی او دا هغه فکري قيادت دی چې غربي استعمار يې له ځان سره نړۍ ته لېږدوي او خلک ورته رابولي او د خپل ثقافت ستنې يې ګڼي او په اسلام باندې د مسلمانانو د عقيدې بنسټ وربانډې لړزوي، ځکه دوی اسلام هم

د شمولي قياس لــه لارې پــر مســيحيت ور قيــاس كــوي. پــس ټــول هغــه كسان چــې د ژونــد او ديــن د بېلتــون او د ديــن او دولــت يــا سياســت د بېلتون فكر له ځــان ســره لــري او لېــږدوي يــې، دوى د اجنبــي فكــر لــه فكري قيادت سره مــخ شــوي دي، دوى يــا پــه نېــک نيــت او يــا پــه بــد نيــت مــزدوران شــوي دي او دوى د اســتعمار مــزدوران دي او لــه اســلام څخه جاهل دي او دوى لره يو ميعاد شته.

اما اسلام ټول هغــه شــيان مــادي ګڼــي كــوم چــې د حواســو پــه واسطه درک كېــږي او روحــي ناحيــه يــې دا ده چــې دغــه شــيان د خــالق مخلوقات دي او روح يــې دا دى چــې انســان يــې لــه الله ﷻ ســره اړيكــه درک كوي، نو له همدې امله روحــي ناحيــه لــه مــادي نــاحيې څخــه بېلــه نشي رامنځ ته كېداى، همــدا راز پــه انســان كــې روحــي مينــې او جســدي ستونزې نه رامــنځ تــه كېــږي، بلكــې انســان ځينــې عضــوي غوښــتنې او غريزې لري، چې هغه بايــد پــوره كــړي. لــه غريــزو څخــه د تــدين غريــزه چې يوه مدبر خالق مونــدلو تــه انســان اړ كــوي او دا هــم د انســان طبيعــي عجز دى. د دغه غريزو مړول نــه روحــي ناحيــه بلــل كېــږي او نــه مــادي، بلكې دا يوازې د داســې غريــزو مــړول دي. خــو كلــه چــې دغــه عضــوي غوښتنې او غريــزې د هغــه نظــام لــه مخــې مــړې شــي چــې د الله ﷻ لــه لوري څخه دى نــو اساســا دلتــه لــه الله ﷻ ســره اړيكــه درک شــوې ده او دغــه چــارې روح لرونكــې دي او كــه پرتــه لــه نظــام او يــا د الله ﷻ لــه نظــام پرتــه مــړې شــي، دا يــوازې مــادي مــړول دي چــې د انســان د بدبختۍ لامل كېږي. كه د نــوع غريــزه لــه نظــام پرتــه او يــا د غيــرالله ﷻ د نظام له مخې مړه شــي، نــو دا د انســان د بــدبختۍ لامــل كېــږي او كــه د زواج د هغه نظام لــه مخــې مــړه شــي كــوم چــې الله ﷻ را اســتولى دى،

يعنې د اسلام د احکــامو لــه مخــې ترســره شــي نــو دا زواج بــه د انســان لپاره د ډاډ لامل شي. کــه د تــدين غريــزه لــه نظــام پرتــه او يــا د غيــرالله ﷻ د نظام له مخې مــره شــي نــو انســانان د بتــانو او يــا نــورو انســانانو د عبادت لپاره هڅــه کــوي، چــې دا بيــا د شــرک او کفــر لامــل کيــږي او که د اسلام د احکامو لــه مخــې مــړه شــي نــو عبــادت بلــل کيــږي. لــه همدې امله اړينه ده چې په څيزونــو کــې روحــي نــاحيې تــه پــام وکــړو او ټول اعمال د الله ﷻ د اوامــرو او نواهيــو لــه مخــې پــه داســې حالــ کــې ترسره کړو، چې لــه الله ﷻ ســره يــې اړيکــه درک کــړو نــو دا مهالــ بــه مو اعمال روح ومومي. له همــدې املــه پــه يــوه عمــل کــې دوه شــيان نــه رامنځ ته کيږي، بلکې يو څيــز شــتون لــري چــې هغــه خپلــه عمــل دی، دا چې ته يې يوازې مادي ګڼــې او کــه يــې روح لرونکــی بــولې، دا خپلــه لــه عمل څخه لاس ته نه راځــي بلکــې دا لــه اســلامي احکــامو څخــه لاس تــه راځي، چــې پــه اوامــرو يــې عمــل وکــړي او لــه نواهيــو څخــه يــې ډډه وکړي. نو د مســلمان لپــاره پــه جګــړه کــې د خپــل دښــمن وژل جهــاد بلل کيږي او ثواب وربانــدې اخلــي، ځکــه چــې د دغــه دا عمــل د اســلام د احکــامو لــه مخــې دی او د معصــوم مســلمان نفــس (مســلمان وي او که غير مسلمان) له کوم حــق پرتــه جــرم بلــل کيــږي او د هغــه د عــذاب لامــل کيــږي ځکــه چــې د ده دا عمــل د اســلام د اوامــرو او نواهيــو خلاف دی. حالــ دا چــې دواړه عملونــه يــو ډول دي يعنــې قتــل دی چــې انسان يې ترسره کوي، خو کلــه چــې پــه روحــي توګــه ترســره شــي قتــل عبادت بلل کيږي او که لــه روح پرتــه ترســره شــي نــو عبــادت نــه بلــل کيږي. نو له همدې امله پــه مســلمان بانــدې دا لازمــي شــوې چــې اعمالــ يــې روح لرونکــي وي او د مــادې او روح يوځــايوالی ممکــن امــر نــه

بلکې واجب امر دی او دا جــواز نــه لــري چــې مــاده لــه روح څخــه بېلــه شــي او دا هــم روا نــه ده چــې هــېڅ عمــل دې د الله ﷻ لــه اوامــرو او نواهيو سره سم ترسره نشي په داســې حــال کــې چــې لــه الله ﷻ ســره پــه اړيکه باندې ولاړ وي. ځکه نــو هغــه ټــول ردېــږي چــې روحــي ناحيــه لــه مادي ناحيې څخه بېلوي. پس په اســلام کــې دينــي کســان نشــته او نــه پــه اسلام کې داسې دينــي ســلطه شــته چــې پــه کهنــوتي معنــی بانــدې ولاړه وي او نه هم کومه زمني ســلطه شــته چــې لــه ديــن څخــه بېلــه وي بلکــې اسلام داسې دين دی چې دولــت لــري او هغــه شــرعي احکــام لــري، لکــه د لمانځــه احکــام، همــدا راز د اســلامي احکــامو د اجــرا او د دعــوت د لېږدولو طريقه لري. نــو دا واجبــه ده چــې ټــول هغــه څــه چــې ديــن پــه روحي معنی پورې تړي او لــه سياســت او حکــم څخــه يــې بېلــوي لغــوه او باطل وګڼل شي. پــس هغــه موسســې چــې پــه روحــي نــاحيو بانــدې کــار کوي بايد لغــوه شــي، نــو د جومــاتونو اداره لغــوه کېــږي او د هغــو اداره د معارف تــر اداري لانــدې راځــي، شــرعي او نظــامي محکمــې هــم لغــوه کېږي او يوه واحده قضا ورڅخــه جــوړېږي چــې لــه اســلام پرتــه پــه بــل څه باندې حکم نه کوي، نو د اسلام سلطان يو او واحد سلطان دی.

اســلام عقيــده او نظامونــه دي، عقيــده پــه الله ﷻ، ملايکــو، کتابونو، رســولانو، د آخــرت پــه ورځ او د قضــا او قــدر پــه خيــر او شــر باندې داسې ايمــان چــې د الله ﷻ لــه پلــوه دی. اســلام عقيــده پــه عقــل باندې بنا کړې ده او هغه څــه ده چــې عقــل يــې درک کــولای شــي، لکــه پــه الله ﷻ، د محمــد ﷺ او قــرآن کــريم بانــدې ايمــان او همــدا راز پــه مغيبــاتو بانــدې ولاړه ده، يعنــې هغــه څــه چــې پــه عقــل ســره نــه درک کېــږي لکــه پــه قيامــت، ملايکــو، جنــت، دوزخ بانــدې ايمــان او ورتــه

تسليمي، خو په داسې شان سره چې د دغو ټولو مصدر په عقل سره ثابت دی چې هغه قرآن کريم او متواتر احاديث دي. له همدې امله اسلام عقل د تکليف لپاره اساس ګڼلی.

نظامونه هغه شرعي احکام دي چې د انسان چارې ورباندې سمبالېږي او اسلام د انساني ژوند ټولې چارې منظموي، په عامه توګه يې منظموي، يعنې په عامه معنی سره او هغه تفصيلات چې د دغه عامو معناګانو څخه د اجرا پر مهال اخيستل کېږي هغه آزاد پرېږدي. قرآن کريم او حديث شريف د دې لپاره راغلي چې د انسان لپاره پلن خطونه وکاږي، يعنې عامې معناګانې د انسان د ټولو ستونزو د حل لپاره په داسې شان سره وضع کوي چې هغه يو انسان دی او نور مجتهدينو ته پرېږدي چې له دغو عامو معناګانو څخه هغه جزيي احکام استنباط کړي چې د وخت او مکان په بدلون سره انسانانو ته ستونزې رامنځ ته کېږي.

اسلام د ستونزو د معالجې لپاره واحده طريقه لري، هغه داسې چې مجتهد بايد لومړی ستونزه تشخيص کړي، معلومات ورباندې حاصل کړي، ترڅو بشپړ ورباندې پوه شي، بيا يې ټول اړوند شرعي نصوص ولټوي، بيا له دغو نصوصو څخه د دغه ستونزو حل استنباط کړي يعنې د دغه مسايلو لپاره له شرعي دلايلو څخه شرعي حکم استنباط کړي او په بله لاره بايد په مطلق ډول لاړ نشي. ځکه کله چې دی دغه ستونزه څېړي نو بايد چې د بل څه په اعتبار نه بلکې د يوې انساني ستونزې په توګه يې بايد وڅېړي. يا دا چې هغه ستونزه د يوې اقتصادي، اجتماعي، حکمي او بل ډول ستونزې په توګه مطالعه کړي، بلکې په دې اعتبار يې بايد وڅېړي چې دا

داسې مسئله ده چې شـــرعي حکـــم تـــه اړتيـــا لـــري ترڅـــو پـــه دې اړه د الله ﷻ حکم وپېژندل شي.

شرعي حکم

شرعي حکم د شارع هغـه وينـا ده چـې د بنـده ګـانو پـه افعـالو پورې اړه ولري، هغـه کېـداى شـي قطعـي الثبـوت وي لکـه قرآنکـريم او متواتر احاديـث، يـا لکـه غيـر متـواتر احاديـث ظني الثبـوت وي. کـه چېرې يو حکم قطعي الثبوت وي نـو ورتـه ګـورو چـې قطعـي الدلالـة هـم دى او که څنګه، نو کـه قطعـي الدلالـة هـم وو، دا داسـې يـو حکـم دى چې قطعيت يې تضـميني کېـږي، لکـه د فـرض لمونځونـو رکعتونـه، ځکـه دا په متـواترو احـاديثو کـې راغلـي دي او يـا لکـه د سـود تحـريم او د غله د لاس پرېکـول او يـا پـه درو بانـدې د زانـي وهـل. دا ټـول قطعـي احکام دي او ثواب پـه دې کـې ټاکـل شـوى دى او پـه دې کـې لـه يـوه قطعي نظر پرته بل څه نشته.

که د شارع وينـا قطعـي الثبـوت او ظنـي الدلالـة وي، نـو حکـم هم ظني بلل کېږي، لکـه د جزيـې آيـت شـريف، ځکـه دا قطعـي الثبـوت دى ولـې پـه دلالـة کـې ظنـي دى. حنفيـان دا شـرط ګڼـي چـې جزيـه ونومول شـي او د ورکـوونکي ذلـت بايـد د ورکولـو پـر مهـال ورڅخـه ظاهر شي. شافعيان يې بيا د جزيې نـوم شـرط نـه بـولي، بلکـې وايـي چـې کېـداى شـي د مضـاعف زکـوة پـه نامـه واخيسـتل شـي او د ذلـت ځرګندونه پـه کـې اړينـه نـه بـولي بلکـې دا کـافي بـولي چـې اسـلامي احکامو ته يې غاړه ايښې ده.

که د شارع وينا ظنـي الثبـوت وي لکـه غيـر متـواتر حـديث نـو دلته هم حکم ظنـي بلـل کېـږي، آن کـه قطعـي الدلالـة هـم وي لکـه د شوال شپږ ورځې روژه نـو دا سـنت بلـل شـوې ده. يـا هـم ظنـي الدلالـة وي لکه د ځمکې د اجاره کولو منع او دا هم سنت ثابته شوې ده.

د شارع له وينا څخه په صحيح اجتهاد سره شرعي حکم پېژندل کېږي. له همدې امله د مجتهدينو اجتهاد د دې لپاره وو چې شرعي احکام به يې څرګندول، نو په هر مجتهد باندې د الله تعالی ﷻ د حکم حق دی چې اجتهاد په کې وکړي او په ظن باندې په کې غلبه وکړي.

پس که کوم مکلف ته پوره د اجتهاد اهليت حاصل شي، په يوه مسئله او يا هم ډېرو مسئلو کې نو په تحقيق سره هغه په دغه حکم کې اجتهاد وکړ او په دې برخه کې ټول متفق دي چې ده ته له نورو مجتهدينو څخه په هغه احکامو کې چې د ده د ظن خلاف دي تقليد نه دی روا او ده ته د خپل اجتهاد د حکم پرېښودل پرته له لاندينيو څلورو حالاتو څخه نه دي روا:

لومړی: که کله دا ورته معلومه شي چې په کوم دليل چې ده په خپل اجتهاد کې استناد کړی وو، هغه کمزوری وو او که په دې پوه شي چې د هغه بل مجتهد دليل له ما څخه قوي دی، نو دا مهال په ده باندې واجب ده چې خپل اجتهاد پرېږدي او هغه حکم عملي کړي چې د اجتهاد لپاره يې په قوي دليل باندې استناد کړی وي.

دويم: کله چې دا ورته ښکاره شي چې هغه بل مجتهد د مسائلو په اړيکو، په واقعيت باندې تر ده ډېر علم لري او په ادله وو کې هم ډېر پوهېږي او له سمعي دلايلو څخه هم ډېر معلومات ولري، نو دا مهال ده ته روا ده چې له خپل اجتهاد څخه تېر شي او د هغه مجتهد تقليد وکړي چې د هغه اجتهاد ورته له خپل اجتهاد څخه موثق ښکاره شوی دی.

دریم: چې داسې یوه رایه را منځ ته کړي چې د ټولو مسلمانانو له یوې کلیمې سره په ټکر کې راشي، نو دا مهال دی باید د مسلمانانو د مصلحت لپاره له خپل اجتهاد څخه تېر شي او په دغه حالت کې هم ده ته روا ده چې د هغه حکم پیروي وکړي چې د مسلمانانو یووالی ورباندې مصلحت دی او دا ډول پېښه له عثمان (رض) سره د بیعت پر مهال وشوه.

څلورم: کله چې خلیفه داسې شرعي حکم تبني کړي چې د ده له اجتهاد سره مخالف وي، نو په دې حالت کې په ده له خپل اجتهاد څخه پیروي واجبېږي او د امام په تبني شوي حکم به عمل کوي، ځکه د صحابه وو اجتماع په دې ده چې (أُمر لامام یرفع الخلاف) یعنې د امام امر اختلاف له منځه وړي او امر یې په مسلمانانو باندې نافذ دی.

خو که څوک د اجتهاد اهلیت هم ولري خو اجتهاد نه کوي، دې ته هم روا ده چې له نورو څخه تقلید وکړي، ځکه چې د صحابه وو اجماع په دې کې ده چې مجتهد ته روا ده څو له نورو مجتهدینو څخه پیروي وکړي.

خو هغه څوک چې د اجتهاد اهلیت و نه لري، هغه مقلد دی او په دوه ډوله دی، متبع او عامي: متبع هغه دی چې په اجتهاد کې یې ځینې معتبر علوم حاصل کړي وي، هغه د مجتهد داسې تقلید کوي چې دلیل یې پېژني. عامي بیا هغه دی چې معتبر علوم یې په اجتهاد کې نه وي حاصل کړي او داسې تقلید کوي چې دلیل یې هم نه پېژني، په عامي باندې د مجتهدینو د اقوالو تقلید لازم دی او هغه احکام چې یو مجتهد یې استنباطوي عامي باید ورباندې عمل وکړي

او دا د ده لپاره شرعي حکم کېږي. نو له دې امله شرعي حکم هغه دی چې هغه مجتهد چې د اجتهاد اهلیت ولري استنباط کړي او د عامي لپاره د الله ﷻ حکم دی چې مخالفت یې ورته نه دی روا او مجتهد ته یې هم پرته له پورتنیو ذکر شوو حالاتو څخه پیروي حتمي ده. همدا راز د هغه چا په حق کې هم همدا د الله ﷻ حکم دی او مخالفت یې ورته ناروا دی.

مقلد چې کله د ځینو مجتهدینو حکم په یوه موضوع کې عملي کوي، نو هغه ته د هغه پرېښودل جواز نه لري مګر په دلیل سره او له هغه پرته د بل مجتهد تقلید په بل حکم کې روا دی، ځکه چې په دې هکله به د صحابه کرامو اجماع شوې وي چې هر عالم ته په ځینو مسئلو کې د تقلید اجازه ورکوي او که کوم مقلد ځانګړی مذهب وټاکي لکه د شافعي مذهب او ووایي چې زه په دغه مذهب یم او په هغه باندې عمل وکړي نو په دې اړه تفصیل داسې دی: په ټولو هغو مسئلو کې چې نوموړي تقلید کړی عمل ورباندې اړین دی او په مطلقه توګه باید د نورو تقلید ونه کړي او که عملي نه کړي او ورسره اړیکه ونه لري نو په دغه مسئلو کې د نورو مجتهدینو تقلید کولای شي.

د شرعي حکمونو ډولونه

شــرعي احکــام فــرض، حــرام، منــدوب، مکــروه او مبــاح دي او شرعي حکم یا د کـار د کولـو او یـا هـم د کـار د نـه کولـو د غوښـتنې خطاب دی. کـه د کولـو د غوښـتنې خطـاب وي، نـو کـه طلـب د فعـل جـازم او قـاطع وي دا فـرض یـا واجـب دي او دا دواړه پـه یـوه معنـی کاریږي.که طلب جازم او قطعـي نـه وي نـو دې تـه منـدوب وایـي. کـه د نه کولـو د غوښـتنې خطـاب قـاطع وو نـو دا حـرام او محظـور دي او دا دواړه هم په یـوه معنـی کـاریږي او کـه د نـه کولـو د غوښـتنې خطـاب غیر جـازم او قطعـي وي نـو دې تـه کراهیـت وایـي. لـه همـدې املـه د فرضـو او واجبـو کړونکـی سـتایل کیـږي او پرېښـودونکی یـې بـد بلـل کیـږي او یـا دا چـې کړونکـی یـې ثـواب اخلـي او پرېښـودونکی یـې د عذاب مستحق بلـل کیـږي. د حرامـو سـرته رسـوونکی بـد ګڼـل کیـږي او د عذاب مسـتحق کیـږي او پرېښـودونکی یـې ثـواب اخلـي او منـدوب هغه دي چې کړونکی یې ثـواب اخلـي خـو پـر پرېښـودونکي یـې عـذاب نشته او مکـروه هغـه دي چـې پرېښـودونکي تـه یـې ثـواب دی او یـا دا چې پرېښودل یې تـر کړلـو ښـه دي او مبـاح هغـه څـه دي چـې د شـارع سمعي دلیل پر دې وي چې بنده یې په کړلو او نه کړلو مختار وي.

سنت

سنت په لغت کـې لارې تـه ویـل کیـږي او پـه شـرع کـې هغـه څه ته وایي چې پـه نفلـي ډول لـه رسـول الله ﷺ څخـه را نقـل شـوي وي، لکه سنت لمونځ چـې د فـرض لمانځـه پـه وړانـدې سـنت نومـول کیـږي او دایـې مطلـب نـه دی چـې فـرض د الله ﷻ لـه خـوا دي او سـنت د رسـول الله ﷺ لـه خـوا، بلکـې سـنت او فـرض دواړه د الله ﷻ لـه لـوري

دي او رسول ﷺ د الله ﷻ مبلغ دی ځکــه چــې هغــه لــه هــوا او نفــس لــه مخې خبرې نه کوي بلکې ده تــه وحــي کېــږي. نــو دا کــه منقــول ســنت وي او که منقول نفــل، ټــول ســنت نومــول کېــږي. لکــه چــې فــرض پــه فرضي ډول نقــل شــوي دي، نــو فــرض نومــول کېــږي، لکــه د ســهار د لمانځــه دوه رکعتــه پــه متــواتر ډول لــه رســول ﷺ څخــه فــرض را نقــل شوي دي او دوه رکعتــه د ســهار د لمانځــه ســنت پــه متــواتر ډول نفــل را نقل شــوي دي او دا دواړه د رســول ﷺ لــه لــوري نــه بلکــې د الله ﷻ لــه لوري څخه دي. پس په عبــاداتو کــې امــر يــا فــرض وي او يــا نفــل او پــه نورو برخو کې يا فرض وي، يا منــدوب او يــا مبــاح. نــو نفــل هــم پخپلــه منــدوب دي، يــوازې نفــل نومــول شــوي دي او پــه ســنتو يــې اطــلاق کېږي.

همدا راز سنت هغــه دلايلــو تــه ويــل کېــږي چــې لــه رســول الله ﷺ څخه صادر شــوي وي خــو لــه قــرآن څخــه نــه وي او پــه دې کــې د رسول الله ﷺ اقوال، افعال، تقريرونه او سکوت شاملېږي.

د رسول الله ﷺ د افعالو پیروي

د رسول الله ﷺ کارونه (سنت) په دوه ډوله دي، لومړی جبلي افعال لکه ولاړېدل، کښېناستل، خوراک، څښاک او دې ته ورته نور، هغه دي چې له انساني طبیعت سره یې سم سرته رسولي چې دا پرته له کومې خبرې ده او د ده امت ته مباح دي او په مندوبو کې نه داخلېږي.

دویم، هغه افعال چې جبلي نه دي، یعنې هغه ځانګړنې چې په هغه کې هېڅوک ورسره شراکت نه شي کولای او نه د بل چا ځانګړنه کېدای شي، نو که د ده له ځانګړتیاوو څخه ثابت شوي وو، لکه په روژه کې پیوستون، یعنې د شپې او ورځې د روژو پیوستون، یا تر څلورو د ډېرو ښځو په نکاح کول دا ټولې هغه ځانګړتیاوې دي چې موږ ورسره شریک نه یو او دا په اجماع سره ثابته ده چې دا د ده له ځانګړتیاوو څخه وو او په دې کې یې په امت پیروي نشته.

درېیم، هغه افعال چې موږ ته یې د راښودلو لپاره کړي وي، نو بې له کوم اختلاف څخه دا دلیل دی، نو دا یا په صریحه وینا سره دی، لکه چې وایي:

(صلو کما رأيتموني أصلي)

"داسې لمونځ کوی لکه زه یې چې کوم."

یا وایي:

(خذو عني مناسككم)

"له ما څخه د خپل حج لپاره مناسک واخلئ."

دا په دې دلالت کوي چې د ده فعل د مور لپاره داسې بيان دی چې بايد پيروي يې وکړو، يا د حالاتو په قرينو باندې راغلي وي لکه په مرونډ کې د غله د لاس پرېکول، چې د الله ﷻ د دې قول له مخې چې فرمايي:

... فَٱقۡطَعُوٓاْ أَيۡدِيَهُمَا ...

"پس غوڅ کړئ لاسونه يې." المائده، ۳۸

نو د فعل دا ډول بيان چې په قول او د احوالو په قرينو سره واضح دی هغه هم د دا ډول دليلونو له مخې چې کله به فرض، واجب، مندوب او يا مباح وي.

اما هغه کارونه چې دې ته نه دي ورته اوپه دې دلالت کوي چې دا هم د داسې بيان چې نه په کې نفی راغلي او نه اثبات او په هغو کې د قربت نيت يا معلوم وي او يا هم نه وي، که د قربت قصد په کې څرګند شو نو مندوب دي، چې انسان يې په کړلو ثواب اخلي او په نه کولو يې نه عذابيږي، لکه د لوی اختر سنت او که د قربت نيت په کې نه ليدل کېده نو په مباح کې داخليږي.

د شرعي احکامو تبني کول

د صـــحابه وو پـــه وخـــت کـــې بـــه مســـلمانانو شـــرعي حکمونـــه پخپله له کتاب الله او ســـنتو څخـــه اخيســـتل. حاکمـــانو او قاضـــيانو بـــه چـــې د دښمنيو او دعوو فيصـــلې کـــولې لـــه شـــريعت څخـــه بـــه يـــې پـــه خپلـــه حکمونه استنباط کول او هر ډول پيښـــه بـــه چـــې ورتـــه وړانـــدې شـــوه حـــل کوله به يې. اميرالمـــومنين آن تـــر واليـــانو او نـــورو پـــورې ټولـــو بـــه حکـــم کولو او په خپله به يـــې د هـــرې ســـتونزې لپـــاره شـــرعي حـــل پيـــدا کـــاوه. ابومـــوس الاشـــعري او شـــريح دواړه داســـې قاضـــيان وو چـــې لـــه خپـــل اجتهاد سره سم به يـــې پريکـــړې کـــولې. معـــاذ ابـــن جبـــل (رض) د رســـول الله ﷺ په زمانه کې والـــي وو، احکـــام يـــې خپلـــه اســـتنباط کـــول او اجتهـــاد به يې کولو او بيا به يـــې پـــه خپـــل ولايـــت کـــې عملـــي کـــول. ابـــوبکر او عمر دواړو د خپلـــو خلافتونـــو پـــر مهـــال لـــه خپـــل اجتهـــاد ســـره ســـم د احکامو استنباط کولو او هـــر يـــوه بـــه د خلکـــو تـــر مـــنځ پريکـــړې کـــولې. معاويه او عمروبن العـــاص (رض) دواړه واليـــان وو او هـــر يـــوه بـــه پـــه خپـــل ولايت کې لـــه خپـــل اجتهـــاد ســـره ســـمې پريکـــړې کـــولې، د دوی دا ډول اجتهادونه لـــه واليـــانو او قاضـــيانو ســـره هـــم وو، نـــو خليفـــه بـــه احکـــام د خلکو د عملي کولو لپـــاره ځـــانګړي (تبنـــي) کـــول، نـــو خلکـــو تـــه حتمـــي وه چـــې دا ډول اوامـــر ومنـــي او دا مهـــال بـــه دوی لـــه خپلـــو رايـــو او اجتهادونو څخه تېرېـــدل، ځکـــه چـــې شـــرعي حکـــم دی چـــې د امـــام امـــر ظـــاهراً او باطنـــاً نافـــذ دی. لـــه دې املـــه ابـــوبکر صـــديق (رض) د درې ګونو طلاقونو وقـــوع پـــه يـــو ځـــل تبنـــي کـــړل او پـــه مســـاوي ډول يـــې د مالونو وېشل يې بې له دې چې فکـــر ورتـــه وشـــي چـــې پـــه اســـلام کـــې يـــې څومره وخت تېـــر کـــړی دی، تبنـــی کـــړل او مســـلمانانو يـــې هـــم پيـــروي

وکړه او پــه دوی بانــدې يــې واليــان او قاضــيان وټاکــل، خــو کلــه چــې عمــر (رض) راغــی د دغــه دواړو پېښــو پــه اړه يــې د ابــوبکر صــديق (رض) د رايې خلاف رايــه يــې تبنــي کــړه، درې ګــوني طلاقونــه يــې درې ځايه کړل او د مال وېش يې بېرته د پخــوا پــه څېــر کــړو او اړتيــا يــې پــه مساوي والي کې نه بلکــې پــه زيــاتوالي کــې تبنــي کــړه، مســلمانانو يــې پيروي وکــړه او قاضــيانو او واليــانو تــه يــې د دې د عملــي کولــو پــه اړه لارښوونه وکــړه. عمــر (رض) د غنيمــت ځمکــې يــې د بيــت المــال مــال وګرځولې په داسې شان سره چــې د خپــل اهــل پــه لاس کــې بــه يــې وي، نه به په محاربينو او نه بــه پــه مســلمانانو وېشــل کېــږي. پــه دې کــې هــم قاضيانو او واليانو عمل وکړ او هغــه حکــم يــې ومانــه چــې ده تبنــي کــړی وو. نو د صحابه وو پــه اجمــاع دا ثابتــه ده چــې خليفــه د احکــامو د تبنــي حــق لــري چــې پــه ټــاکلو امرونــو بانــدې د عمــل امــر وکــړي او پــه مسلمانانو يــې پيــروي ده، آن تــر دې کــه اجتهــاد يــې ناســم هــم شــي. مشــــهور شــــرعي قــــوانين دا دي چــــې: (للسلطان أن يحدث من الاقضية بقدر ما يحدث من مشكلات) **يعنــې** د ســـلطان لپــاره جــايزه ده چــې د قضيو په اړه دومره خبرې وکــړي چــې ســتونزې يــې رامــنځ تــه کــړې وي او (امر الامام يرفع الخلاف) يعنــې د امــام امــر اخــتلاف لــه منځــه وړي او يــا دا چــې (امر الامام نافذ ظاهرا و باطنا) يعنــې د امــام امــر ظــاهراً او باطناً نافذ دی. لــه همــدې املــه وروســته لــه دې خليفــه ګــانو ټــاکلي احکام تبني کول. هارون الرشــيد پــه اقتصــادي برخــه کــې کتــاب الخــراج تبني کړ او خلکو ته يې په هغــه کــې د ټولــو احکــامو د عملــي کولــو امــر وکړ.

دستور او قانون

د قـــانون کلمـــه یـــوه پـــردۍ کلمـــه ده، چـــې د پادشـــاه د هغـــه فرمان او حکم پـــه معنـــی ده چـــې د خلکـــو د اســـانتیا لپـــاره یـــې صـــادروي او اصـــطلاحي تعریـــف یـــې داســـې شـــوی چـــې (قـــانون د هغـــه قاعـــدو مجموعه ده چې ســـلطان خلـــک مجبـــوروي ترڅـــو لـــه دغـــه قواعـــدو ســـره سم خپلې اړیکې ســـره ټینګـــې کـــړي.) او د هـــر دولـــت اساســـي قـــانون تـــه د دستور کلمه هـــم راتـــلای شـــي او لـــه هـــر نظـــام څخـــه لاســـته راغلـــي دستور ته د قـــانون کلمـــه هـــم راغلـــې ده. خـــو دســـتور داســـې تعریفیـــږي چې (هغه قانون ته ویل کیـــږي کـــوم چـــې د دولـــت شـــکل، د حکـــم نظـــام او د هرې قوې صلاحیتونه بیانوي.) یـــا (هغـــه قـــانون تـــه وایـــي چـــې د عـــام ولـــس واک یعنـــې لـــه حکومـــت ســـره د دوی اړیکـــې تنظـــیم او ټـــاکي او همـــدا راز د دوی حقـــوق او واجبـــات د حکومـــت پـــه وړانـــدې او د حکومـــت وجایـــب او حقـــوق د دوی پـــه وړانـــدې ټـــاکي.) او دغـــه دستورونه بېلابېلې منشأګانې لـــري چـــې لـــه هغـــو څخـــه ځینـــې د قـــانون پـــه څېر او ځینې نور هـــم د عـــادتونو او تقلیـــدونو پـــه څېـــر راوتلـــي وي لکـــه د انګلستان دستور، ځینـــې بیـــا یـــوې ډلـــې لـــه وطنـــي جمعیـــت څخـــه وضـــع کړی وي چـــې د هغـــه امـــت لپـــاره هماغـــه مهـــال واک ورکـــوي، نـــو دوی دستور جـــوړوي او د اجـــرا څرنګـــوالی یـــې هـــم څرګنـــدوي وروســـته دغـــه ډلـــه منحـــل کیـــږي او د دې پـــر ځـــای هغـــه واکـــې چـــې قـــانون بېلابېلـــو چارواکو ته ورکوي د هغـــوی ځـــای نیســـي لکـــه څرنګـــه چـــې پـــه فرانســـه او امریکا کـــې ترســـره شـــول. د قـــانون او دســـتور لپـــاره ځـــانګړي مصـــادر شتون لري چې په دوه ډوله دي.

لومړی: چې موخه يې د قانون د سرچينې نيغ پر نيغه پلي کول دي، لکه دين او عادات يا فقهي نظرونه، يا د محکمو احکام او يا د عدل او انصاف قواعد او دغه دستور ته د تشريعي مصدر درلودونکی دستور وايي لکه د ځينو لويديزو هېوادونو دستورونه لکه د امريکا او انګلستان.

دويم: هغه دستورونه چې له يو څه څخه رامنځ ته شوي وي يا هغه دستورونه چې له بل دستور او قانون څخه نقل شوي وي لکه د فرانسې دستور او يا په اسلامي نړۍ کې د ځينو هېوادونو دستورونه لکه د ترکيې، مصر، عراق او سوريې چې دې ته د تاريخي مصدر درلودونکي دستورونه ويل کېږي.

دا د هغه اصطلاح لنډيز وو چې د قانون او دستور معنی لري، په ځانګړې توګه يعنې هغه دولت چې له يو شمېر مصادرو څخه خپل قانون اخلي هغه که تشريعي او يا هم تاريخي مصدر وي، ټاکلي احکام دي چې تنبني کوي يې او په هغو باندې د عمل کولو امر کوي او دغه احکام د دولت له خوا له تبني کېدو وروسته د دستور حيثيت غوره کوي، هغه که عام او يا هم خاص احکام وي.

او له هغه پوښتنې سره چې مسلمانان ورسره دلته مخ کېږي دا ده: چې آيا مسلمانان کولای شي د دستور او قانون اصطلاحات وکاروي او که نه؟ ځواب دا دی، که چېرې دغه اصطلاح په داسې ډول سره اصطلاحي معنی ولري چې د مسلمانانو د اصطلاح له معنی سره اختلاف ولري، نو بيا يې کارول نه دي روا، لکه د اجتماعي عدالت کلمه، چې دا د ټاکلي نظام په معنی ده، چې يوازې د بې وزلو، کارګرانو او مامورينو لپاره د تعليم او تطبيب تضمين کوي، او

دغه اصطلاح بیا د مسلمانانو له اصطلاح سره توپیر لري، ځکه د مسلمانانو په نزد عدل د ظلم ضد کلمه ده او په اسلام کې تعلیم او تطبیب د ټولو لپاره یو برابر او مساوي دی. هغه که غني وي او که فقیر او د محتاج او ضعیف د حقونو تضمین د ټولو هغو خلکو حق دی چې د اسلامي دولت تابعیت ولري. هغه که مامورین وو او که نه وو، هغه که کارکوونکي، کروندګر او یا نور و. که چېرې د دوی په اصطلاح معنی د مسلمانانو له اسلامي فکر سره ټکر نه درلود، بیا پروا نه کوي او کارول یې جواز لري. لکه د محصول کلمه چې هغه مال ته ویل کېږي چې له خلکو څخه د دولت د ادارې لپاره اخیستل کېږي. د مسلمانانو په نزد هم داسې مال شته چې دولت یې له خلکو څخه د مسلمانانو د ادارې لپاره اخلي. نو له دې امله د محصول د کلمې کارول جواز لري. همدا راز د دستور او قانون کلمې چې هغو ټاکلو احکامو ته ویل کېږي چې دولت یې تبني کوي او خلکو ته یې ښکاره کوي او د خلکو عمل هم وربانـدې لازمي کوي له همدې امله وربانـدې حکم کوي نو دا معنی مسلمانان هم لري نو له همدې امله داسې څه شتون نه لري چې د قانون او دستور د کلمو له کارولو څخه مو منع کړي او زموږ معنی ورڅخه هغه احکام دي چې خلیفه یې له شرعي احکامو څخه تبني کوي. دلته د اسلامي دستور او قوانینو له نورو دستورونو او قوانینو سره یو څه توپیر رامنځ ته کېږي. چې د نورو قوانینو مصدر عادات، د محاکمو احکام او... او منشأ یې هغه جمعیت دی چې د دستور د جوړولو لپاره تاسیس شوی وي اویا هم له ولس څخه ټاکل شوي مجالس دي چې قوانین جوړوي. ولس د دوی په نزد د واک مصدر دی او سیادت هم د ولس دی.

خو د اسلامي دستور او اسلامي قوانينو مصدر کتاب او سنت دي نه بل څه او منشأ يې د مجتهدينو اجتهاد دی چې خليفه ورڅخه ټاکلي احکام تبني کوي، د هغو په عملي کولو امر کوي او په خلکو يې هم پيروي لازمېږي. دلته سيادت د شرعې دی، د شرعي احکامو د را ايستلو لپاره اجتهاد د ټولو مسلمانانو حق دی او په دوی باندې کفايي فرض دی او پر خليفه يوازې د شرعي احکامو د تبني کولو حق دی.

دا د دستور او قانون د کلمو د کارولو د جواز په اړه وو. اما دا چې د احکامو تبني کول يوه مهمه اړتيا ده، نو هغه داسې چې د ابو بکر ﵁ له وخت څخه تر وروستي مسلمان خليفه پورې د ټاکلو احکامو د تبني کولو اړتيا وه چې مسلمانانو ته د هغو په عملي کولو امر کېده. ولې دغه تبني د ځانګړو احکامو لپاره وه او د ټولو او عامو احکامو لپاره نه وه چې دولت ورباندې حکم کوي. هېڅکله دولت عام احکام نه دي تبني کړي مګر په ځينو وختونو کې، يوازې ايوبيانو د امام شافعي مذهب تبني کړی او عثمانيانو د امام ابوحنيفه مذهب تبني کړی و.

دلته چې کومه پوښتنه راولاړېږي دا ده: چې آيا دا د مسلمانانو په مصلحت ده چې ټول او عام قانون يا دستور ورته جوړ شي او که نه؟ د دې ځواب دا دی چې شامل او عام قوانين له نوښت او اجتهاد پرته نه شي جوړېدلی، نو له دې امله په لومړيو کې يعنې د صحابه وو، تابعينو او تبع تابعينو په دورو کې مسلمانانو له دا ډول کړنې څخه ډډه کړې ده. د خليفه له خوا د ټولو حکمونو تبني نه کېدله يوازې هغه ټاکلي احکام به يې تبني کول چې له هغو پرته به بله

چاره نــه وه ترڅــو حکــم، تشــریع او اداره واحــده وي او ســره لــه دې دا تر ټولو ښه ده چې دولــت د ټولــو احکــامو لپــاره يــو شــامل دســتور ونــه لــري، ځکــه چــې د نوښــت او اجتهــاد لپــاره بــه يــې لاره پرانســتې وي. بلکې کېدای شي چــې د عــامو احکــامو داســې يــو دســتور ولــري، چــې د دولت شکل په کــې ټاکــل شــوی وي، د يــووالي او پايښــت لپــاره يــې پــه کــې تضــمين شــوی وي، نــور اجتهــاد قاضــيانو او واليــانو تــه پرېښــودل کېږي بې لــه دې چــې کــه اجتهــاد ورتــه آســانه وي او خلــک مجتهــدين وي لکه د صحابه وو، تابعينو او تبع تــابعينو پــر مهالــل. امــا هــر کلــه چــې ټول خلــک مقلــدين وي او د دوی تــر مــنځ مجتهــدين ډېــر لــږ وموننــدل شي، نو په دولت بانــدې دا حتمــي ده چــې هغــه احکــام چــې پــه خلکــو باندې دوی حکم کــوي تبنــي کــړي. برابــره خبــره ده هغــه کــه خليفــه، واليان او که قاضيان وي، ځکه چــې پــه هغــه څــه چــې الله ﷻ نــازل کــړي دي حکــم د واليــانو او قاضــيانو لــه خــوا ســختېږي، ځکــه چــې دوی اجتهاد نه کوي ولــې بېلابېــل او متنــاقض تقليــد تــه مخــه کــوي. او تبنــي هغه وخت کېــدای شــي چــې پيښــه پــه درس او پېژندنــه لــه دليــل ســره وڅېړل شي. ســره لــه دې د قاضــيانو او واليــانو پرېښــودل خپــل ځــانګړي اجتهاد ته پــه واحــد دولــت او يــوه هېــواد کــې د احکــامو د اخــتلاف او تناقض لامل کېږي او بــالاخره د دې لامــل کېــږي چــې پــه غيــر مــا انــزل الله باندې امر وکړي. لــه همــدې املــه د اســلامي احکــامو تبنــي کــول پــه اسلامي دولت باندې لازمــي ده. اوســمهال پــه اســلام بانــدې ټــول امــت د جهــل او نــاپوهۍ پــه حالــت کــې دی او دا اړينــه ده چــې ټــاکلي احکــام ورته تبني شــي او دا تبنــي بــه پــه عقوبــاتو، عقايــدو او عبــاداتو کــې نــه بلکې په معاملاتو کې به وي او دغــه تبنــي بــه د ټولــو احکــامو لپــاره عامــه

وي، ترخـــو د دولـــت چـــارې لا مضـــبوطې کـــړي او د ټولـــو مســـلمانانو چارې د الله ﷻ له احکامو ســـره ســـمې آســـانه کـــړي. دا پـــه دولـــت بانـــدې ده چې د احکـــامو د تبنـــي کولـــو پـــر مهالـــ او يـــا د دســـتور او قوانينـــو د جوړولو پر مهال يـــوازې پـــه شـــرعي احکـــامو بانـــدې تقيـــد وکـــړي او لـــه نورو څخه څه وا نه خلي. بلکې په مطلـــق ډول بـــه لـــه نـــورو څخـــه څـــه نـــه زده کوي. بې له شرعي احکامو څخه به بـــل هـــيڅ نـــه اخلـــي، هغـــه کـــه لـــه اسلام ســـره موافـــق او يـــا هـــم مخـــالف وي. نـــو دا پـــه امـــت پـــورې نـــه ځانګړې کېږي بلکې حکـــم د عـــامو خلکـــو ملکيـــت بلـــل کېـــږي. نـــو لـــه همدې امله واجبـــه ده چـــې احکـــام پـــه شـــريعت پـــورې مقيـــد وي او دغـــه تقيد به هم په فکـــره او هـــم طريقـــه کـــې وي. امـــا هغـــه قـــوانين او نظامونـــه چې په فکره او طريقه پورې تـــړاو نـــه لـــري، پـــه هغـــې کـــې کـــوم ځـــانګړی نظر نشـــته لکـــه اداري قـــوانين، د ادارو ترتيـــب او نـــور هغـــه څـــه چـــې دې ته ورته وي او لـــه دې وســـيلې او اســـلوب څخـــه ګڼـــل کېـــږي، هغـــه لکـــه علوم، تکنـــالوژي او فنـــون چـــې دولـــت يـــې تـــر لاســـه کـــوي او د خلکـــو چارې ورباندې منظمـــوي. لکـــه چـــې عمـــر بـــن الخطـــاب ﷺ د ديوانونـــو د جوړولو پر مهال يـــې لـــه فـــارس څخـــه واخيســـتل او اداري او فنـــي تـــوکي د دستور او شرعي قوانينو برخـــه نـــه بلـــل کېـــږي، نـــو پـــه دســـتور کـــې هـــم ځای نه ورکـــول کېـــږي. لـــه دې املـــه پـــه اســـلامي دولـــت دا واجـــب ده چې دستور يې لـــه شـــرعي احکـــامو څخـــه جـــوړ شـــوی وي. يعنـــې دســـتور يې اسلامي وي او قانون يې هـــم اســـلامي وي. کلـــه چـــې کـــوم حکـــم تبنـــي کوي نو هغه بايد د شرعي دليـــل د قـــوت لـــه مخـــې تبنـــي کـــړي، ســـره لـــه دې چې له هغه ســـتونزې څخـــه يـــې بشـــپړه پوهـــه لرلـــې وي. لـــه دې املـــه دا په دولت ده چې ستونزې تدريس کـــړي چـــې پـــه تـــرڅ کـــې يـــې لـــومړی

وروباندې يوه شي ځکه چې د ستونزې پېژندل اړين کار دی. وروسته يې بايد شرعي حکم وموندل شي چې په دغه ستونزه باندې پلی شي، بيا همدغه شرعي حکم بايد وښودل شي بيا دا حکم د دليل د قوت پر بنسټ تبني شي. دغه شرعي احکام وروسته له دې چې په دې پوه شي چې دا دليل دی او په قوت يې هم ډاډ پيدا کړي يا به د مجتهد له نظر څخه واخيستل شي او يا له کتاب، سنت، اجماع او قياس څخه چې هغه به هم د شرعي اجتهاد له مخې وي، آن که هغه جزيي او يا هم د مسئلې اجتهاد وي. که د جنس تضمين د بېلګې په توګه منع تبني شي، نو لومړی بايد دا وښودل شي چې د جنس تضمين څه دی او وپېژندل شي. بيا بايد د تملک وسايل زده شي، بيا به په ملکيت کې د جنس د تضمين (تأمين على البضاعة) حکم د الله ﷻ له خوا پلی کېږي او دا ډول به شرعي حکم تبني کېږي. له همدې امله يوه دستور او قانون ته ښايي چې يوه سريزه ولري، څو په هغه کې هغه مذهب، کوم چې هغه مادې ورڅخه اخيستل شوې وي په څرګند ډول له هغه دليل سره يو ځای چې باور وروباندې شوی تشريح کړي او دا هم واضح کړي چې په دغه دليل له دغه حکم څخه دغه ماده جوړه شوې ده، په داسې حال کې چې که يې اجتهاد صحيح وي. ترڅو مسلمانان په دې پوه شي کوم قوانين او مادې چې په دستور کې تبني شوې دي شرعي احکام دي چې په صحيح اجتهاد سره استنباط شوې دي، ځکه چې په مسلمانانو باندې د هغه دولت پيروي نه لازمېږي که چېرې له شرعي احکامو پرته بل څه تبني کړي. نو په همدې اساس دولت شرعي احکام د دستور او قوانينو په

توګه تبني کوي، ترڅو په هغو خلکو کوم چې د اسلامي دولت تابعيت لري د هغوی تر منځ ورباندې حکم وکړي.

د بېلګې په توګه مسلمانانو ته په اسلامي نړۍ کې د اسلامي دولت دستور په لاندې ډول د دوی مخې ته ږدو، ترڅو مسلمانان هغه زده کړي او دوی د اسلامي دولت د جوړولو لپاره کار کوي او نړۍ ته اسلامي دعوت ورسوي. د دې هېڅ چاره نشته چې د دې دستور ته د يوه ټاکلي هېواد د ځانګړي شوي دستور په څېر وکتل شي، بلکې دا په اسلامي نړۍ کې د اسلامي دولت دستور دی او کوم ځانګړي قطر او هېواد ته نه ښيلېږي.

د خلافت د دولت دستور

دا د خلافت د دولت د دستور مسوده ده، چې مسلمانانو ته په داسې حال کې وړاندې شوې چې د خلافت د دولت د اقامه کولو او د ما انزل الله د حاکمولو لپاره کار او فعالیت کوي، تر څو د اسلامي دولت له واقعیت، ډول، نظامونو او له هغه څه څخه چې د اسلامي نظامونو او احکامو په پلي کولو پورې اړه لري یو پوره تصویر ایجاد کړای شي.

دا دستور یو اسلامي دستور دی چې له اسلامي عقیدې څخه رامنځ ته شوی او له شرعي احکامو څخه د دلیل د قوت پر بنسټ اخستل شوی دی، په یقیني توګه د هغه په اخیستلو کې په کتاب الله، سنت، د صحابه وو په اجماع او قیاس باندې اعتماد شوی دی، ځکه نو دا دستور اسلامي دی نه بل څه، او هیڅ غیر اسلامي څه په کښې نشته. همدا راز دا دستور په یوه ټاکلې جغرافیه یا ټاکلي هیواد پورې خاص نه دی، بلکې په اسلامي نړۍ، آن په ټوله نړۍ کې د خلافت د دولت دستور دی، دا ځکه چې د خلافت دولت به د اسلام نور او هدایت ټولې نړۍ ته حمل کړي او د هغې د چارو د سرپرستۍ، له خپل ځان سره د هغې د یو ځای کولو او په هغوی باندې د اسلام د پلي کولو لپاره کار کوي.

حزب التحریر دا مسوده مسلمانانو ته وړاندې کوي او له الله تعالی څخه غواړي تر څو ورته کرامت ورکړي او هغه موخې ته چې د خلافت اقامه او د اسلامي حکم اعاده ده ورسیږي تر څو په پایله کې دا دستور د خلافت اساسي قانون وګرځي او پلی کړای شي.

عامه احکام

۱. اسلامي عقیده د اسلامي دولت اساس او بنسټ دی، د دولت جوړښت، شکل، حسابي چارې او هرڅه باید د اسلامي عقیدې سره سم ترتیب شي، همدارنګه د دستور

او ټولو شرعي قوانینو اساس باید اسلامي عقیده وي او هېڅ داسې څه باید په کښې داخل نشي چې د اسلامي عقیدې سره په ټکر کې وي.

۲. دارالاسلام هغه دی چې اسلامي احکام پکې پلي کیږي، امن او امان يې په اسلام پورې تړلي وي. دارالکفر هغه دی چې کفري مقررات پکې پلي کیږي او امن او امان يې په اسلام پورې نه وي تړلي.

۳. خلیفه ټاکلي شرعي احکام تبني کوي او د قانون او مقرراتو په توګه يې وضع کوي، کله چې خلیفه شرعي حکم تبني کړي همدغه بیا داسې شرعي حکم بلل کیږي چې عمل پرې واجب دی. د امت په هر فرد لازمه ده، چې د قانون په توګه يې په ظاهر او باطن کې ومني او عملي يې کړي.

۴. خلیفه له زکات او جهاد پرته نور د عباداتو اړونده هر حکم نه تبني کوي او نه هم د اسلامي عقیدې کوم ځانګړی فکر تبني کوي.

۵. ټول هغه خلک چې اسلامي تابعیت ولري د اسلامي دولت له ټولو شرعي حقوقو او واجباتو څخه برخمن کیږي.

٦. دولت ته روا نه ده، چې د حکم، قضا، د چارو په سرپرستۍ او دې ته ورته نورو برخو کې دخپل ولس د افرادو ترمنځ توپیر وکړي، بلکې دولت ته لازمه ده، چې له نژادي، مذهبي او ژبني تعصب پرته ټولو ته په یوه سترګه وګوري.

۷. دولت په ټولو هغو افرادو چې د اسلامي دولت تابعیت ولري پرته له دې چې هغوی مسلمانان دي او که غیر مسلمانان په لاندې ډول شرعي احکام پلي کوي:

الف– له هر ډول استثنا پرته پر مسلمانانو ټول شرعي احکام پلي کوي.

ب، د عام نظام په رعایت سره غیر مسلمان خلک خپلې عقیدې او عبادت ته پرېښودل کیږي.

ج– له اسلام څخه په مرتد شوو کسانو د مرتد حکم پلی کیږي. خو د هغوی اولادونه او هغه کسان چې په غیر مسلمان ډول باندې وزیږیږي، د هغوی سره د غیر مسلمان

چلند کیږي او د هغوی د اصلي حالت یعنې مشرکینو او اهل کتابو له وضعیت سره سمه معامله کیږي.

د- د خوراک او پوښاک په اړونده چارو کې له غیر مسلمانانو سره د شرعت په رڼا کې د هغوی له دینونو سره سم چلند کیږي.

ه- د زوجیت او طلاق په اړونده چارو کې د غیر مسلمانانو ترمنځ د هغوی د دین سره سمه معامله کیږي او په دې چارو کې د مسلمانانو او غیر مسلمانانو ترمنځ بیا د اسلامي احکامو سره سمه فیصله کیږي.

و- له ذکر شوو احکامو پرته نور شرعي احکام او د اسلامي شریعت نورې چارې لکه معاملات، عقوبات، حکم او اقتصاد دا ټول په مسلمانانو او غیر مسلمانو باندې یې یو ډول عملي کوي، همدارنګه همدغه احکام په ټولو هغو کسانو هم عملي کیږي چې له اسلامي دولت سره معاهده ولري او یا یې ورسره پناه اخیستې وي او یا یې په اسلامي دولت کې ژوند غوره کړی وي. مګر سفیران، قنصولان او نور استازي د دیپلماتیک مصوونیت درلودونکي دي.

۸- یوازې عربي ژبه اسلامي ژبه ده او دولت به هم یوازې عربي ژبه کاروي.

۹- اجتهاد کفایي فرض دی، هر مسلمان چې د اجتهاد شرایط ولري، حق لري چې اجتهاد وکړي.

۱۰- ټول مسلمانان یو ډول د اسلام مسوولیت په غاړه لري، ځکه نو په اسلام کې د دین خلک نه دي ټاکل شوي او دولت ته لازمه ده، تر څو پرې نږدې چې دیني مسوولیت یوازې د دین په نامه خلکو ته ورپاتې شي.

۱۱- د دولت اساسي دنده د اسلامي دعوت رسول دي.

۱۲- د شرعي احکامو معتبر دلیلونه یوازې قران کریم، سنت، د صحابه وو اجماع او قیاس دي.

۱۳- په اسلام کې برائت الذمه اصلي حالت دی او هیچا ته د محکمې له حکم پرته جزا نه ورکول کیږي، د یو چا تعذیب په مطلقه توګه جواز نه لري او که چا دا کار وکړ باید جزا وویني.

۱۴- اصل په افعالو کې په شرعي احکامو باندې تقید دی، تر هغه باید یو عمل تر سره نه شي تر څو یې چې حکم و نه پیژندل شي او اصل په شیانو کې اباحت دی، تر هغې چې د تحریم دلیل یې نه وي راغلی.

۱۵- حرامو ته رسوونکې وسیله حرامه ده، د حرامو وسیله چې دا ګومان په کې غالب وي چې حرامو ته رسیږي حرامه ګڼل کیږي او که ګومان غالب نه وي، بلکې ویره وي چې حرامو ته رسیږي بیا حرامه نه ده.

د حکم نظام

۱٦. حکومتي نظام یو واحد نظام دی، نه اتحادي.

۱۷. حکم باید مرکزي وي او اداره باید مرکزي نه وي.

۱۸. حاکمان څلور دي: خلیفه، تفویضي مرستیال، والي، عامل او هغه کسان چې د هغوی په حکم کې وي، اما له دې پرته نور حکام نه بلکې ټول موظفین دي.

۱۹. جایزه نه ده، چې د حکم او په حکم پورې د اړونده چارو واک، عاقل، بالغ، عادل او د اهل کفایت له کسانو پرته نور څوک په غاړه واخلي او دا هم جایزه نه ده، چې له مسلمان پرته بل چا ته وسپارل شي.

۲۰. له حکامو سره محاسبه د مسلمانانو حق او کفایي فرض دی، غیر مسلمانان چې د اسلامي دولت رعیت وي کولای شي چې د حاکم له ظلم او پر هغوی باندې د اسلامي احکامو له ناوړه پلي کیدو څخه شکایت وکړي.

۲۱. مسلمانان حق لري چې د حکامو د محاسبې او د امت له لارې حکم ته د رسیدو لپاره سیاسي احزاب تاسیس کړي، خو شرط به یې دا وي چې د حزب بنسټ به

اسلامي عقيده وي او همدارنګه د هغوی له خوا تبني کېدونکي احکام باید شرعي وي، د حزب د جوړولو لپاره کوم جواز ته اړتیا نشته او د داسې احزابو جوړول چې بنسټ یې له اسلام پرته بل څه وي منع دي.

۲۲. حکومتي نظام په لاندینیو څلورو قاعدو باندې ولاړ دي:

۱- سیادت (حاکمیت) د شریعت دی، نه د خلکو.

۲- واکې (سلطه) باید له امت سره وي.

۳- د واحد خلیفه ټاکل په مسلمانانو فرض دي.

۴- یوازې خلیفه حق لري چې شرعي احکام تبني کړي او په خپله خلیفه به دستور او قوانین وضع کوي.

۲۳. دولت له دیارلسو جهازونو څخه جوړ شوی دی:

۱- خلیفه

۲- معاونین (تفویضي وزیران)

۳- تنفیذي وزیران

۴- والیان

۵- د جهاد امیر

۶- کورنی امنیت

۷- بهرنۍ چارې

۸- صنعت

۹- قضا

۱۰- د خلکو مصالح

۱۱- بیت المال

۱۲- مطبوعات (رسنۍ)

۱۳- د امت مجلس (شوری او محاسبه)

خلیفه

۲۴. خلیفه هغه څوک دی، چې د شرعي احکامو په پلي کولو او سلطه کې له امت څخه نیابت کوي.

۲۵. خلافت د خوښې او رضایت عقد دی، هېڅوک د هغه په منلو او اختیارولو باندې نه مجبوریږي.

۲٦. هر عاقل او بالغ مسلمان که نارینه وي او که ښځینه د خلیفه په ټاکلو او بیعت کولو کښې حق لري او غیر مسلمان بیا دا حق نه لري.

۲۷. کله چې د خلافت عقد د د انعقاد د بیعت سره سم له یو چا سره وشي په دې صورت کې پر پاتې کسانو د اطاعت بیعت لازم دی او ټول هغه خلک پر بیعت کولو مجبوریږي چې د سر غړاوي او د مسلمانانو د صف ړنګولو وېره ترې کیږي.

۲۸. هېڅوک تر هغې خلیفه نشي کیدای، ترڅو چې مسلمانانو نه وي ټاکلی او هېڅوک د خلافت صلاحیتونه په لاس کې نشي اخیستلای تر څو چې د نورو اسلامي عقدونو په څېر د خلافت عقد له هغه سره په شرعي توګه نه وي منعقد شوی.

۲۹. په هغه سیمه کې چې د خلیفه سره د انعقاد بیعت تر سره کیږي باید هلته قدرت ذاتي بڼه ولري او باید یوازې له مسلمانانو سره وي، نه له کوم کفري هیواد سره، همدارنګه په هغه ځای کې باید د مسلمانانو کورنی او بهرنی امان اسلامي وي، نه کفري. مګر د طاعت په بیعت کې دا ډول شرایط اړین نه دي.

۳۰. هغه څوک چې د خلافت بیعت ورسره کیږي، باید د انعقاد شرایط پوره کړي، که څه هم چې د افضلیت شرطونه یې نه وي پوره کړي، ځکه چې د انعقاد شرطونو ته اعتبار ورکول کیږي، نه د فضیلت شرطونو ته.

۳۱. د خلیفه لپاره د انعقاد شرایط په لاندې ډول دي:

- خلیفه باید نارینه وي
- مسلمان وي

- آزاد وي
- بالغ وي
- عاقل وي
- قادر وي
- عادل وي
- اهليت او وړتيا ولري

۳۲. که د خلافت منصب د خليفه د مړينې، استعفا، او يا هم عزل کېدو سره تش شي، واجب ده چې له هغه نېټې څخه تر دريو ورځو او شپو پورې بل خليفه وټاکل شي.

۳۳. موقت امير بايد تعين شي تر څو د مسلمانانو چارې سنبال کړي او د خلافت د منصب له خالي کيدو وروسته د نوي خليفه د ټاکلو چارې په لاندې ډول تر سره کړي:

الف- کله چې خليفه دا ځل نږديوالی يا د ليرې کيدو تصميم احساس کړي د دې صلاحيت لري چې موقت امير وټاکي.

ب- که چيرې خليفه د موقت امير د ټاکلو وړاندې وفات يا عزل شي او يا هم د خلافت منصب د عزل او وفات له لامل پرته د بل څه له امله خالي شي، د خليفه د معاونينو له ډلې څخه به هغه معاون د موقت امير په بڼه ټاکل کيږي چې د لوړ عمر خاوند وي خو که هغه خپله د خلافت لپاره نوماند وي په دې حالت کې به بل هغه معاون چې لوړ عمر ولري د موقت امير په حيث ټاکل کيږي. په همدې ترتيب سره د لوړ عمر څښتن د موقت امارت لپاره لومړيتوب لري.

ج- که چيرې د تفويض ټول معاونين د خلافت د مقام لپاره د نوماندۍ اراده ولري، په دې حالت کې به د تنفيذي معاونينو له ډلې څخه به په ترتيب سره د لوړ عمر څښتن د موقت امير په توګه ټاکل کيږي.

د– په هغه حالت کې چې ټول تنفيذي معاونين د خلافت لپاره نوماند وي، موقت امارت د دوی له ډلې هغه کس ته ورکول کيږي چې تر ټولو لږ عمر ولري.
ه– موقت امير د شرعي احکامو د تبني کولو صلاحيت نه لري.
و– موقت امير بايد په دريو ورځو کې د نوي خليفه د ټاکلو د پروسې د تکميل لپاره خپله ټوله وړتيا وکاروي او د دې وخت تمديد جواز نه لري، مګر که د داسې لامل له امله وي چې غلبه ورباندې ناشونې وي او د مظالم محکمه ورسره توافق ولري.
۳۴. د خليفه د ټاکلو طريقه بيعت دی. مګر د خليفه د ټاکلو عملي چارې او بيعت په لاندې ډول تر سره کيږي:
الف– د مظالم محکمه د خلافت د منصب خالي کيدل اعلانوي
ب– موقت امير په فوري توګه خپله وظيفه په غاړه اخلي او د خلافت د مقام نوماندي اعلانوي
ج– د مظالم محکمه د يو قرار په ترڅ کې د هغه نوماندانو غوښتنې چې د انعقاد شرطونه يې پوره کړي وي مني او د هغه نوماندانو غوښتنې چې د انعقاد شرطونه يې نه وي پوره کړي ردوي.
د– د امت مجلس د هغه نوماندانو شمير چې د مظالم محکمې له خوا تعين شوي د لاندې دوو مرحلو په ترڅ کې محدودوي:
لومړی: له دوی څخه شپږ نوماندان د رايو په اغلبيت سره ټاکل کيږي
دويم: د شپږو نوماندانو له ډلې څخه دوه کسه د خلافت د مقام لپاره د نوماند په توګه ټاکل کيږي.
ه– د دواړو نوماندانو نومونه اعلانيږي او له مسلمانانو څخه غوښتل کيږي تر څو يو له هغوی څخه انتخاب کړي.
و– د انتخاباتو پايلې اعلانيږي او مسلمانان هغه نوماند چې اکثريت رايې يې خپلې کړې پيژني.

ز– مسلمانان له هغه نوماند سره چې ډېرى رايې يې خپلې کړې د خليفه په توګه د دې لپاره بيعت کوي چې د الله په کتاب او د رسول (ص) په سنتو باندې عمل وکړي.
ح– د بيعت له پوره کيدو وروسته هغه څوک چې خليفه و ټاکل شو د هغه نوم او هغه صفات چې د ده د خليفه کيدو لامل شول په عام محضر کې اعلانيږي تر څو د خليفه د ټاکل کيدو خبر ټول امت ته ورسيږي.
ط– د نوي خليفه د انتخاب د پروسې له تکميل سره سم د موقت امير ولايت پای ته رسيږي.
۳۵. امت د خليفه د ټاکلو حق لري، مګر د ليرې کولو حق يې که چيرې د انعقاد بيعت په شرعي توګه تر سره شوی وي نه لري.
۳٦. د خليفه صلاحيتونه په لاندې ډول دي:
الف، خليفه هغه څوک دی چې د امت د چارو د سنبالولو لپاره هغه لازم او شرعي احکام تبني کوي کوم چې په سم اجتهاد سره د الله له کتاب او د رسول الله (ص) له سنتو څخه استنباط شوي دي او د داسې قوانينو بڼه غوره کوي چې اطاعت يې واجب او مخالفت يې ناروا دی.
ب، همدغه خليفه د دولت د کورني او بهرني سياست دنده پر غاړه لري او همدغه خليفه د لښکر قيادت کوي، د جګړې اعلان، د سولې عقد، معاهداتو او اوربند حق له خليفه سره دی.
ج، همدغه خليفه د بهرنيو سفيرانو د منلو او ردولو حق لري، همدارنګه د مسلمانو سفيرانو د ټاکلو او عزل کولو صلاحيت لري.
د، همدغه خليفه واليان او مرستيالان ټاکي او يا يې ليرې کوي او هغوی ټول لکه څنګه چې د امت مجلس ته مسوول دي، د خليفه په وړاندې هم مسووليت لري.
ه، خليفه هغه څوک دی چې قضات او قاضی القضات ټاکي او عزل کوي يې مګر د مظالمو قاضی په هغه وخت کې چې د خليفه، د هغه د معاونينو او قاضی القضات په

وړاندې قضيې څېړي، همدا راز خليفه د ادارو مشران، د لښکر قوماندانان او د بيرغ مشران ټاکي او هغوی ټول د خليفه په وړاندې مسووليت لري، نه د امت د مجلس په وړاندې.
و– خليفه هغه شرعي احکام تبني کوي چې د هغې له مخې د دولت بودجه ټاکل کېږي، خپله خليفه د هغه پيسو او مصارفو اندازه ټاکي چې د هرې برخې لپاره لازم وي. پرته له دې چې هغه په عايداتو پورې اړه ولري يا په مصارفو پورې.
۳۷. خليفه په تبني کې په شرعي احکامو باندې مقيد دی، د ده لپاره حرامه ده چې داسې حکم تبني کړي چې له شرعي دلايلو څخه په سمه توګه نه وي استنباط شوی، هغه په احکامو مقيد دی او په هغه طريقه مقيد دی چې احکام ورباندې تبني کوي، هغه ته جايز نه ده، چې په داسې طريقه حکم تبني کړي چې د تبني له شرعي طريقې سره ټکر ولري او نه داسې حکم کولای شي چې له تبني شوي حکم سره په ټکر کې وي.
۳۸. خليفه د رعيت د چارو په سنبالولو کې د مطلق صلاحيت درلودونکی دی، چې له خپل اجتهاد او رايې سره سم هغه سنبالوي، هغه کولای شي چې هغه مباح تبني کړي چې د دولت او رعيت په چارو کې ورته اړتيا لري، هغه ته جايز نه دي چې د مصلحت په نامه له شرعي حکم څخه سرغړونه وکړي، د ساري په ډول هغه نشي کولای د خوراکي موادو د کموالي له امله يوه کورنۍ له يوه ماشوم څخه د زياتو ماشومانو له زيږونې څخه منع کړي او نه پر خلکو باندې د استثمار او ناوړه استفادې څخه د ډېره کولو په پلمه د نرخ د ټاکلو له امله سختي راوستی شي او نه هم د مصلحت او د چارو د سنبالولو په خاطر کافر او يا ښځه والي کولای شي او نه دې ته ورته نور غير شرعي کارونه سرته رسولای شي. هغه حق نه لري چې حلال حرام او حرام حلال وګرځوي.
۳۹. خليفه ټاکلې موده نه لري، تر څو چې خليفه د شريعت ساتونکی او د شرعي احکامو تنفيذوونکی وي او دولتي چارې پر مخ بېولای شي د خليفه په توګه پاته

کيږي، تر هغې چې حالت يې داسې بدلون و نه مومي چې له خلافت څخه يې وباسي او که چيرې د ده حالت له ذکر شوي حالت سره سم بدلون ومومي عزل يې واجب ګرځي.

۴۰. هغه څه چې د خليفه حالت ته په داسې بڼه بدلون ورکوي چې د خلافت څخه د وتلو لامل ګرځي لاندې درې څيزونه دي:

الف– د انعقاد د شرطونو څخه د يو شرط کميدل، د بيلګې په توګه ارتداد، ښکاره فسق او جنون او ياهم د دې په څير. ځکه چې دا شروط هم د انعقاد شرطونه دي او هم د استمرار.

ب– د هر سبب له امله داسې عجز او ناتواني چې د هغه په موجوديت سره د خلافت مسووليت نه شي ادا کيداى.

ج– داسې فشار چې خليفه په خپل فکر باندې له دې نه عاجز کړي چې د مسلمانانو چارې د شريعت سره سم پر مخ يوسي، ياد شوى حالت د ده د عزل کيدو لامل ګرځي، د بيلګې په توګه که چيرې خليفه د بل چا له لوري تر داسې فشار لاندې راوستل شي چې د ده له نظر سره سم نه شي کولاى چې د رعيت چارې له شريعت سره سمې پر مخ يوسي په دې حالت کې خليفه په حکمي ډول د دولت د مسووليت له ادا کولو نه عاجز شوى دى چې په پايله کې د ده د عزل کيدو لامل ګرځي او نوموړې مسله په لاندې دوو حالتونو کې را منځ ته کيږي:

لومړى: دا چې په خليفه له خپلو نيږدې افرادو څخه يو يا څو داسې مسلط شي چې د چارو په اجرا کې استبداد رامنځ ته کړي، که له تسلط څخه د خليفه د خلاصون شونتيا موجوده وي، نو يو ټاکل شوى مهلت ورکول کيږي، خو که د هغه د خلاصون شونتيا موجوده نه وي په نوموړي حالت کې خليفه فورا ګوښه کيږي.

دويم: دا چې خليفه د قوي دښمن په اسارت کې ولويږي، يا بالفعل اسير شوى وي يا هم د دښمن تر سلطې لاندې داسې واقع شوى وي چې د اسير حکم ورته

کیږي، په دې حالت کې که د خلاصون هیله شتون ولري باید مهلت ورکړل شي او که د خلاصون لپاره یې هیله پاته نه شي، نو له قدرت نه خلع کیږي، که چیرې له اول نه یې د خلاصون هیله نه وه، نو فورا باید خلع شي.

۴۱. د مظالم محکمه یوازینۍ مرجع ده چې د خلیفه د حالت بدلون د دې لپاره چې د هغه د عزل کیدلو لامل کیږي او که نه، ثابتوي. یوازې همدغه مرجع د خلیفه د لیرې کولو او انذار صلاحیت لري.

تفویضي معاون

۴۲. خلیفه د ځان لپاره یو یا څو تفویضي معاونین ټاکي، چې د حکم مسوولیت پر غاړه واخلي، هغه ته د چارو د تدبیر صلاحیت تفویض کیږي چې له خپلې رایې او نظر سره سم د هغه د اجتهاد پر بنسټ باید پر مخ یوړل شي.

۴۳. د تفویضي معاون لپاره هغه شروط لازمي دي کوم چې د خلیفه لپاره لازم دي. هغه دا چې تفویضي معاون باید نارینه، آزاد، مسلمان، بالغ، عاقل، عادل، قادر او هم د ورسپارل شوو دندو د پر مخ بیولو کفایت ولري.

۴۴. تفویضي معاون ته د چارو په سپارلو کې دوه ټکي په پام کې نیول شرط دي: لومړی: عمومي صلاحیت دویم: له خلیفه څخه نیابت، ځکه نو واجب ده چې خلیفه ورته ووایي چې تا ته مې د خپل ځان په نیابت هغه چارې سپارلې چې ما ته راکړل شوې دي او یا په داسې نورو الفاظو کې ورته ویل کیږي چې نوموړی مفهوم ورسوي، د صلاحیت دا ډول تفویض خلیفه ته د دې شونتیا ورکوي تر څو خپل معاونین ټاکل شوو ځایونو ته ولیږي او یا یې هم له یوې سیمې نه بلې ته یا له یوه کار نه بل کار ته چې د خلیفه له معاونیت سره سمون لري انتقال کړي، پرته له دې چې نوموړي الفاظ بیا تکرار کړي، ځکه دا ټول کارونه په لومړني تعین کې ګډون لري.

۴۵. تفويضي معاون ته لازم دي چې خليفه په هغه چارو خبر کړي چې نوموړی د هغه تدبير نيسي او اجرا کوي يې، تر څو په صلاحيتونو کې د خليفه په شان نه شي، هغه ته دا هم لازم دي چې هغه څه تر سره کړي چې ورته امر کيږي.

۴۶. په خليفه لازم دي چې د تفويضي معاون چارې وڅيړي، تر څو له صحيح چارو سره يې هوکړه وکړي او خطا يې په ګوته کړي، ځکه د امت د چارو مسووليت د خليفه په غاړه دی او د هغه په اجتهاد او رايې پورې اړه لري.

۴۷. که چيرې تفويضي معاون د يوه کار په اړه تدبير ونيسي او خليفه هم ور سره هوکړه وکړه بيا معاون ته لازم دي چې نوموړی کار د خليفه له موافقې سره سم عملي کړي، څه زياتی او کمی پکې رانه ولي او که خليفه بېرته له خپلې رايې څخه واوښت او له هغه څه سره يې مخالفت وکړ چې معاون تر سره کړي، په دې صورت کې موضوع څېړل کيږي که چېرې دا کار په حکم کې و، نو که معاون هغه په مناسب ډول نافذ کړی وي، او که د مال په اړه و چې معاون هغه په مناسب ځای کې مصرف کړی وي، نو په دې حالت کې د معاون رايه او نظر نافذ دی، ځکه په اصل کې د خليفه نظر دی، او خليفه حق نه لري چې نافذ احکام او مصرف شوي اموال مسترد کړي، که چيرې هغه څه چې معاون ترسره کړي و له ذکر شوو مسايلو نه پرته بل څه وو، د بيلګې په توګه د والي تقرر يا د لښکر ليږل په دې حالت کې خليفه ته جايز دي چې د معاون نظر و نه مني، په دې وخت کې د خليفه نظر نافذ او د معاون کار لغو کيږي، ځکه په دې برخه کې خليفه د دې حق لري چې خپل عمل او فيصله هم مسترده کړي، نو د دې حق خو په اولی توګه لري چې د معاون کار او فيصله مسترده کړي.

۴۸. د تفويضي معاون صلاحيتونه په هيڅ دولتي اداره پورې خاص نه دي ځکه د هغه صلاحيتونه پراخ او عام دي، او هغه کسان چې اداري چارې په مستقيم ډول تر سره کوي حکام نه، بلکې اجيران دي او تفويضي معاون حاکم دی او له کارونو څخه کوم

خاص مسوولیت نه لري بلکې د ده سرپرستي او نظارت په عمومي ډول په ټوله اداري دستګاه باندې ولکه لري.

تنفیذي معاون

۴۹. خلیفه د ځان لپاره تنفیذي معاون ټاکي چې د هغه کار به اداري چارې تر سره کول وي او د حکم کولو صلاحیت نه لري، بلکې تنفیذي معاون به هغه څه عملي کوي چې خلیفه یې په داخلي او خارجي چارو کې صادروي، همدارنګه د یادو شوو برخو په اړه خلیفه ته خبر ورکوي، تنفیذي معاون به د خلیفه او نورو تر منځ واسطه وي چې د خلیفه فرمانونه به نورو ته او د نورو چارې به خلیفه ته په لاندې موضوعاتو کې رسوي:

الف: د رعیت له افرادو سره اړیکې

ب: له دولتونو سره اړیکې

ج: اردو یا لښکر

د: له لښکر پرته نورې دولتي ادارې

۵۰. تنفیذي معاون به مسلمان او نارینه وي، ځکه هغه د خلیفه محرم او د راز ښتن دی.

۵۱. تنفیذي معاون به د تفویضي معاون په څېر له خلیفه سره مستقیمې اړیکې لري او د خلیفه معاون دی په اجراتو کې نه په حکم کې.

والیان

۵۲. هغه خاوره چې دولت په هغه باندې حاکمیت لري په بیلابیلو واحدونو ویشل شوې، هر برخه به د ولایت په نوم یادیږي. همدارنګه هر ولایت به بیا بېلې بېلې برخې ولري چې هره برخه به د عمالې په نامه یادیږي، هغه کس چې د ولایت په راس کې

قرار لري د والي يا امير په نامه او د ولسوالۍ يا عمالې مسوول د عامل يا حاکم په نامه يادېږي.

۵۳. واليان د خليفه له خوا ټاکل کېږي، ولسوالان يا حاکمان به د خليفه او واليانو له خوا په دې شرط چې خليفه ورته دا صلاحيت تفويض کړی وي ټاکل کېږي، د واليانو او حاکمانو لپاره ټول هغه شروط لازمي دي کوم چې د معاونينو لپاره لازم وو، نو لازمه ده چې والي او حاکم نارينه، عاقل، بالغ، آزاد، مسلمان، عادل او په هغه څه کې چې ورته سپارل کېږي د کفايت څښتن وي او د تقوی او وړتيا درلودونکی وي.

۵۴. والي به په خپل ولايت کې د خليفه په نيابت سره د حکم کولو او د اداراتو له اعمالو څخ د مراقبت صلاحيت لري. له ماليې، قضا او د لښکر د اړونده چارو پرته نور بشپړ صلاحيت لري، هغه د خپل ولايت په اوسيدونکو امارت لري او په ټولو هغه چارو کې چې په ولايت پورې اړه لري د اجرا حق لري، مګر پوليس د چارو په تنفيذ کې د والي تر واک لاندې دي، نه د ادارې په برخه کې.

۵۵. د والي لپاره واجب نه ده چې د خپل امارت د وضعيت سره سم د اړونده چارو د تر سره کولو په هکله خليفه ته خبر ورکړي، مګر په خپله خوښه بيا کولای شي. که چېرې يو نوی کار تر سره کوي د هغه په باب به خليفه ته خبر ورکوي او د هغه له امر سره سم به عمل کوي، خو که چېرې د خليفه امر ته د انتظار له کبله کوم کار فساد را منځ ته کاوه نو په خپله والي بايد هغه اجرا کړي او بيا به د نوموړي کار په هکله خليفه ته خبر ورکوي او دا به ورته په ډاګه کوي چې ولې يې هغه ته په لومړي سر کې خبر نه و ورکړی.

۵٦. په هر ولايت کې به د هغه له اوسيدونکو څخه ټاکل شوی مجلس وي، چې مشري به يې والي کوي، په اداري چارو کې به دا مجلس د رايې ورکولو صلاحيت ولري، خو د حکم په چارو کې صلاحيت نه لري، دا مجلس د دوه موخو لپاره رامنځ ته کېږي:

لومړی: والي ته د ولايت له واقعيت او اړتياوو څخه د لازمه معلوماتو ورکول او د هغه په اړه نظر ورکول
دويم: په خلکو باندې د والي له حاکميت څخه د رضايت يا شکايت څرګندول
په لومړي حالت کې د مجلس رايه ملزمه نه ده، بلکې په دويم حالت رايه الزامي ده، که مجلس له والي څخه شکايت وکړي هغه عزل کيږي.
۵۷. ښه دا ده چې د يو شخص د ولايت موده په يوه ولايت کې اوږده نه شي، کله چې دا وليدل شوه چې هغه په ښار کې تمرکز لاس ته راوړی او خلکو ده ته ميلان پيدا کړی او مفتون شوي يې دي بايد له ولايت څخه عزل شي.
۵۸. يو والي له يوه ولايت څخه بل ولايت ته نه تبديليږي، ځکه ولايت د نظر له لوري عام او د مکان له لوري محدود دی، بلکې والي بايد عزل او پر ځای يې بل څوک مقرر شي.
۵۹. والي په دريو حالتونو کې عزل کيږي:
لومړی: کله چې خليفه د هغه عزل لازم وبولي، دويم: کله چې د امت مجلس له هغه څخه خپله نارضايتي وښيي، دريم: هغه وخت چې د ولايت مجلس له والي څخه بيزار شي، د والي اعتزال د خليفه له لوري تر سره کيږي.
۶۰. د خليفه لپاره لازم دي چې د واليانو چارې وڅاري او له هغوی څخه سم مراقبت وکړي، د هغوی د حالاتو د معلومولو لپاره څوک وټاکي، په ځينې وختونو کې ټول واليان او د هغوی يو شمير را ټول کړي، د خليفه بله وجيبه دا ده چې د واليانو په اړه د خلکو شکايتونو ته غوږ ونيسي.

د جهاد امير

حربي اداره ـــ لښکر

۶۱. نظامي اداره هغه ټولې چارې چې په وسله والو ځواکونو(اردو، پولیس)، مهماتو، جنګي وسایلو او نورو اړوندو چارو لکه د نظامي پوهنتونونو، نظامي هیئتونو، ټولو هغه شیانو چې د اردو په اسلامي او عمومي ثقافت پورې اړه ولري او ټول هغه شیان چې په جنګ او نظامي تیارۍ پورې اړه ولري په غاړه اخلي، د دې ادارې رئیس د جهاد د امیر په نوم یادیږي.

۶۲. جهاد په مسلمانانو باندې فرض دی، عسکري تمرین په هر نارینه مسلمان چې پنځلس کاله عمر یې پوره کړی وي، یو اجباري امر او فرض دی تر څو هغه د جهاد کولو لپاره تیار شي، مګر عسکري خدمت کفایي فرض دی.

۶۳. اردو دوه ډولونه لري:

احتیاطي برخه: په دې برخه کې ټول هغه مسلمانان شامل دي چې د وسلې د حمل کولو توان لري.

دایمي برخه: په دې برخه کې هغه کسان شامل دي چې د تل لپاره په اردو کې شتون لري او د نورو مامورینو په شان د دولت له لوري ورته معاش ورکول کیږي.

۶۴. د اردو لپاره بیرغونه او رایات ترتیب کیږي، خلیفه هغه څوک دی چې بیرغ هغه چاته سپاري چې د اردو مسوولیت لري، مګر رایات د لواګانو رئیسان وړاندې کوي.

۶۵. خلیفه د اردو مشر بلل کیږي او هغه کس دی چې د ارکانو رئیس، د هرې لوا امیر او د هرې فرقې لپاره قوماندان منصوبوي، مګر په اردو کې نور تعینات د لواګانو او فرقو د مشرانو له لوري ترسره کیږي، د ارکانو غړي د ارکانو د رئیس له لوري د هغوی د نظامي زده کړو په نظر کې نیولو سره ټاکل کیږي.

۶۶. ټوله اردو د يو واحد پوځ بنه لري چې په ځانګړو قل اردو ګانو (نظامي هډو) کې ځای پر ځای کيږي، لازمه ده چې ځينې دا ډول قل اردوګانې په بيلا بيلو ولايتونو کې، ځينې په ستراتيژيکو سيمو او ځينې يې د ضربتي ځواک په ډول د تل لپاره په حرکت کې په کار وګومارل شي، دا قل اردوګانې په ډير شمير نورو ټولګيو کې تنظيميږي چې هر ټولګې ته يې اردو ويل کيږي، او هر يوه ته شميره لکه لومړۍ اردو، دويمه اردو، دريیمه او نور لګول کيږي او يا هم له ولايتونو څخه د يو ولايت يا له عمالو څخه د يوې عمالې په نومونو ياديږي.

۶۷. بايد د اردو لپاره نظامي عالي زده کړې په عالي کچه ورکړل شي، بايد د اردو فکري کچه هم د امکان تر بريده پورته يووړل شي، همدارنګه د اردو هر شخص بايد له اسلامي ثقافت څخه برخمن شي سره له دې که هغه په اجمالي ډول سره هم وي.

۶۸. لازمه ده چې په هره اردوګاه کې کافي شمير لوړ رتبه افسران وي چې د جنګي معارکو په مشرۍ او د نقشو په جوړولو کې مسلکي وي، د نظامي عالي فن او معرفت څخه برخمن وي او په ټوله اردو کې بايد دا ډول اشخاص د توان تر حده زياتوالی ومومي.

۶۹. لازمه ده چې اردو له ځان سره په کافي توګه وسله، نظامي آلات، تجهيزات، لوازم او مهمات ولري تر څو وکولای شي د يوې اسلامي اردو په شان خپله وظيفه په ښه توګه ادا کړي.

کورنی امنيت

۷۰. د کورني امنيت اداره هغه اداره ده چې د ټولو هغه چارو چې په امنيت پورې اړه لري او د ټولو هغه شيانو چې کورنی امنيت له ګواښ سره مخ کوي د هغوی د مخنيوي سرپرستي په غاړه اخلي، په ټول قلمرو کې امنيت د پوليسو له لارې تامينوي، لښکر د خليفه له امر پرته نه استخداموي، د دې ادارې رئيس (د کورني امنيت د

مدير)، څانګې يې په ولايتونو کې (د کورني امنيت ادارې) په نمونو او د ادارې رئيس يې د پوليسو د آمر په نامه يادېږي.

۷۱. وسله وال ځواکونه په دوه ډوله دي: هغه سرتيري چې په جنګي اداره پورې اړه لري د جهاد د امير پيرو دي، هغه پوليس چې د امنيت د ساتلو په موخه په محکمو کې شتون لري د کورني امنيت د ادارې پيرو دي، دواړه ډوله بايد له خاص ثقافت سره سم وروزل شي تر څو وکولای شي خپله دنده په ښه توګه تر سره کړي.

۷۲. ټول هغه تهديدونه چې کورني امنيت ته ګواښ بلل کيږي، د کورني امنيت اداره بايد هغه معالجه کړي او هغه عبارت دي له: ارتداد، بغاوت او حرابت، د خلکو په مالونو تجاوز، د خلکو په نفس او آبرو تجاوز، له هغه مشکوکو انسانانو سره تعامل چې محاربو کفارو ته جاسوسي کوي.

بهرنۍ چارې

۷۳. د بهرنيو چارو اداره د ټولو هغه بهرنيو چارو سرپرستي په غاړه لري کومې چې د خلافت د دولت اړيکې له نورو دولتونو سره په ټولو برخو کې رامنځ ته کوي، دا اړيکې کيدای شي په بيلابيلو برخو پورې اړه ولري لکه: اقتصادي، صنعتي، زراعتي، تجارتي، پستي اړيکې، مخابراتي او نور.

د صنعت اداره

۷۴. د صنعت اداره د ټولو هغه چارو سرپرستي په غاړه لري چې په صنايعو پورې لړه لری. هغه که درانده صنايع وي لکه ماشين آلات، مرکباتي جوړښتونه، برقي مواد او ماشين آلات او که خفيف يا سپک صنايع وی. کيدای شي دا کارخانې عامه ملکيت وي يا د افرادو ملکيت مګر يوازې دا چې په جنګي صنعت پورې اړه ولري، دا لازمه ده چې د فابريکو ټول ډولونه د جنګي سياست پر بنسټ ولاړ وي.

قضاء

۷۵. قضا د الزام په توګه د يو حکم خبر ورکول دي، قضا د خلکو تر منځ خصومتونه او منازعې فيصله کوي، د هغه څه مخنيوی کوي چې د ټولنې حق ته ضرر رسوي يا د خلکو او دولتي اشخاصو لکه خليفه، نور حکام، د دولت کارکوونکو تر منځ د رامنځ ته شوي خصومات حل او فيصله کوي.

۷۶. خليفه قاضی القضات د داسې اشخاصو له ډلې څخه ټاکي چې نارينه، بالغ، آزاد، مسلمان، عاقل، عادل، او فقيه وي، که د خليفه له لوري ورته د مظالم د محکمې د قاضي د ټاکلو او عزل صلاحيت هم ورکړل شو، نو په دې حالت کې لازمه ده چې مجتهد هم وي، قاضی القضات د اداري نظامونو په چوکاټ کې د نورو قاضيانو د ټاکلو، تاديب، او عزل کولو صلاحيت لري، مګر د محکمو د نورو کارکوونکو چارې په اداري مدير پورې اړه لري چې د محکمو د چارو د ادارې مسووليت په غاړه لري.

۷۷. قاضيان درې ډوله دي، يو قاضي دی او هغه کس دی چې د خلکو تر منځ د معاملو او عقوباتو په برخه کې خصومتونه حل او فيصله کوي. دويم محتسب دی چې هغه مخالفتونه حل کوي چې د ټولنې حق ته زيان رسوي. دریيم د مظالم قاضي دی، دا هغه کس دی چې د خلکو او دولت تر منځ نزاع ګانې حل او فيصله کوي.

۷۸. څوک چې قضا پر غاړه اخلي هغه بايد مسلمان، آزاد، بالغ، عاقل، عادل، فقيه او په واقعيتونو باندې د شرعي احکامو په نزول باندې پوهه ولري او د مظالمو د قاضي لپاره د دې شرطونو تر څنګ نارينه والی او اجتهاد هم شرط دي.

۷۹. دا جايزه ده چې قاضي، محتسب او د مظالمو قاضي په ټولو خاورو کې په عمومي توګه د ټولو قضاياوو د حل لپاره و ګومارل شي، يا هم کيدای شي دوی ټولو ته په يو ځانګړي ځای کې د ځانګړو قضاياوو حل وسپارل شي.

۸۰. دا جايزه نه ده چې له هغه قاضي پرته چې د فيصلې صلاحيت لري، نور قاضيان محکمه دايره کړي، مګر دا جايزه ده چې له ده سره يو يا څو نور قاضيان هم مرسته وکړي، خو دوی ته به د حکم صلاحيت نه ورکول کيږي، يوازې دوی د مشورې او نظر ورکولو صلاحيت لري چې رايه او نظر يې هم الزامي بڼه نه لري.

۸۱. قاضي ته جايزه نه ده چې د قضا له مجلس پرته بل چېرته قضاوت وکړي، بينه او يمين هم د قضا له مجلس پرته په بل ځای کې اعتبار نه لري.

۸۲. دا جايزه ده چې د قضاياوو د ډولونو په نظر کې نيولو سره محکمې بيلابيلې درجې ولري، دا هم جايزه ده چې ځينې قاضيان له معين صلاحيت سره د ټاکلو قضيو لپاره وګومارل شي، او پاته شوې قضاياوې نورو محکمو ته راجع شي.

۸۳. د استيناف او تميز محکمې شتون نه لري، ځکه چې د پېښو په اړه د قضا فيصله د قطعيت له مخې يوه درجه لري. کله چې يو قاضي فيصله وکړي حکم يې نافذ دی، د بل قاضي حکم يې هيڅکله هم نشي نقض کولای، مګر په هغه حالت کې چې له اسلام پرته په بل څه حکم وکړي، يا هم د کتاب الله، سنتو او د صحابه د اجماع له نص سره په قطعي ډول په ټکر کې وي، يا هم دا څرګنده شي چې د واقعيت له حقيقت سره په ټکر کې دی.

۸۴. محتسب هغه قاضي دی چې د عامه حقوقو اړونده قضاياوې چې مدعي په کې شتون نه لري حل او فيصله کوي. په دې شرط چې نوموړې قضيې په حدودو او جنايتونو پورې اړه و نه لري.

۸۵. محتسب کولای شي د مخالفت په اړه د خپل علم په پيدا کولو سره په فوري ډول په هر ځای کې چې وي د قضا له مجلس پرته حکم صادر کړي، له ده سره به يو شمير پوليس شتون ولري چې د ده اوامر به نافذوي، او حکم يې فورا نافذ کيږي.

۸۶. محتسب حق لري چې د ځان لپاره داسې نايبان او استازي وټاکي چې د محتسب شروط ولري، تر څو يې په بېلابېلو سيمو کې په کار وګوماري او له دوی سره به

پخپله اړونده سیمه کې د هغو چارو د محاسبې صلاحیت وي کومې چې په هغه سیمه یا محل کې رامنځ ته کیږي.

۸۷. د مظالمو قاضي د دې لپاره ټاکل کیږي چې د دولت له خوا پر خپل رعیت باندې د ظلم او تجاوز مخنیوی وکړي، مظلوم که رعیت وي یا هم بل څوک، خو چې د دولت د سلطې لاندې ژوند کوي، د مظالمو قاضي به ددې ټولو مظالمو مخنیوی کوي، هغه که د خلیفه او یا د دولت د نورو حکامو او موظفینو له خوا تر سره کیږي.

۸۸. د مظالمو قاضي د خلیفه یا قاضی القضات له لوري ټاکل کیږي خو د هغه محاسبه، تادیب او عزل کول بیا د خلیفه یا قاضی القضات (که چیرې خلیفه ورته صلاحیت ورکړي) له لوري تر سره کیږي، خو دا به صحیح نه وي چې د خلیفه یا د تفویضي معاون او یا قاضي القضات له خوا د تر سره شوو مظالمو د څېړلو په درشل کې له دندې عزل کړای شي، په دې حالت کې د هغه د عزل صلاحیت د مظالم له محکمې سره دی.

۸۹. دا شرط نه ده چې د مظالمو قاضي یو یا څو محدود اشخاص وي، بلکې د دولت رییس کولای شي چې د مظالمو د لیرې کولو لپاره کافي اندازه قاضیان وټاکي خو د حکم کولو صلاحیت باید یوازې له یوه قاضي سره وي او دا هم جایزه ده چې د فیصلې پر مهال له هغه سره د مظالمو نور قاضیان هم کښیني خو د هغوی دنده به مشوره او رایه ورکول وي او رایه یې الزامي بڼه نه لري.

۹۰. د مظالمو محکمه حق لري چې په دولت کې هر حاکم او موظف له دندې عزل کړي او هم کولای شي چې خلیفه له خپلې دندې عزل کړي، او دا په هغه حالت کې شونې ده چې د ظلم ازاله د خلیفه د عزل تقاضا وکړي.

۹۱. د مظالمو محکمه صلاحیت لري چې د هر ډول ظلم څېړنه وکړي، هغه ظلم چې د دولت د اشخاصو له خوا تر سره شوی وي، هغه که د خلیفه له خوا له شریعت

ځخه سر غړونه وي او که هغه د خليفه له خوا د شرعي احکامو د تبني کولو پر مهال په شرعي احکامو او دستور يا قانون کې د کوم شرعي نص په معنا کولو پورې تړاو ولري او که په ماليه پورې تړاو ولري.

۹۲. د مظالمو په قضا کې د قضا مجلس ته اړتيا نشته، نه مدعي عليه ته د دعوت ورکولو اړتيا شته او نه د مدعي وجود ته ضرورت شته، بلکې محکمه به د مظالمو په اړه څېړنه کوي، آن تر دې که هېڅ دعوه هم نه وي کړې.

۹۳. هر انسان حق لري چې په خصومت او د ځان د دفاع لپاره وکيل وټاکي، هغه که مسلمان وي او که کافر، که نارينه وي او که ښځينه، په دې کې د وکيل او موکل تر منځ توپير نشته او دا هم جايزه ده چې وکيل خپل موکل ته د هغه له موافقې سره سم د اجورې په بدل کې وکالت وکړي.

۹۴. هر شخص که په خصوصي چارو کې وصي او ولي، په عامه چارو کې خليفه، حاکم او موظف او يا د مظالمو قاضي او محتسب وي د دې صلاحيت لري چې په خصومت او يا د ځان د دفاع لپاره يوازې د وصي يا ولي يا خليفه يا د حکومت چارواکي او موظف او يا د مظالمو قاضي او محتسب په حيث وکيل وټاکي او هغه که مدعي وي يا مدعي عليه څه توپير نه لري.

۹۵. هغه عقود، معاملات او قضيې چې د هغه فيصله او تنفيذ د خلافت د تاسيس نه مخکې پای ته رسيدلی، د خلافت قضا هغه نه نقض کوي او نه يې تحريکوي مګر په لاندې حالتونو کې:

الف: هغه قضيې چې اثر يې د اسلام خلاف دی او استمراري بڼه لري، نو واجب ده چې له سره تحريک شي.

ب: که قضيه د پخوانيو حکامو او اتباعو نافذه کړي وي او د اسلام او مسلمانانو له اذيت سره تړاو ولري، نو په دې حالت کې هم د خليفه لپاره جايزه ده چې دا ډول قضيې له سره تحريک کړي.

اداري جوړښت

۹۶. د دولتي چارو او د خلکو د مصالحو اداره به د دولتي ادارو او اړوندو ارګانونو په غاړه وي چې دا اداري به د دولت چارې سنبالوي او د خلکو مصالح به حل کوي.

۹۷. د ادارو، دوایرو او مصالحو د اداري سیاست به د هغوی د نظام په بسیط والي، په اعمالو کې سرعت او اهلیت پر بنسټ ولاړ وي.

۹۸. هر څوک چې د دولت تابعیت لري او د کار کولو اهلیت او وړتیا ولري هغه که نارینه وي او که ښځینه، مسلمان وي او که غیر مسلمان کولای شي چې د مصالحو، دایرې او یا هم ادارې د مدیر یا موظف په توګه وټاکل شي.

۹۹. د هر مصلحت لپاره یو عمومي مدیر او د هرې ادارې او دایرې لپاره یو مدیر ټاکل کیږي تر څو د هغه سرپرستي په غاړه واخلي او د ادارې مسوول وي، دا ټول مدیران په خپله کاري برخه کې د هماغه برخې د عالي ادارې د مدیر په وړاندې مسئولیت لري، مګر د احکامو او عامه نظام د پیروۍ په برخه کې د والي او عامل په وړاندې مسئوولیت لري.

۱۰۰. د ټولو ادارو، دوایرو او مصالحو مدیران به یوازې د ادري نظم د ساتلو له کبله له دندو عزل کیږي، خو له یوې دندې څخه بلې دندې ته بدلیدی شي. له چارو څخه توقیف کېدای شي، د دوی تعیین، انتقال، توقیف، تادیب او عزل د هغه چا له لوري تر سره کیدای شي چې د مصالحو، دوایرو او ادارو د عالي ادارې په راس کې قرار لري.

۱۰۱. له مدیرانو پرته نور موظفین به یوازې د ادارو، دوایرو او مصالحو د عالي ادارې له لوري تعین، انتقال، توقیف، تادیب او عزل کیدای شي.

بيت المال

۱۰۲. بیت المال هغه اداره ده چې د شرعي احکامو سره سم د تجمع، حفظ او مصرف له مخې د عایداتو او مصارفو سرپرستي په غاړه لري، د نوموړې ادارې رئیس د بیت المال د خازن په نوم یادیږي، په ولایاتو کې د دې ادارې اړونده ادارو رئیس د بیت المال صاحب ویل کیږي.

مطبوعات (رسنۍ)

۱۰۳. د مطبوعاتو اداراه د اسلام او مسلمانانو د مصالحو د خدمت لپاره د رسنیو د سیاست د وضع کولو او تنفیذ سرپرستي په غاړه لري، په داخل کې به د قوي، متمسکې، اسلامي ټولنې ایجاد، د خباثتونو نفی، او د نیکیو تبارز، او په بهر کې به د اسلام د وړاندې کولو لپاره د جنګ او سولې په حال کې په داسې ډول سره چې د اسلام عظمت، عدل او د اسلامي پوځ قوت او په مقابل کې یې د وضعي نظام فساد، ظلم او د پوځ ضعف څرګندوي پالیسي وضع کوي.

۱۰۴. هغه رسنۍ چې چلوونکي یې د دولت اتباع دي جواز ته اړتیا نه لري، بلکې د نشراتي وسیلې له رامنځ ته کولو څخه به د رسنیو اداره د (خبر او علم) په لیږلو سره خبروي، د هرې رسنۍ څښتن او د هغه لیکونکي د هر نشر شوي مضمون په اړه مسئولیت لري، او د هر ډول شرعي مخالفت په صورت کې به د رعیت د نورو افراد په ډول محاسبه کیږي.

د امت مجلس

۱۰۵. هغه خلک چې په رایه کې د مسلمانانو استازیتوب کوي او خلیفه ورته رجوع کوي، هغوی د امت د مجلس په نامه یادیږي، او هغه اشخاص چې د ولایتونو له خلکو څخه استازیتوب کوي د ولایاتو د مجالسو په نوم یادیږي، د نا مسلمانانو لپاره

جایز دي چې د امت په مجلس کې برخه ولري، مګر یوازې د دې لپاره چې د حاکمانو له ظلم او یا د اسلامي احکامو له ناسم تطبیق څخه شکایت وکړي.
۱۰۶. د هر ولایت د مجلس غړي په مستقیم ډول د هماغه ولایت له خلکو څخه ټاکل کیږي، د ولایتونو د مجالسو د غړو شمیر په دولت کې د هر ولایت د نفوس په نظر کې نیولو سره ټاکل کیږي، مګر د امت د مجلس غړي د ولایتونو د مجالسو له لوري په مستقیم ډول ټاکل کیږي، د امت د مجلس پیل او پای د ولایتونو د مجالسو له پیل او پای سره یو شان دی.
۱۰۷. هر تبعه چې عاقل او بالغ وي حق لري چې د امت په مجلس یا د ولایت په مجلس کې غړیتوب تر لاسه کړي، هغه که نارینه وي او که ښځینه، مسلمان وي او که غیر مسلمان، خو د غیر مسلمانان غړیتوب به یوازې د حاکمانو د ظلم او د اسلامي احکامو د ناسم تطبیق څخه د شکایت لپاره وي.
۱۰۸. شورا او مشوره یوازې د رایې د اخیستلو په معنی ده، شوری او مشوره په تشریع، تعریف، فکرې امورو لکه د حقیقتونو پلټنه، په فني او علمي امورو کې لزوم نه لري، مګر که خلیفه په عملي چارو او هغه اعمالو کې چې بحث او نظر ته اړتیا و نه لري مشوره وغواړي په دې حالت کې د مشوره ورکونکو مشوره الزامي بڼه غوره کوي.
۱۰۹. شورا یوازې د مسلمانانو حق دی، له مسلمانانو پرته نور د شورا حق نه لري، خو د رایې او نظریې څرګندول د ټولو مسلمانو او غیر مسلمانو اتباعو حق دی.
۱۱۰. هغه مسایل چې له خلیفه سره پرې مشوره کیږي او مشوره په هغه کې الزامي بڼه ولري په هغه کې اکثریت معیار د عمل دی، پرته له دې چې هغه صواب لري او که خطا. خو په نورو هغه مسایلو کې چې شوری په کې الزامي بڼه نه لري په هغه کې غوره والی معیار د عمل دی، پرته له دې چې اکثریت یا اقلیت په نظر کې ونیول شي.
۱۱۱. د امت مجلس پنځه صلاحیتونه لري چې په لاندې ډول دي:

۱ــــالف: د خلیفه د مشورې غوښتل له مجلس څخه او د مجلس مشوره ورکول په هغه چارو او عملي امورو کې چې د کورني سیاست په برخه کې د چارو په سرپرستۍ پورې اړه لري او عمیق فکري بحث ته یې اړتیا نشته، لکه: حکومتي چارې، تعلیم، روغتیا، اقتصاد، تجارت، صنعت، زراعت، او نور چې د مجلس نظر پکښې الزامي بڼه لري تر سره کیږي.

ب: مګر په هغه فکري امورو کې چې بحث او تحقیق ته اړتیا لري، یا په هغه امورو کې چې پوهې او درایت ته اړه لري او یا هم په فني، علمي، مالي، نظامي او بهرني سیاست کې خلیفه کولای شي مجلس ته د مشورې لپاره رجوع وکړي او د مجلس نظر واخلي، مګر د مجلس نظر په دې برخه کې الزامي بڼه نه لري او خلیفه د هغه په منلو مجبور نه دی.

۲ــ خلیفه کولای شي هغه احکام او قوانین د امت مجلس ته وړاندې کړي چې تبنی کول یې غواړي، او د مجلس مسلمانان غړي کولای شي چې د هغه په اړه مناقشه وکړي او خطا او صواب یې بیان کړي، که مسلمان غړي له خلیفه سره د تبني په طریقه کې د دولت له تبني شوو اصولو سره سم تر سره کیږي اختلاف وکړي په دې حالت کې د مظالم محکمې ته راجع کیږي او هغه یې حل کوي د نومورې محکمې نظر په دې برخه کې ملزم دی.

۳ــ د امت مجلس حق لري چې د ټولو دولتي چارو په اړه له خلیفه سره محاسبه وکړي، هغه که کورنۍ چارې وي، که بهرنۍ، مالي وی او یا نظامي. د مجلس رایه په هغه برخه کې الزامي ده چې د اکثریت رایه په هغه کې الزامي وي، او په هغه برخه کې چې د اکثریت رایه الزامي نه ده، د مجلس رایه هم الزامي بڼه نه لري. مګر که مجلس د هغه عمل په اړه چې بالفعل تر سره شوی له شرعي ناحیې څخه د خلیفه سره اختلاف وکړي، نو په دې حالت کې مسئله د مظالم محکمې ته راجع کیږي، ترڅو د

هغه د شرعي والي يا د شريعت سره د هغه د ټکر په اړه قطعي فيصله صادره کړي او د محکمې رايه په دې برخه کې الزامي بڼه لري.

۴ــ مجلس حق لري چې له معاونينو، واليانو او عاملانو څخه شکايت وکړي او له هغوی څخه ناخوښي څرګنده کړي او په دې اړه به يې رايه الزامي وي او خليفه ته لازم دي چې هغوی فورا ليرې کړي. که چيرې د امت د مجلس رايه د ولايت له مجلس سره د واليانو او عمالو څخه د رضايت يا نه رضايت په اړه په تعارض کې واقع شي، نو په دې حالت کې د ولايت د مجلس رايې ته لومړيتوب ورکول کيږي.

۵ ــ د مجلس مسلمان غړي د دې حق لري چې د خلافت لپاره د هغه نوماندانو شميره محدوده کړي کوم چې د مظالم محکمې د انعقاد شروط د دوی په وجود کې تاييد کړي وي، په دې برخه کې د اکثريت رايه الزامي بڼه لري، د هغه چا ټاکل چې د مجلس په تاييد شوي لېست کې شامل نه وي صحيح نه دي.

ټولنيز نظام

۱۱۲. د ښځې لپاره اصل دا دی چې هغه مور او د کورنۍ مربي ده او هغه آبرو او عزت ده، چې بايد مصؤنه وساتل شي.

۱۱۳. اصل دا دی چې نارينه بايد له ښځينه څخه جلا وي او له يو بل سره يو ځای نه شي، مګر د هغې اړتيا په صورت کې چې شريعت د هغه لپاره اجازه ورکړې ده. لکه حج او پيرل او پيرودل.

۱۱۴. ښځې ته هم ټول هغه حقوق ورکول کيږي چې نارينه ته ورکړل شوي دي. همدارنګه هغه څه پرې واجب دي کوم چې په نارينه وو واجب دي. مګر هغه چې اسلام په ښځه پورې خاص کړي دي يا يې په نارينه پورې خاص ګرځولي دي هغه هم د شرعي دليل له مخې، ځکه نو ښځه حق لري چې سوداګري، کرهنه، يا صنعت پرمخ يوسي، عقود او معاملات سرته ورسوي، او هر ډول ملکيت ولري، خپلې پانګې ته په

خپله یا د نورو په وسیله وده ورکړي، او د دې حق لري چې د ژوندانه ټولې چارې په خپله سرته ورسوي.

۱۱۵. ښځې ته جایزه ده چې دولتي دندې په غاړه واخلي، د امت د مجلس غړي انتخاب کړي او یا هم په خپله په هغه کې غړيتوب تر لاسه کړي، لکه څرنګه چې کولای شي د خلیفه په انتخاب او بیعت کې ونډه واخلي.

۱۱۶. ښځې ته جایزه نه ده چې د حکم په برخه کې کار وکړي، څکه نو نشي کولای چې د خلیفه، معاون، والي، یا عاملې په توګه وټاکل شي، او هر عمل چې په حکم پورې اړه ولري ښځه هغه نه شي تر سره کولای، له همدې امله ښځه د قاضی القضات، د مظالم محکمې قاضي او د جهاد د امیر په حیث نه شي ټاکل کیدای.

۱۱۷. ښځه په عام او خاص ژوند کې برخه لري، په عام ژوند کې ښځه کولای شي له محرمو او نامحرمو ښځو، او نارینه وو سره خپل ژوند ته ادامه ورکړي، خو په دې شرط چې یوازې مخ او لاس یې تر ورغوو پورې لوڅ وي او همداراز جامې یې باید له تبرج او تبذل څخه خالي وي، مګر په خاص ژوند کې باید یوازې ښځه له ښځې او محارمو سره ژوند کولای شي او جایزه نه ده چې له نامحرمو نارینه وو سره ژوند وکړي او په دغه دواړو حالتونو کې په شرعي احکامو باندې مقیده ده.

۱۱۸. له غیر محرم سره د ښځې خلوت ناروا دی او همدارنګه د پردیو په مخ کې د عورت نه پټول او تبرج حرام دي.

۱۱۹. نارینه او ښځې دواړو ته جایز نه دي چې داسې عمل تر سره کړي چې اخلاق له خطر سره مخ کړي یا په ټولنه کې د فساد لامل وګرځي.

۱۲۰. د ښځې او میړه ژوند د ډاډ او سکون ژوند دی او د میرمنې او خاوند ژوند د معاشرت ژوند وي. پر ښځه د نارینه قوامیت د پالنې او سرپرستۍ په اړه دی، نه د حکمرانۍ قوامیت، او په ښځه د میړه اطاعت او په میړه د ښځې نفقه فرض دي چې هغې ته د ټولنې له رواج سره سم نفقه برابره کړي.

۱۲۱. خاوند او میرمن به دکور د چارو په سنبالولو کې په ګډه کار کوي، نارینه ته لازمه ده چې ټولې هغه چارې ترسره کړي چې له کور څخه بهر دي لکه څرنګه چې په ښځه لازم دي چې د کور د ننه چارې ترسره کړي او که چېرې ښځه د کور کارونه نه شي تر سره کولای، په دې سره به یې خاوند هغې ته له اړتیا سره سم خدمت کوونکی استخداموي.

۱۲۲. په ښځه باندې واجب ده چې د کوچنیو ماشومانو کفالت او سرپرستي تر هغه وخته په غاړه واخلي چې کفالت ته اړتیا لري، هغه که مسلمان وي او یا غیر مسلمان، کله یې چې د کفالت اړتیا پوره شوه که حاضنه او ولي دواړه مسلمانان وو ماشوم ته د دې اختیار ورکول کیږي چې له کوم یوه سره ژوند وکړي، هر یو چې ماشوم اختیار کړ په هغه واجب ده چې هغه واخلي هغه که ښځه وي یا نارینه، همدا راز توپیر نه لري چې هغه هلک وي او که جینۍ . مګر که یو له دوی څخه مسلمان نه وي په دې حالت کې طفل اختیار نه لري، بلکې مسلمان ته سپارل کیږي.

اقتصادي نظام

۱۲۳. اقتصادي سیاست د ټولنې د اړتیاوو پوره کولو ته پاملرنه کول دي، نو هغه څه چې لازم دي هغه د اړتیاوو د پوره کولو لپاره پاملرنه ده، او هماغه په ټولنه کې د اړتیاوو د پوره کولو بنسټ ګرځول کیږي.

۱۲۴. اقتصادي ستونزه د رعیت افرادو ته د مالونو او منفعتونو توزیع ده، تر څو هغه د انتفاع لپاره ورکړل شي او اتباع د دې وړتیا پیدا کړي چې د هغې لپاره هڅې وکړي او په خپل حیازت کې یې د ننه کړي.

۱۲۵. واجب ده چې د رعیت د هر فرد اړتیاوې ځان ځان ته په کلي توګه تضمین کړل شي او همدارنګه باید د هر فرد ثانوي اړتیاوې (کمالي حاجات) هم د امکان تر بریده په تر ټولو لوړه کچه میسر شي.

۱۲٦. مال په الله جل جلاله پورې اړه لري او هغه انسان ورباندې خليفه ګرځولی او د همدې عام خليفه والي له مخې حق لري چې د مال ملکيت ولري او همدغه الله جل جلاله انسان ته اجازه ورکړې چې په مال کې تصرف وکړي او دغه ځانګړې اجازه انسان ته دا حق ورکوي چې عملا د شيانو مالک وګرځي.

۱۲۷. ملکيت درې ډوله دی: فردي ملکيت، عام ملکيت او دولتي ملکيت.

۱۲۸. فردي ملکيت شرعي حکم دی چې په عين يا منفعت پورې تاکل شوی د، او خپل څښتن (مالک) ته د دې اجازه ورکوي چې له هغه څخه ګټه پورته کړي او يا يې په بدل کې عوض واخلي.

۱۲۹. عام ملکيت ټولو خلکو ته د شارع اجازه ده چې له عين څخه ګټه واخلي.

۱۳۰. ټول هغه مالونه چې لګښت يې د خليفه په رايه او اجتهاد پورې اړه لري هغه د دولت ملکيت دی. لکه د ماليې، خراج او جزيې مالونه.

۱۳۱. فردي ملکيت په منقول او غير منقول مالونو کې په پنځو شرعي اسبابو پورې مقيد شوی دی چې په لاندې ډول دي:

الف: عمل يا کار

ب: ميراث

ج: د ژوندي پاته کيدو لپاره مال ته اړتيا

د: د دولت له خوا رعيت ته د مال ورکړه (اعطا)

ه: هغه اموال چې افراد يې د مال او هڅو پرته تر لاسه کوي.

۱۳۲. په ملکيت کې تصرف د شارع په اجازه پورې اړه لري، هغه که د نفقې کولو تصرف وي او که د ملکيت د زياتولو. په دې اسراف، عياشي او امساک منع دی. هغه پانګوال شرکتونه او تعاوني ټولنې او نور معاملات چې له شريعت سره ټکر لري منع دي. لکه څرنګه چې سود خوړل، فاحش غبن، احتکار، قمار او دې ته ورته نور ټول شيان حرام دي.

۱۳۳. د عشر ځمکې د عربو جزيره او نورې هغه ځمکي دي چې خلک يې مسلمان وي. خراجي ځمکې د عربو له جزيرې پرته هغه ځمکې دي چې په جګړه يا سوله سره فتحه شوې وي. د عشر ځمکې د رقبې او منفعت له مخې د افرادو ملکيت دی. مګر د خراجي ځمکو رقبه په دولت او منفعت يې په افرادو پورې اړه لري، او هر شخص د عشري ځمکي د تبادلې او د خراجې ځمکې د منفعت د تبادلې حق لري البته له شرعي عقودو سره سم همدا راز د نورو مالونو په څير له هغه څخه ميراث ترلاسه کولای شي.

۱۳۴. شاړې (موات) ځمکې په ابادولو او تيرې ټولولو سره د افرادو په ملکيت کې داخليږي مګر له شاړو پرته نورې ځمکې بيا يوازې د شرعي سبب لکه ارث، پيرل او د دولت له لوري ورکولو له لارې د افرادو په ملکيت کې داخليږي.

۱۳۵. د کرهنې لپاره د ځمکې اجاره کول مطلق منع دي، هغه که خراجي ځمکه وي او که عشري او همدارنګه مزارعت هم منع دی، خو مساقات بيا په مطلقه توګه جواز لري.

۱۳۶. د ځمکو مالک مکلف دی چې له ځمکې څخه ګټه واخلي او محتاج ته بايد له بيت المال څخه تر هغې اندازې مرسته ورکړل شي چې هغه د خپلې ځمکې د کرلو وړتيا پيدا کړي او څوک چې درې کاله له ځمکې څخه ګټه پورته نه کړي او بيکاره يې پريږدي له هغه څخه اخيستل کيږي او بل چا ته ورکول کيږي.

۱۳۷. عام ملکيت په لاندنيو دريو شيانو کې رامنځ ته کيږي:

الف: هر هغه څه چې خلک په عمومي توګه له هغه څخه ګټه اخلي، لکه د ښار سيمه (عامه مرافق).

ب، هغه معادن او کانونه چې دوامدار دي لکه نفت.

ج، هغه شيان چې په طبيعي ډول د افرادو ملکيت نشي کيدای لکه سيندونه، ويالي او نور.

۱۳۸. فابريکې د خپل ذات له مخې فردي ملکيت دی. مګر که چيرې فابريکې د هغه مادې حکم خپل کړي چې هغه توليدوي نو که توليديدونکې ماده د فردي ملکيتونو له ډلې څخه وه، نو فابريکه يې هم فردي ملکيت ګڼل کيږي، لکه د اوبدلو فابريکې، او که توليديدونکې ماده د عامه ملکيتونو له جنس څخه وه، نو فابريکه هم عامه ملکيت شميرل کيږي،لکه د اوسپنې د رايستلو فابريکې.

۱۳۹. دولت ته جايزه نه ده چې فردي ملکيت په عام ملکيت بدل کړي ځکه عام ملکيت د مال د ډول او طبيعت له مخې ټاکل کيږي، نه د دولت په رايه.

۱۴۰. له عام ملکيت څخه د امت ټول افراد د انتفاع حق لري او دولت ته جايز نه دي چې له عامه ملکيت څخه د ګټې اخيستلو لپاره يو چا ته اجازه ورکړي چې له عامه ملکيت څخه ګټه واخلي يا يې په ملکيت کې داخل کړي او د رعيت نور افراد محروم کړای شي.

۱۴۱. دولت ته جايز دي چې شاړې ځمکې او عامه ملکيت د رعيت د مصالحو لپاره تر خپل حمايت او کنترول لاندې راولي.

۱۴۲. د مال خزانه کول منع دي، سره له دې چې زکوة يې هم ايستلی وي.

۱۴۳. زکوة له مسلمانانو راټوليږي او له هغو نقدي، عيني، مالونو، څارويو او غلو دانو څخه اخيستل کيږي چې شرعې ټاکلي دي او له هغو مالونو څخه نه اخستل کيږي چې په شريعت کې نه دي ټاکل شوي او همدارنګه له هر مالک څخه اخيستل کيږي، هغه که بالغ، عاقل او مکلف وي، يا هم غير مکلف لکه صبي، او مجنون وي، د زکات مال به په بيت المان کې په ټاکلي ځای کې ځای پر ځای کيږي او دغه مال به يوازې هغه اتو کسانو ته ورکول کيږي چې په آيت شريف کې ذکر شوي دي.

۱۴۴. جزيه له ذميانو څخه راټوليږي هغه هم له بالغو نارينه وو څخه د هغوی د توان په اندازې اخيستل کيږي، له ښځو او ماشومانو څخه نه اخستل کيږي.

۱۴۵. خراج له خراجي ځمکو څخه د هغو د توان په اندازه اخيستل کيږي، خو له عشري ځمکو څخه د موجوده حاصلاتو په نظر کې نيولو سره زکات اخيستل کيږي.
۱۴۶. د مسلمانانو څخه د شرعي جواز په رڼا کې ماليه راټوليږي تر څو د بيت المال لګښتونه پوره کړي، په دې شرط چې دغه اخيستل کېدونکې ماليه د مال د خاوند له اړتياوو څخه زياته وي او د دولت د اړتيا په نظر کې نيولو سره اخيستل کيږي.
۱۴۷. ټول هغه څه چې شريعت پر امت واجب ګرځولي او بيت المال د هغه لپاره کافي بوديجه نه لري چې هغه ترسره کړي، نو د هغه وجوب امت ته انتقاليږي د دې لپاره دولت حق لري چې له اړتيا سره سم په امت ماليه وضع کړي. تر څو اړونده چاره تر سره کړي او هغه څه چې د شريعت له مخې يې سرته رسول په امت واجب نه دي دولت حق نه لري په دې برخه کې ماليه وضع کړي. نو دولت ته جايز نه دي چې د محکمو، دولتي ادارو يا نورو مصلحتونو لپاره ماليه وضع کړي.
۱۴۸. د دولت د بوديجې د پوره کولو لپاره دايمي لارې شته، چې هغه شرعي احکامو ټاکلې دي. خو په هره څانګه کې د پيسو مصرفول او د هر څه لپاره د پيسو تخصيص د خليفه په رايه او اجتهاد پورې اړه لري.
۱۴۹. د بيت المان دايمي واردات (ټول فئ، جزيه، خراج، د کانونو پنځمه برخه او زکات دي) دولت د تل لپاره دا مالونه راټولوي، پرته له دې چې هغه ته اړتيا وي او که نه.
۱۵۰. که چېرې د بيت المال دايمي واردات د دولت د لګښتونو لپاره کافي نه وو، دولت کولای شي له خلکو ماليه واخلي او دولت بايد د ماليې په اخيستلو کې له لاندې ټکو سره سم عمل وکړي:
الف: د بيت المال د واجبي مصارفو د پوره کولو لپاره، لکه د فقيرانو، مساکينو، مسافرو سره مرسته او د جهاد د فريضې لګښتونه.

ب: د بیت المال د هغه لګښتونو لپاره چې د بدل په مقابل کې یې ترسره کوي، لکه د مامورینو مصارف، د لښکر موکولات، د حکامو تعویضات.
ج: د بیت المال هغه واجبي لګښتونه چې د مصلحت او آرامۍ په موخه تر سره کیږي، لکه د لارو جوړول، د اوبو را ایستل، د جوماتونو ښوونځیو او روغتونونو جوړول.
د: د بیت المال د هغه لګښتونو لپاره چې د اړتیا په وخت کې تر سره کیږي لکه: د حوادثو او پیښو رامنځ ته کېدل په رعیت باندې. لکه قحطي، طوفان، زلزله او داسې نور.
۱۵۱. هغه مالونه چې د هېواد له بېلا بېلو سرحدي ګمرکونو څخه تر لاسه کیږي د بیت المال له وارداتو څخه دي، هغه مالونه چې له عامه ملکیت او دولتي ملکیت څخه لاس ته راځي او همدارنګه میراثي مالونه چې وارث ونه لري او د مرتدینو مالونه ټول د بیت المال په وارداتو کې شامل دي.
۱۵۲. د بیت المال لګښتونه اته برخې لري چې په لاندې ډول دي:
الف: هغه اته ډلې خلک چې د زکوة مستحق بلل شوي دي او هغوی ته د زکات له باب څخه مصرف کیږي.
ب: فقیران، مسکینان، مسافران، جهاد، قرضداران، کله چې د زکوة په څانګه کې مال نه وي، نو د بیت المال د دایمي وارداتو څخه به ورکول کیږي او که دایمي وارادت هم نه وو، بیا قرضدارانو ته څه نه ورکول کیږي. خو مسکینانو، فقیرانو، مسافرو او د مجاهدینو د مصرف لپاره مالیه ایښودل کیږي او د فساد د خورېدو له وېرې پور هم اخیستل کیږي.
ج: هغه اشخاص چې د دولت لپاره خدمت کوي لکه موظفین، حکام او لښکر دوی ته به له بیت المال څخه معاش ورکول کیږي، که چېرې د بیت المال مال کفایت ونه

کړي، نو ماليه به وضع کيږي او د فساد د وېرې او مخنيوي لپاره به پور اخيستل کيږي.

د: هغه اساسي مصالح او مرافق لکه لارې، جوماتونه، روغتونونه او ښوونځي به د بيت المال څخه جوړيږي. که چيرې د بيت المال شتمني بس نه شي ماليه به وضع کيږي.

ه: د کمالي مصالحو او مرافقو لپاره به د بيت المال څخه مصرف کيږي او که په بيت المال کې پوره مال نه وي، نو له هغو څخه بايد مصرف و نه شي او وځنډول شي.

و: ناڅاپي پېښې لکه زلزله، طوفان او نورو پېښو لپاره له بيت المال څخه مصرف کيږي او که هغه پوره نشي بيا به له راټولې شوې ماليې څخه پوره کيږي.

۱۵۳. دولت ضامن دی چې د ټولو تابعيت لرونکو لپاره کاري فرصت برابر کړي.

۱۵۴. له شرکتونو او افرادو سره په کار ګومارل شوي موظفين هم د دولت د موظفينو په څېر له ټولو حقوقو او واجباتو څخه برخمن کيږي، هرڅوک چې د معاش په بدل کې کار کوي موظف بلل کيږي، سره له دې چې د کار او کارګر ډول توپير هم ولري، که چېرې مزدور او د کار څښتن د مزد په اړه اختلاف وکړي هغه ته به مروجه مزد ورکول کيږي، خو که چېرې يې په بل څه کې اختلاف وکړ بيا به د اجارې د عقد په اړه له شريعت سره سم حکم او فيصله کيږي.

۱۵۵. دا جايزه ده چې مزد د کار له ګټې سره سم وي او يا د کارګر د کار له ګټې سره برابر وي، خو د اجير د معلوماتو او علمي شهادتنامو سره يې برابرښت شرط نه دی. همدارنګه موظفين ترفيعات نه لري، بلکې خپل ټول حقوق به يې ورکول کيږي، هغه که د کار په اړه وو او که د کارګر له خوا.

۱۵٦. دولت د هغه چا د نفقې ضمانت کوي چې نه مال لري، نه کار کولای شي او نه هم داسې څوک لري چې نفقه ورکړي، همدارنګه دولت د ناتوانه خلکو، مصيبت وهلو او معيوبينو سره مرسته او کومک کوي.

۱۵۷. دولت د خپل رعیت تر منځ د ثروت د دوران لپاره فعالیت کوي او د ثروت له دوران څخه په یوه ځانګړې طبقه کې مخنیوی کوي.
۱۵۸. دولت د رعیت افرادو ته د کمالي اړتیاوو د پوره کولو لپاره زمینه برابروي او له خپل ثروت سره سم په ټولنه کې په لاندې ډول توازن رامنځ ته کوي:
الف: هغه منقول او غیر منقول مالونه چې په بیت المال کې یې لري یا د فی مالونه او نور خلکو ته ورکړي.
ب:له خپلو آبادو او شاړو ځمکو څخه هغه کسانو ته ځمکه ورکوي چې کافي ځمکه نه لري، مګر هغه کسان چې ځمکه لري، خو د کرهنې لپاره ورڅخه کار نه اخلي ځمکه ورته نه ورکول کیږي، هغه کسانو ته چې د فقر له امله نشي کولای کرهنه وکړي باید مال ورکړل شي تر څو په کرنه قادر شي.
ج: د هغه چا قرضونه چې د ورکړې توان یې نه لري د زکات له مال څخه له فی او داسې نورو څخه ادا کیدای شي.
۱۵۹. دولت د کرنیزو چارو او محصولاتو مراقبت کوي او د کرنیز سیاست سره سم به د ځمکې حاصلات تر ټولو لوړې کچې ته رسوي.
۱٦۰. دولت په کلي توګه د ټولو صنعتي چارو مراقب دی، او د هغه صنعتي چارو مستقیم سرپرست ګڼل کیږي کومې چې په عامه ملکیت کې داخلې دي.
۱٦۱. بهرنۍ سوداګري د سوداګر له تابعیت سره تړاو لري، نه د جنس د تولید په محل پورې ځکه نو د حربي هیوادونو سوداګر زمونږ په خاوره کې له سوداګرۍ منع دي مګر د ځانګړې اجازې په صورت کې چې یوه معین سوداګر یا مال ته ورکړل شوې وي، له معاهدو سوداګرو سره د هغې معاهدې سره سم عمل کیږي کومه چې ورسره لاسلیک شوې ده، د خپل رعیت سوداګران به د هغه څه له صادرولو څخه چې اسلامي خاوره ورته ضرورت لري او د هغه موادو له وړلو څخه چې د هغه په وسیله دښمن له نظامي، صنعتي او یا اقتصادي پلوه ځواکمن کیږي منع کیږي، مګر د هر

ډول مال له واردولو نه منع کيږي، مګر هغه دولت چې بالفعل زمونږ سره په جګړه بوخت دی لکه اسراييل له دې احکامو څخه مستثنی دی، ځکه دا ډول دولتونه په ټولو علاقاتو او اړيکو کې هغه که سوداګريزې اړيکې وي يا غير سوداګريزې د بالفعل دار الحرب حکم اخلي.

۱٦۲. د رعيت ټول افراد کولای شي چې د ژوند د هرې برخې په هکله علمي لابراتوارونه جوړ کړي او دولت ته هم لازم دي چې دا ډول لابراتوارونه رامنځ ته کړي.

۱٦۳. افراد د هغه لابراتوارونو له جوړولو څخه منع کيږي چې توليدي مواد يې امت او دولت ته ضرر رسوي.

۱٦۴. دولت ټولو افرادو ته وړيا روغتيايي خدمتونه چمتو کوي، خو د ډاکټرانو له شخصي کار او د دوا له خرڅولاو څخه څوک نه منع کوي.

۱٦۵. د بهرنيانو له مالونو څخه د دولت په خاوره کې تصرف، استثمار منع دی او هيڅ بهرني ته بايد هيڅ ډول امتياز ور نه کړل شي.

۱٦٦. دولت به ځان ته ځانګړې او مستقلې پيسې چاپوي او جايزه نه ده چې دا پيسې له کومو بهرنيو پيسو سره تړاو ولري.

۱٦۷. د دولت اصلي پيسه به طلا او نقره وي، هغه که مضروب وي او که غير مضروب، او جايزه نه ده چې له دې دوو پرته نورې پيسې ولري، مګر دا سمه ده چې دولت د طلا او نقرې په عوض سره نور څه صادر کړي، په دې شرط سره چې د دولت په خزانه کې به دومره طلا او نقره شتون لري چې د صادر شوو پيسو سره برابر وي، ځکه نو دولت ته روا ده چې له مسو، برونزو، کاغذ او نورو څخه په خپل نامه پيسې جوړې کړي مګر د ذکر شوي شرط په رعايت سره، يعنې د عرضه شوو پيسو له ارزښت سره سم به د دولت په خزانه کې طلا او نقره شتون لري.

۱٦٨. د دولت د پيسو او نورو دولتونو د اسعارو تر منځ تبادله روا ده، لکه چې د دولت د خپلو پيسو تر منځ هم په برابره توګه تبادله جواز لري، او هر کله چې پيسې له بيلابيلو جنسونو څخه وې د هغه په تبادله کې تفاضل هم روا دی، په دې شرط سره چې لاس په لاس به وي، مګر که نسيه وي صحيح نه دی، له کوم قيد پرته د تبادلې د قيمت تغير هم روا دی خو په هغه صورت کې چې اجناس مختلف وي، او د رعيت هر فرد د دې حق لري چې هغه پيسې چې خوښه يې له بهر يا داخل څخه وپيري او پرته له اجازې د هغه په بدل کې نورې پيسې او شيان وپيري.

د زده کړو سياست

۱٦٩. واجب ده چې د تعليمي نصاب اساس په اسلامي عقيده ولاړ وي، ځکه نو درسي مواد او د تدريس طريقه بايد داسې عيار شي چې هيڅ شی په تعليم او تربيه کې له دې اساس څخه بهر نه وي.

۱۷۰. د تعليم سياست د اسلامي عقليت او اسلامي نفسيت تکوين دی، نو په تعليمي نصاب کې به هغه مواد ځای پرځای کيږي چې د دې سياست پر بنسټ ولاړ وي.

۱۷۱. له تعليم څخه موخه د اسلامي شخصيت ايجاد او د ژوند د چارو په اړه خلکو ته علوم او معارف ورزده کول دي. ځکه نو د تعليم طريقه بايد داسې عياره شي چې دا موخه تر لاسه شي، او ټولې هغه طريقې چې له دې موخې پرته په بل څه باندې منجر شي منع کيږي.

۱۷۲. لازمه ده چې د اسلامي او عربي زده کړې درسي ساعتونه د نورو مضامينو د شمېر او وخت له اندازې سره سم په پام کې ونيول شي.

۱۷۳. واجب ده چې په تعليم کې د رياضياتو په څېر د تجربوي علومو د هغه د ملحقاتو لکه رياضي او فرهنګي معارفو تر منځ توپير وشي، تجربي علوم د اړتيا او حاجت پربنسټ تدريس کيږي او د تعليم په هيڅ مرحله پورې مقيد نه دي، مګر

فرهنګي معارف په لومړنيو مرحلو کې چې له عالي مرحلې څخه مخکې دي له يو ټاکل شوي سياست سره سم چې له اسلامي احکامو او افکارو سره تناقض و نه لري تدريس کيږي، مګر په عالي دوره کې د نورو علومو په څير په دې شرط تدريس کيږي چې د تعليم له سياست او موخې څخه د خروج لامل و نه ګرځي.

۱۷۴. د اسلامي ثقافت تعليم د زده کړو په هره مرحله کې لازمي دی او بايد په عالي دوره کې د اسلامي معارفو مختلفې برخې په خاص ډول سره تدريس شي، لکه څرنګه چې د هندسې، طب، او طبيعي علومو او داسې نورو برخو کې په دې مرحله کې تخصص ترلاسه کيږي.

۱۷۵. فنون او صنعتونه لکه تجارتي فنون، کرنه او کښتۍ چلونه له يوې خوا له علم سره ملحق دي له کوم قيد او شرط پرته اخذ کيږي. او ځينې وخت له فرهنګ سره يو ځای کيږي او له يو ځانګوي نظر څخه اغيزمن وي لکه تصوير او مجسمه جوړونې دا برخه که له اسلام سره تناقض ولري نه اخيستل کيږي.

۱۷٦. د تعليم نصاب به واحد وي، د دولت له رسمي نصاب پرته به نورو نصابونو ته اجازه نه ورکول کيږي، خصوصي مدرسې که د دولت نصاب عملي کړي تعليمي کړنلاره پرمخ يوسي د تعليم هدف او موخه ترلاسه کړي، مخنيوی يې بايد ونه شي مګر په دې شرط چې په زده کوونکو او ښوونکو کې د نارينه او ښځو تر منځ اختلاط نه وي، همدارنګه په يوه ډله، ځانګړي دين، مذهب، نژاد يا رنګ پورې مختص نه وي.

۱۷۷. هغه تعليم چې د انسان لپاره په ژوند کې اړين دی په هر فرد، ښځينه او نارينه باندې فرض دی، ځکه نو تعليم په ټولو باندې په دوه پړاوونو(ابتدايي، ثانوي) کې الزامي دی، په دولت لازمه ده چې نوموړې زده کړې د هر نارينه او ښځينه لپاره په وړيا توګه برابرې کړي، همدارنګه دولت بايد د امکان تر ورروستني اندازې پورې په مجاني توګه د لوړو زده کړو زمينه برابره کړي.

۱۷۸. دولت به له ښوونځيو، پوهنتونونو پرته په نورو ځايونو کې هم کتابتونونه، لابراتوارونه او د علم او معرفت نور وسايل برابروي، تر څو د پوهې مینه والو ته په بېلابېلو برخو کې لکه فقه، د فقې اصول، حديث، تفسير، عقيده، طب، هندسه، کيميا، اختراعاتو او اکتشافاتو کې د تحقيق او څېړونو زمينه برابره کړي، تر څو د امت په منځ کې يو لوى شمير مجتهدين، مکتشفين او مخترعين را منځ ته شي.

۱۷۹. د تعليم په ټولو مرحلو کې د تاليف استثمار منع دى، هېڅوک که مولف وي او غير مولف دا حق نه لري چې کتاب چاپ او خپور شي بيا د چاپ حق هغه ته منحصر پاته شي، مګر که داسې افکار ورسره وي چې تر اوسه چاپ او نشر شوي نه وي ورته جايزه ده چې خلکو ته د اعطا په بدل کې پيسې واخلي لکه هغه اجره چې په تعليم کې اخيستل کيږي.

بهرنی سیاست

۱۸۰. سياست د امت کورنۍ او بهرنۍ چارې سنبالول دي، چې د دولت او امت له خوا تر سره کيږي، دولت په عملي ډول دغه چارې پر مخ وړي او امت په دې هکله له دولت سره محاسبه کوي.

۱۸۱. هېڅ فرد، حزب، ټولی او جماعت ته دا جواز نه لري چې له کوم بهرني دولت سره اړيکې ولري. له دولتونو سره اړيکې يوازې د دولت صلاحيت دى ځکه چې يوازې دولت د دې حق لري چې د امت چارې عملا سنبال کړي، او په امت او نورو ډلو باندې دا واجب ده چې له دولت سره په بهرنيو اړيکو کې محاسبه وکړي.

۱۸۲. هدف وسيلې ته مشروعيت نه شي ورکولاى، ځکه چې طريقه د فکرې له جنس څخه ده، نو د حرامو له لارې واجب يا مباح ته رسيدل جواز نه لري، او دا جايزه نه ده چې سياسي وسيله له سياسي طريقې سره تناقض ولري.

۱۸۳. په بهرني سیاست کې سیاسي مانورونه یو اړین کار دی او د هغه ځواک او قوت د اعمالو په اعلان او د اهدافو په اخفا پورې اړه لري.
۱۸۴. د نورو دولتونو د جرایمو د کشف او افشاکولو جرئت، د ناوړه سیاست د خطر بیان، د خبیثو توطئو بربنډول، د ګمراه کوونکو اشخاصو له منځه وړل د سیاست له مهمو اسلوبونو څخه ګڼل کیږي.
۱۸۵. د افرادو، ملتونو او دولتونو د چارو په سنبالولو کې د اسلامي افکارو د عظمت او شوکت څرګندول له لویو سیاسي طریقو څخه شمیرل کیږي.
۱۸٦. د امت لپاره سیاسي قضیه هغه اسلام دی چې پیاوړی دولت ولري، شرعي احکام په حسنه توګه پلي کړي او نړۍ ته د اسلامي دعوت په رسولو کې نه ستړې کیدونکې هڅې وکړي.
۱۸۷. اسلامي دعوت هغه محور دی چې بهرنی سیاست وربانديې څرخیږي، پر همدې اساس له ټولو دولتونو سره اړیکې نیول کیږي.
۱۸۸. دولت به د نړۍ له دولتونو سره د لاندې څلورو ټکو په پام کې نیولو سره اړیکې ساتي:
لومړی: په اسلامي نړۍ کې شته دولتونه به داسې ګڼل کیږي چې ټول په یوه هیواد کې قرار لري، ځکه نو له هغوی سره اړیکې په بهرنیو اړیکو کې نه داخلیږي او له هغوی سره اړیکې بهرنی سیاست نه بلل کیږي، او واجب ده چې د هغوی د وحدت لپاره د یوه دولت په شتون کې کار او فعالیت ترسره شي.
دویم: هغه هېوادونه چې له هغو سره اقتصادي، تجارتي، فرهنګي او د ښه ګاونډیتوب معاهدې لیکل شوې له هغوی سره به د هماغه معاهدو په رڼا کې معامله کیږي. د هغوی اتباع کولای شي د خپل هویت د کارت په درلودلو سره د سفر له جواز پرته زمونږ خاورې ته د ننه کیدای شي، خو په دې شرط چې په معاهده کې دا ټکی صراحت ولري. او دوی هم بالمثل رویه ولري، له هغوی سره به اقتصادي او تجارتي

اړیکې په ټاکل شوو، لوړ کیفیت، ټاکل شوو صفاتو، د اړتیا په اندازه او هغه اجناسو کې ټینګیږي چې د دوی د ځواکمنتیا لامل و نه ګرځي.

دریيم: هغه دولتونه چې له هغوی سره معاهدې نه لرو او استعماري دولتونه لکه بریتانیا، فرانسه، امریکا او هغه دولتونه چې زمونږ په خاوره د یرغل اراده لري لکه روسیه، دا ټول دولتونه د حکم له مخې محارب دولتونه دي، ځکه نو باید د دوی په وړاندې لازم تدابیر او احتیاطونه ونیول شي او جایزه نه ده چې ورسره دیپلوماتیکې اړیکې برقرارې شي، مګر د دې دولتونو اتباع زمونږ خاورې ته د دخول حق لري مګر د سفر د جواز او خاصې ویزې په درلودلو سره هر فرد باید د هر سفر لپاره نوموړې شیان له ځانه سره ولري، تر هغې چې هیواد یې عملا له مونږ سره جګړه پیل کړي.

څلورم: هغه دولتونه چې بالفعل محارب دي لکه اسراییل، واجب ده چې له دې ډول دولتونو سره په ټولو تصرفاتو او معاملاتو کې جنګي حالت اساس وګرځول شي، او داسې معامله ورسره وشي لکه چې بالفعل زمونږ او د دوی تر منځ جګړه ادامه لري، سره له دې که له مونږ سره اوربند ولري یا یې ونه لري، د رعیت د ټولو افرادو ننوتل یې زمونږ خاورې ته منع دي.

۱۸۹. نظامي، سیاسي او دې ته ورته نورې معاهدې، همدارنګه د هوایي ډګرونو او پوځې اډو اجاره په قطعي ډول سره منع دي، خو د ښه ګاونډیتوب، اقتصادي، تجارتي، مالي او فرهنګي او د اوربند معاهدې جواز لري.

۱۹۰. د دولت لپاره جایزه نه ده چې په هغه سازمانونو کې چې له اسلام پرته په نورو بنسټونو ولاړ دي، بین المللي سازمانونه لکه ملګري ملتونه، د عدالت نړیواله محکمه، د پیسو نړیوال صندوق، نړیوال بانک او د هغه په څیر سیمه ییزو سازمانونو کې ګډون وکړي.

اخلاق په اسلام کې

اسلام هغه دين دی چې د الله ﷻ له خوا په حضرت محمد ﷺ باندې نازل شوی ترڅو د خلکو اړيکې له خالق، خپل ځان او نورو انسانانو سره تنظيم کړي. د انسان او رب اړيکې يعنې عقايد او عبادات، د انسان او ځان اړيکې يعنې اخلاق، خوراک او څښاک، د انسان او نورو انسانانو سره يعنې معاملات او عقوبات بلل کېږي.

اسلام په دې ډول غواړي چې د ژوند ټولو ستونزو ته په ټوليز ډول ځواب ووايي او انسان ته په جزيي توګه نه بلکې په ټوليزه توګه کتنه کوي. نو له همدې امله د يوې لارې په واسطه ستونزې اواروي او نظام يې په روحي اساس ولاړ دی او روحي ناحيه د ټولنې او کولتور اساس جوړوي او همدا يې د دولت او شريعت اساس هم دی.

سره له دې چې په اسلامي شريعت کې هر نظام په دقيق او تفصيلي ډول سره بيل شوی لکه د عباداتو، معاملاتو او عقوباتو نظامونه او د اخلاقو لپاره يې مفصل نظام نه وو را منځ ته کړی. له دې امله يې د اخلاقو احکام بې له دې چې اخلاقو ته په تفصيلي نظر وګوري، په دې باور چې دا د الله ﷻ اوامر او نواهي دي. حال دا چې اخلاقو ته هم ځانګړی اړخ ورکړل شوی چې له نورو څخه تفکيک شي. بلکې د احکامو د تفصيل له مخې يې اخلاقو ته کم تفصيل ورکړی او په فقه کې يې ځانګړی باب نه دی ورکړی. نو له همدې امله موږ په هغو فقهي کتابونو کې چې شرعي احکام په کې راټول شوي دي د اخلاقو په نامه کوم باب نه دی نومولی. همدا راز

فقهاوو او مجتهدينو په اخلاقي احکامو کې د بحث او څېړنې په برخه کې دومره هڅه نه ده کړې.

دا ځکه چې اخلاق د ټولنې په جوړولو کې کوم ځانګړی اغېز نه لري، ځکه چې ټولنه د ژوند په نظام ولاړه ده او په هغه کې افکار او احساسات اغېز لري، اما اخلاق د ټولنې په جوړولو د هغې په پر مختګ او انحطاط کې هېڅ اغېز نه لري. بلکې عام عرف چې د ژوند له مفاهیمو څخه جوړ شوی وي په ټولنه کې اغېز لري، د ټولنې لپاره اخلاق هېڅ لاره نه شي ښودلی او دا هغه نظامونه دي چې په ټولنه کې پلي کېږي، هغه افکار او احساسات چې خلک يې له ځان سره لېږدوي، اخلاق هم په خپل ذات کې له افکارو او مشاعرو څخه سرچینه اخلي او د نظام د پلي کولو پایله بلل کېږي.

له همدې امله دا جواز نه لري چې په ټولنه کې اخلاقو ته دعوت وشي. ځکه چې اخلاق د الله ﷻ د اوامرو پایله ده او دا عقیدې ته له دعوت څخه لاس ته راځي او په عام ډول د اسلام د پلي کولو له امله رامنځ ته کېږي. همدا راز که په ټولنه کې اخلاقو ته دعوت وشي، نو له ژوند څخه د مفاهیمو د بدلون لامل کېږي او خلک د ټولنې له حقیقت او ارزښتونو څخه لیرې کوي او خلکو ته فردي فضایل په تخدیري توګه ورښيي چې د ټولنې د پرمختګ له حقیقي وسایلو څخه خلک بې پروا کوي.

له همدې امله د دې ګواښ موجود دی چې اسلامي دعوت به یوازې اخلاقو ته په دعوت بدل کړي، د دې وېره شته چې خلک ګومان وکړي چې اسلامي دعوت یو دعوت خلقي دعوت دی او له اسلام څخه فکري تصور بدلوي او بې له دې چې خلک وربانديې پوه

شي هغه د اسلام د پلـي کولـو لپـاره يـوازينۍ لاره د اسـلامي دولـت اقامـه ده او په هغې کې تصرف کوي.

اسلامي شريعت د انسـان اړيکـه لـه خپـل ځـان سـره لـه خپلـو اړونـده اخلاقـي شـرعي احکـامو سـره سـمه معالجـه کـړې ده، خـو د عباداتو او معـاملاتو پـه څېـر يـې ورتـه ځـانګړي نظامونـه نـه دي جـوړ کړي، مګـر د ځينـو ټـاکليو ارزښـتونو مراعـات يـې کـړی دی، چـې الله ﷻ ورباندې امـر کـړی، لکـه صـدق، امانـت، د خيانـت او کينـې نـه کول. خو دا ټول مکـارم او فضـايل لـه يـوه شيـز څخـه حاصـلېږي چـې هغه په اخلاقي ارزښـت بانـدې د الله ﷻ امـر دی. پـس امانـت هغـه خُلُـق دی چـې الله ﷻ ورباندې امـر کـړی دی، نـو دا واجـب ده چـې د دغـه اخلاقي ارزښت د پـر ځـای کولـو خيـال وسـاتو. نـو پـه همدغـه سـره اخلاقي ارزښت تحقق مومي چـې اخـلاق يـې بـولي. امـا د دغـه صـفتونو لاس ته راوړل چـې د اعمـالو لـه پـايلو څخـه لاس تـه راځـي لکـه هغـه پاک لمني چې د لمانځه پـه واسـطه تـر لاسـه کيـږي، يـا هغـه چـې پـه معاملاتو کې د وجايبو مراعـات کـول لکـه پـه بيـع کـې صـدق، پـه دې کې اخلاقي ارزښت نه تـر لاسـه کيـږي، ځکـه چـې د عمـل موخـه دا نـه وه، بلکـې حاصـل شـوي صـفات د اعمـالو پـايلې وې او د واجـب امـر رعايت و، چـې د مـومن لپـاره هغـه وخـت خُلُقـي صـفات دي چـې د الله ﷻ عبادت کوي او يـا معـاملات ترسـره کـوي. ځکـه مـومن پـه لـومړي نيت سره له لمانځه څخه روحـي ارزښـت ترلاسـه کـړ او پـه دويـم قصـد سره چې معامله وه (په سوداګرۍ کـې يـې) مـادي ارزښـت تـر لاسـه کـړ خو همدا مهال په اخلاقي صفاتو سره هم وستايل شو.

شریعت هغه صفات بیان کړي چې نېک اخلاق او یا بد اخلاق بلل کېږي. نو ښو اخلاقو ته یې انسانان هڅولي او له بدو څخه یې منع کړي دي: صدق، امانت، ورین تندی، حیاء، له مور او پلار سره نیکي، زړه سوی، له غمونو څه ځان ایستل، څوک چې د ځان لپاره څه خوښوي خپل ورور ته یې هم خوښ کړي او دغو ټولو ته یې د الله ﷻ د اوامرو د پیروۍ له مخې انسانان هڅولي دي او د دغو له اضدادو څخه لکه دروغ، خیانت، کینه، فجور او نورو څخه یې د الله ﷻ له نهی سره سمه منع کړې ده.

اخلاق د همدې شریعت یوه برخه ده او د الله ﷻ له اوامرو او نواهیو څخه ګڼل کېږي، د مسلمان په نفس کې یې له شتون پرته په اسلام باندې بشپړ عمل نه شي کولی او د الله ﷻ په اوامرو باندې عمل بشپړوي. بې له دې چې په ټولنه کې د اسلامي احساساتو له رامنځ ته کولو او د ډلې په غړو کې د اسلامي افکارو تحقق یوه اړتیا ده او په هېڅ صورت دا اخلاقو ته په دعوت سره نه تر لاسه کېږي. بلکې په یاده شوې لاره سره تر لاسه کېدای شي چې افکار او احساسات رامنځ ته شي، سره له دې چې په پیل کې غوښتنه د دې وي چې باید کتله په ټول اسلام باندې سنبال وي. په کتله کې افراد د ډلې د برخو په څېر وي، نه داسې چې مستقل افراد وي، ترڅو په ټولنه کې اسلام په بشپړه توګه ورسوي، نو دا مهال اسلامي افکار او احساسات رامنځ ته کېږي، انسانان په اخلاقو کې یوځ-یوځ شاملېږي یعنې لومړی په اسلام کې یوځ-یوځ داخلېږي او دا زموږ دا خبره څرګندوي چې اخلاق د الله ﷻ د اوامرو د پلي کولو لپاره اړینه

لازمه ده او پــه دې تېنګــار کېــږي چــې مســلمان بايــد پــه نېکــو اخلاقــو سنبال وي.

په تحقيــق ســره الله ﷻ د قــرآن شــريف پــه ډېــرو ســورتونو کــې د انسان هغه صفات چــې ضــرور بايــد وربانــدې متصــف شــي بيــان کــړي دي، همدا دي چــې ترلاســه کــول يــې واجــب دي، دغــه صــفات عقايــد، عبــادات، معــاملات او اخــلاق دي. همــدا راز دا حتمــي ده چــې څلــور واړه صفات به سره يــو ځــای شــتون مــومي. الله ﷻ د لقمــان پــه ســورت کې فرمايي:

وَإِذۡ قَالَ لُقۡمَٰنُ لِٱبۡنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَيَّ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِۖ إِنَّ ٱلشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيمٞ ﴿١٣﴾ وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ وَهۡنًا عَلَىٰ وَهۡنٖ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيۡنِ أَنِ ٱشۡكُرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيۡكَ إِلَيَّ ٱلۡمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشۡرِكَ بِي مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ فَلَا تُطِعۡهُمَاۖ وَصَاحِبۡهُمَا فِي ٱلدُّنۡيَا مَعۡرُوفٗاۖ وَٱتَّبِعۡ سَبِيلَ مَنۡ أَنَابَ إِلَيَّۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرۡجِعُكُمۡ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿١٥﴾ يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ فَتَكُن فِي صَخۡرَةٍ أَوۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ يَأۡتِ بِهَا ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٞ ﴿١٦﴾ يَٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَٱنۡهَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ وَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنۡ

عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرۡ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ
مَرَحًاۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخۡتَالٖ فَخُورٖ ﴿١٨﴾ وَٱقۡصِدۡ فِي مَشۡيِكَ
وَٱغۡضُضۡ مِن صَوۡتِكَۚ إِنَّ أَنكَرَ
ٱلۡأَصۡوَٰتِ لَصَوۡتُ ٱلۡحَمِيرِ ﴿١٩﴾

"یاد کړه هغه وخت چې لقمان خپل زوی ته نصیحت کاوه، نو هغه وویل، زویه له خدای جل جلاله سره څوک مه شریک کوه، حق دا دی چې شرک ډېر لوی ظلم دی. او موږ انسان ته د خپل مور او پلار د حق پېژندنې تاکید کړی دی، د هغه مور د کمزوری د پاسه کمزوری په حال کې هغه را اخیستی په خپله ګېډه کې یې وساته او دوه کلونه یې په تي ورکولو ولګېدل (له همدې امله موږ هغه ته نصیحت وکړ چې، زما شکر وکړه او د خپل مور او پلار شکر پر ځای کړه. همدا زما لوري ته ستا راګرځېدل دي. خو که هغوی پر تا فشار راولي چې له ما سره ته داسې څه شریک کړې چې تا ته د هغه معلومات نه وي نو د هغو خبره هېڅکله مه منه. په دنیا کې له هغو سره غوره چارچلند کوه، خو پیروي د هغه چا د لارې وکړه چې هغه زموږ لوري ته رجوع کړې ده. بیا ستاسې ټولو راګرځېدل همدا زموږ لوري ته دي. په هغه وخت کې به زه تاسې ته در وښیم چې تاسې څه عمل کاوه. (او لقمان ویلي وو چې) زویه! یو شی (نیکي یا بدي) که د اوري د دانې په اندازه هم وي او په کوم لوی ګټ یا په آسمانونو یا ځمکه کې پټ شوی وي الله به هغه را وباسي. الله باریک

بين او باخبره دی. زوی کیه! لمونځ قایم کړه، په نېکۍ امر وکړه، له بدۍ نه منع وکړه او هر مصیبت چې دربانديې راشي صبر وربانديې وکړه. دا هغه خبرې دي چې ډېر تاکید یې شوی دی او له هغو خلکو سره په مخ اړولو خبرې مه کوه، پر ځمکه خیالولی مه ځه، الله هېڅ یو په ځان مین او ویاړ ښکاره کوونکی انسان نه خوښوي. په خپل تګ کې میانه روي غوره کړه او خپل غږ لږ ټیټ کړه او له ټولو آوازونو ښخه ډېر بد آواز د خرو وي." ۱۳-۱۹

په فرقان سورت کې وايي:

وَعِبَادُ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى ٱلْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ
ٱلْجَٰهِلُونَ قَالُوا۟ سَلَٰمًا ﴿٦٣﴾ وَٱلَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا
وَقِيَٰمًا ﴿٦٤﴾ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ ۖ إِنَّ
عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَآءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَٱلَّذِينَ
إِذَآ أَنفَقُوا۟ لَمْ يُسْرِفُوا۟ وَلَمْ يَقْتُرُوا۟ وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾
وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى
حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾
يُضَٰعَفْ لَهُ ٱلْعَذَابُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِۦ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ
وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا فَأُو۟لَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ

حَسَنَٰتٍۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا
فَإِنَّهُۥ يَتُوبُ إِلَى ٱللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾ وَٱلَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ ٱلزُّورَ وَإِذَا
مَرُّواْ بِٱللَّغْوِ مَرُّواْ كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ
لَمْ يَخِرُّواْ عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا
مِنْ أَزْوَٰجِنَا وَذُرِّيَّٰتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَٱجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾
أُوْلَٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ ٱلْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُواْ وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَٰمًا
﴿٧٥﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا
وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾

"د رحمان اصلي بنده ګان هغه دي چې پر ځمکه باندې په ورو ځي او که جاهلان يې مخې ته راشي نو وايي تاسې ته سلام. هغه کسان چې د خپل پروردګار په وړاندې په سجدو او قيام شپې تېروي. هغه کسان چې دعاګانې کوي، چې اې زموږ پروردګاره موږ د دوزخ له عذاب څخه وساته. د هغه عذاب خو را پسې کېدونکی دی. هغه خو ډېر ناکاره هستوګنځی او ځای دی. هغه کسان چې کله لګښت کوي نو نه بې ځايه لګښت کوي او نه بخيلي. بلکې د هغو لګښت د دغو دواړو سرحدونو په منځ کې په ميانه روی ولاړ وي. هغه کسان چې له الله پرته کوم بل معبود نه بولي. هغه نفس په نا حقه نه وژني چې خدای جل جلاله حرام کړی وي او نه د زنا مرتکب کېږي، خو هر څوک چې دغه کار وکړي هغه به د خپلې ګناه بدله ومومي. د قيامت په ورځ به هغه

ته مکرر عذاب ورکړل شي او په هماغه کې به د تل لپاره ذلیل پروت وي. مګر دا چې چا (له دغو ګناهونو څخه وروسته) توبه ویستلې وي او ایمان یې راوړی وي او غوره عمل یې کړی وي. د دغسې خلکو بدۍ به الله په نېکیو بدلې کړي او الله ښه بښونکی او پوره مهربان دی. څوک چې د توبې په ایستلو نېک عملي غوره کوي هغه نو د خدای جل جلاله لور ته داسې راګرځي، لکه څرنګه چې د ګرځېدلو حق دی. (او د رحمن بنده ګان هغه دي) چې د دروغو شاهدي نه وایي او که په کوم بابېزه شي باندې ورشي نو د شریفو انسانانو په څېر ورڅخه تېرېږي. هغو ته که د هغو د پروردګار د آیتونو په اورېدلو نصیحت کېږي نو هغوی ورباندې ځانړوند او کوڼ نه اچوي. هغه کسان چې دعاګانې کوي چې اې زموږ پروردګاره موږ ته د خپلو مېرمنو او اولادونو څخه د سترګو یخني راکړه او موږ د پرهېزګارانو امامان کړه، دغه دي هغه کسان چې د خپل صبر مېوه به د دنګې ماڼۍ په بڼه کې ومومي. په آدابو او سلامونو سره به د هغو هرکلی کېږي. هغوی به د تل لپاره هلته اوسېږي. څومره ښه دی هغه استوګنځی او هغه ځای." ٦٣-٧٦

په الاسراء سورت کې الله فرمایلي دي:

۞ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًاۚ إِمَّا يَبۡلُغَنَّ
عِندَكَ ٱلۡكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوۡ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفّٖ وَلَا تَنۡهَرۡهُمَا
وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا ﴿٢٣﴾ وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ
ٱلرَّحۡمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا ﴿٢٤﴾ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا
فِي نُفُوسِكُمۡۚ إِن تَكُونُواْ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلۡأَوَّٰبِينَ غَفُورٗا

٢٥ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ
تَبْذِيرًا ٢٦ إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓا۟ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ ۖ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ
لِرَبِّهِۦ كَفُورًا ٢٧ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا
فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ٢٨ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا
تَبْسُطْهَا كُلَّ ٱلْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ٢٩ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ
ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ٣٠ وَلَا
تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ۚ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ
خِطْـًٔا كَبِيرًا ٣١ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلزِّنَىٰٓ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا ٣٢
وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۗ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ
جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَٰنًا فَلَا يُسْرِف فِّى ٱلْقَتْلِ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ٣٣
وَلَا تَقْرَبُوا۟ مَالَ ٱلْيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُۥ ۚ وَأَوْفُوا۟
بِٱلْعَهْدِ ۖ إِنَّ ٱلْعَهْدَ كَانَ مَسْـُٔولًا ٣٤ وَأَوْفُوا۟ ٱلْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا۟
بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ٣٥ وَلَا تَقْفُ مَا

لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ
مَسۡـُٔولٗا ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَحًاۖ إِنَّكَ لَن تَخۡرِقَ ٱلۡأَرۡضَ
وَلَن تَبۡلُغَ ٱلۡجِبَالَ طُولٗا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ
عِندَ رَبِّكَ مَكۡرُوهٗا ﴿٣٨﴾

"او ستا رب پرېکړه کړې ده چې تاسې د بل هېڅا عبادت مه کوئ، مګر یوازې د هغه. له مور او پلار سره ښه چارچلند وکړئ. که له تا سره له هغو نه یو یا دواړه زړښت ته ورسېږي نو هغوی ته اف قدرې مه وایه. مه هغو ته په تور برېښ ځواب ورکوه بلکې له هغوی سره په درناوي خبرې کوه او په نرمۍ او رحم سره د هغو په وړاندې مات غاړی اوسه او دا دعا کوه چې (پروردګاره پر دوی رحم وکړه لکه څنګه چې دوی له زړه سوي او خواخوږۍ سره په ماشومتوب کې زه پاللی وم) ستاسې رب ښه پوهېږي چې ستاسې په زړونو کې څه دي. که تاسې صالحان اوسی نو هغه د دغسې تولو کسانو لپاره بښنه کوونکی دی چې خپل قصور ته په متوجه کېدو د بندګۍ د سمې کړنلارې لوري ته را واوړي. د خپلوانو، مسکینانو او مسافرو حق پوره ورکړه او بې ځایه لګښت مه کوه، بې ځایه لګښت کوونکي د شیطان ورونه دي او شیطان د خپل رب ناشکره دی. که ته له هغو (یعنې اړو خپلوانو، مسکینانو او مسافرو) نه څنګ وکړې په دې اساس چې تر اوسه د الله د هغه رحمت په لټه کې یې چې ته یې هیله من یې، نو هغو ته نرم ځواب ورکړه. نه خپل لاس تر غاړې تړه او مه

يې بيخي داسې غزولې پرېـږده چـې پـړ او بـې وسـه پـاتې شـي. سـتا رب چې چا ته غـواړي روزي پراخـوي او چاتـه يـې چـې خوښـه شـي تنګـوي يې. هغه د خپلـو بنـده ګـانو لـه حالـه بـاخبر دی او هغـوی وينـي. خپـل اولادونه د بې وزلۍ له وېرې مـه وژنـئ مـوږ بـه هـم تاسـې او هـم هغـوی ته روزي ورکړو. په حقيقت کـې د هغـو وژل سـتره ګنـاه ده. زنـا تـه مـه نـژدې کېـږئ هغـه ډېـر نـاوړه کـار دی او ډېـره بـده لاره ده. د نفـس وژنې مرتکب کېږئ مه، هغـه چـې الله ﷻ حـرام کـړی دی، مګـر پـه حـق سره او څوک چـې مظلـوم وژل شـوی وي د هغـه وارث تـه مـوږ د غـچ غوښتنې حق ورکړی دی، نو په کار ده چـې د هغـه پـه وژلـو کـې لـه حـد څخه تېری ونه کړي، له هغه سـره بـه مرسـته وشـي. د يتـيم مـال تـه مـه نژدې کېږئ مګر په ډېره ښـه طريقـه تـر هغـه پـورې چـې هغـه د خپلـې ځـوانۍ منـګ تـه ورسـېږي. د ژمنـې پابنـد اوسـئ. دا يقينـي ده چـې د ژمنې په اړه به تاسې پوښتېدونې ياسـت او کـه پـه پيمانـه ورکـړه کـوئ نـو پوره يې ډکه کړئ، که تله کـوئ نـو پـه سـمه تـرازو يـې وکـړئ دا ښـه کړنلاره ده او د عاقبت له پلـوه هـم همـدا ډېـره غـوره ده. هغـه څـه مـه تعقيبوه چې تا تـه د هغـه علـم نـه وي. غوږونـه، سـترګې او زړه هـر څـه هرومرو پوښتېدونې دي. په ځمکـه کـې ويـاړلې مـه ځـه، تـه نـه ځمکـه څيرولی شې نه د غرونو هسکوالي تـه رسـېدلی شـې، لـه دغـو چـارو نـه د هر يو بد اړخ سـتا د پروردګـار پـه نـزد ناکـاره دی."

۳۸-۲۳

نو پـه درې واړو سـورتونو کـې دغـه آيتونـه د بېلابېلـو صـفتونو څرګندوی دي، چـې د مسـلمان صـورت ښـيي او اسـلامي شخصـيت پـه ذات کې له نورو څخـه بېلـوي او پـه وضـاحت سـره څرګنـدېږي چـې د

الله ﷻ اوامر او نواهي دي، چې احکام یې په عقیده عباداتو، معاملاتو او ځینې یې هم په اخلاقو پورې اړه لري. خو دا ورځخه په بشپړه توګه څرګندېږي چې دا یوازې په اخلاقو کې نه شي سره راټولېدلی بلکې له عقیدې، عباداتو، معاملاتو او اخلاقو څخه جوړ شوي دي او دا هغه صفات دي چې اسلامي شخصیت ورڅخه جوړېږي. خو له اخلاقي پلوه نیمګړتیاوې د پوره سړي او اسلامي شخصیت نیمګړتیاوې دي. ځکه ترڅو هغه موخه ترلاسه شي چې خامخا به په روحي بنسټ ولاړه وي او هغه اسلامي عقیده ده او په دې سره متصف کېدل په همدغه عقیده باندې ولاړ دي. نو له همدې امله یو مسلمان په صدق باندې په داسې شان سره نه متصف کېږي چې د صدق په ذات متصف شي بلکې له دې امله وربانديې متصف کېږي چې الله ﷻ ورته امر کړی دی او که کله د اخلاقي ارزښت د لاسته راوړلو مراعات کوي نو ریښتینی وي. نو د اخلاقو په ذات سره انسان نه متصف کېږي بلکې د الله ﷻ د امر له مخې دا ارزښتونه ترلاسه کوي.

له همدې امله خامخا مسلمان ته په کار ده چې په داسې صفاتو ځان سنبال کړي او په خوشالۍ او غاړه ایښودلو سره چې د تقوا لامل کېږي هڅه وکړي او دا د عباداتو له پایلو څخه لاس ته راځي:

... إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۗ ...

"په تحقیق سره لمونځ له فحشا او منکر څخه منع کوونکی دی." العنکبوت، ۴۵

او دا هم واجب ده چې په معاملاتو کې هم د الله ﷻ اوامر ومني:

(الدین المعاملة)

"دين معامله دى."

سـره لـه دې چـې ځـانګړي اوامـر او نـواهي دي، نـو دا يـې د مسلمان په نفس کې تثبيتـوي او لازمـه شـيمه او تـوان وربښـي. نـو دا پـه انسان پورې اړه لري چې اخـلاق د ژونـد لـه نـورو نظـامونو سـره يـو ځـاى کـړي، سـره لـه دې چـې مسـتقل او ځـانګړي صـفات دي او مسلمان په ښه شکل سـره صـالح جـوړوي او پـه اخلاقـو بانـدې متصـف کېـدل د الله ﷻ اوامـرو او نواهيـو تـه ځـواب ويـل دي، ځکـه دغـه اخلاق په ژوند کې ګټـه او زيـان رسـوي. دا هغـه څـه دي چـې پـه نېکـو اخلاقو باندې تل ثابـت وي او هغـه مسـلمان د اسـلام د پلـي کولـو لپـاره په هڅو سره ثابـت کـړي دي. دا هسـې نـه راڅـاپېر کېـږي لکـه منفعـت چې له انسان څخـه چـاپېر کېـږي، ځکـه چـې لـه اخلاقـو څخـه موخـه منفعت نه دى، بلکې دا واجبـه ده چـې ورڅخـه لېـرې شـو، ځکـه موخـه مـو مـادي، انسـاني او روحـي ارزښـتونه نـه بلکـې يـوازې اخلاقـي ارزښتونه دي. بلکـې هـېڅ جـواز نـه لـري چـې دا ډول ارزښـتونه دې پـه کې ورګډ شي چـې پـه هغـې سـره پـه عمـل کولـو او يـا اتصـاف کـې ستونزې رامنځ تـه کـړي. کومـه پاملرنـه چـې دلتـه اړينـه ده دا ده چـې مادي ارزښتونه بـه لـه اخلاقـي ارزښـتونو څخـه لېـرې سـاتل کېـږي او دا هـم اړينـه ده چـې د ګټـو لـه مخـې د دغـې ارزښـتونو عملـي کـول د اخلاقو لپاره لوى ګواښ او خطر دى.

پايله: اخـلاق د ټـولنې لـه بنسـټونو څخـه نـه دي، بلکـې د فـرد ارزښتونه دي. لـه دې املـه ټولنـه پـه اخلاقـو سـره نـه اصـلاح کېـږي، بلکې په اسـلامي افکـارو، احساسـاتو او اسـلامي نظـامونو پـه پلـي کېـدو سره اصلاح کېـږي. سـره د دې چـې اخـلاق فـردي ارزښـتونه دي، خـو

یوازې اخلاق هم نــه دي، بلکــې یــوازې اخــلاق نــه شــي کــولای ترڅــو عقاید، عبادات او معاملات ورســره ملــه نــه شــي. نــو لــه همــدې املــه دا هیڅ اعتبار نه لري چــې د یــو چــا اخــلاق ښــه وي ولــې عقیــده یــې غیــر اسلامي وي، دا پر دې مهال هــم کــافر دی او لــه کفــر وروســته بلــه ګنــاه نشته. همدا راز که د چا اخــلاق نېــک وي خــو عبــادات نــه کــوي او یــا یې معاملات د شریعت له مخې نــه وي، څــومره ارزښــت نــه لــري. نــو لــه دې ځایه ده چې د یوه فــرد پــه جوړښــت کــې عقیــده، عبــادات، معــاملات او اخلاق ټول ونــډه لــري. شــرعا دا روا نــه ده چــې یــو څــوک یــوازې اخلاقو ته پام وکــړي خــو پــاتې نــور صــفات پرېــږدي، بلکــې دا روانــه ده چې په عقیده کې یې ډاډ نه وي ترلاســه کــړی پــه نــورو برخــو کــې هڅــه وکړي. په اخلاقو کې بنســتیز امــر دا دی چــې پــه اســلامي عقیــده بانــدې به یې بنســټ ولاړ وي او لــه دې املــه مــومن پــه اخلاقــو بانــدې متصــف کېږي چې د الله ﷻ اوامر او نواهي دي.

پای